

Rozwój języka praelfickiego do quenia

Helge Kåre Fauskanger

Dodatek: Przewodnik po rekonstrukcji słów sindarińskich

Thorsten Renk

tłumaczenie: Saruman

A decorative border with a repeating pattern of stylized flowers and leaves in blue, red, orange, and green, framing the central text.

ROZWÓJ OD
JEZYKA PRAELFICKIEGO
DO QUENYA

AUTORSTWA:

HELGE KÅRE FAUSKANGERA

OPRACOWANE Z POMOCĄ NOTATEK I KOMENTARZY

VICENTA S. VELASCO

WERSJA POPRAWIONA, ROZSZERZONA I
UAKTUALNIONA

A decorative border with a repeating pattern of stylized flowers and leaves in blue, red, orange, and green, framing the bottom of the text.

„ARDALAMBION – O językach Ardy” jest stroną internetową poświęconą studiom nad językami stworzonymi przez J.R.R. Tolkiena

Administrator strony: Helge Kåre FAUSKANGER. *Email:* Helge.Fauskanger@nor.uib.no

ROZWÓJ OD JĘZYKA PRAELFICKIEGO DO QUENYA jest opublikowany w oryginale na stronie „Ardalambion” w formacie pliku RTF (Rich Text Format) Może on być ściągnięty na <http://www.uib.no/People/hnohf/qevolution.rtf>. Ten plik PDF (Adobe® Portable Document Format) jest rozszerzoną i uaktualnioną wersją z dalszymi adnotacjami pana FAUSKANGERA i pana Vicenta S. VELASCO.

Napisana w oryginale czcionkami AGaramond, Times New Roman and SILDoulosIPA © Summer Institute of Linguistics (<http://www.sil.org>)

Informacja o prawach autorskich: Jakkolwiek ta publikacja może być ściągnięta z sieci za darmo ze strony *Ardalambion*, nie może być umieszczana gdziekolwiek indziej w sieci Web bez wyraźnego pozwolenia głównego autora i wydawcy. Wydrukowane wersje mogą być swobodnie rozprowadzane wśród osób prywatnych i grup ale nie w celach komercyjnych.

Nota od tłumacza: Powyższy dokument stanowi efekt mojej kilkumiesięcznej pracy z lat 2005-2007 i w oryginale powstał w odpowiedzi na publikację „Valaquenty” w ramach „Biblioteczki Elendilich” w styczniu 2005r. Mam nadzieję, że prezentowane w polskiej wersji językowej dwa dokumenty ukazujące w etapach ewolucję dwóch najbardziej dopracowanych języków Tolkiena, pozwolą powiększyć zbiór rekonstruowanych słów neosindarińskich. Cofnięcie się do wspólnoeldarińskich korzeni, a następnie rekonstrukcja brakujących odpowiedników pozwoliłaby przetłumaczyć „Valaquenty” także na sindarin. Właśnie z tego powodu postanowiłem połączyć w jednym tomiku teksty dwóch uznanych badaczy języków tolkienowskich – Helge Fauskangera i Thorstena Renka. Chciałbym, aby kolejny tomik Biblioteczki Elendilich okazał swoją przydatność tak zaawansowanym, jak i początkującym pasjonatom języków Tolkiena i stał się inspiracją dla własnej twórczości.

tłum. Saruman

ZAWARTOŚĆ

Przedmowa	strona 5
Skróty stosowane z tym artykule	5
WSTĘP	7
PRA-ELFICKI	11
WSPÓLNOELDARIŃSKI	16
UTRATA ŚRODKOWEGO 3 (LUB H) ORAZ Ñ	18
QUENYA PRZEDPIŚMIENNA	23
POCZĄTEK OKRESU RETRAKCJI (COFANIA)	25
SYNKOPA W QUENYI	26
POJAWIENIE SIĘ GŁOSEK SZCZELINOWYCH	28
SKRÓCENIE KOŃCOWYCH SAMOGŁOSEK W SŁOWACH	
WIELOSYLABOWYCH	30
WYGŁOS ŚRODKOWYCH KOMBINACJI	31
NOWE SAMOGŁOSKI	32
ZMIANY W ŚRODKOWYCH ZBITKACH SPÓŁGŁOSKOWYCH	34
INNE ZMIANY SAMOGŁOSEK (WŁĄCZAJĄC DYFTONGI)	38
ZMIANY PROWADZĄCE DO QUENYI VALINOREJSKIEJ	42
PRZEWIDYWANE SAMOGŁOSKI ROZWIJAJĄCE SIĘ PO 3 i	
SPÓŁGŁOSCE	44
WTÓRNA SYNKOPA	48
ZMIANY PROWADZĄCE DO QUENYI WYGNAŃCZEJ	50
DODATEK: PEWNE UWAGI SPECJALNE	57

Przedmowa od wydawcy

Ten artykuł został napisany pierwotnie przez Helge Kåre Fauskangera jako część jego strony internetowej „Ardalambion”. Pozwoliłem sobie dokonać zmian w oryginalnym tekście, ograniczając się do poprawy pewnych błędów gramatycznych, reorganizacji i kompilacji tekstu, jak i zmiany niektórych konwencji ortograficznych (przeważnie z powodu ograniczeń formatu RTF) zatem powinien być tak bliski jego oryginalnym intencjom jak uważałem za możliwe. Ograniczyłem moje własne komentarze, dodatki i adnotacje do przypisów końcowych. Notatki Helge Fauskangera pierwotnie wplecione w główny tekst są przeniesione do przypisów. Był także uprzejmy wysłać mi poprawki i dodatkowe adnotacje do zamieszczenia w ostatecznej wersji.

Vincent Velasco

Skróty stosowane w tym artykule

(Wszystkie przypisy odnoszą się do standardowych wydań z twardą okładką lub w miękiej oprawie chyba że podano inaczej.)

Etym: *Etymologie*, w *The Lost Road and Other Writings*, str. 347-400

Letters: *Listy J.R.R. Tolkiena*. Odnośniki dotyczą numeru strony, nie numeru listu.

WP: *Władca Pierścieni*. Odnośniki do stron odnoszą się do standardowego jednotomowego wydania po raz pierwszy opublikowanego w 1991; wszystkie późniejsze wznowienia mają tę samą numerację.

LR: *The Lost Road and Other Writings*. *The History of Middle-earth*, tom. 5¹

LT1: *Księga Zaginionych Opowieści, Część 1*. *The History of Middle-earth*, tom. 1

LT2: *Księga Zaginionych Opowieści, Część 2*. *The History of Middle-earth*, tom. 2

MR: *Pierścień Morgotha*. *The History of Middle-earth (Historia Śródziemia)*, tom vol. 10

PM: *The Peoples of Middle-earth (Ludy Śródziemia)*. *The History of Middle-earth*, tom. 12

QL: *Qenya Lexicon (Qenyaquetsa)*, opublikowany w *Parma Eldalamberon 12*

RGEO: *The Road Goes Ever On. (Droga Biegnie Ciągłe Wprzód)*.

SD: *Sauron Pokonany*. *The History of Middle-earth, (Historia Śródziemia)* tom. 9

Silm: *Silmarillion*. Opublikowany przez Houghtona Mifflina: zarówno w Pierwszej Edycji (1977) jak i w drugiej (2001) mają taką samą numerację stron.

WJ: *The War of the Jewels*. *The History of Middle-earth (Historia Śródziemia)*, tom. 11

UT: *Niedokończone Opowieści Númenoru i Śródziemia*.

VT: *Vinyar Tengwar*. Magazyn Elvish Linguistic Fellowship oraz Mythopoeic Society. Przypisy odnoszą się do numeru wydania i strony.

WE: wspólnie-eldariński

Kh: khuzdul

PE: praelficki

Q: quenya

S: sindarin

T: telerin

---

¹ W polskiej wersji językowej ukazały się tylko pierwsze dwa tomy tego cyklu [przyp. tłum.].

WSTĘP

Podczas gdy wielu studiujących języki J.R.R. Tolkiena nakłania się do skupienia na ich klasycznych formach - a są to quenya i sindarin w formie w jakiej istniały przedstawione w dziełach *Władca Pierścieni* oraz *Silmarillionie* - sam autor skupiał się raczej na długiej ewolucji tych języków, od najwcześniejszych form elfickiego. Christopher Tolkien zauważa: „Mój ojciec był chyba bardziej zainteresowany procesami zmian niż ukazywaniem struktury i zastosowania języków w jakimkolwiek okresie” (LR:342). Gdzie indziej wspomina jak jego ojciec pracował nad szczegółowo dopracowanym rozwojem historycznym quenya i Sindarinu” (PM:367).

Dla badacza fakt, że rozwój historyczny był tak ważny dla Tolkiena powinien być wystarczający by uzasadnić dokładne studium nad nim. Głębsze badania nad tym jak języki przypuszczalnie ewoluowały podczas długich epok historii Ardy prowadzą do głębszego ujęcia ducha i metodyki pracy Tolkiena. Jednak ta praca nie musi być całkowicie „naukowa i teoretyczna”. Ludzie, którzy chcą rozwijać języki Tolkiena, jak quenya w system odpowiedni do użytku, a nawet wyprowadzać nowe słowa z tolkienowskich rdzeni by uzupełnić istniejące słownictwo, muszą wiedzieć jakie zasady stosował Tolkien rozwijając słownictwo quenyi. Można dyskutować nad tym czy wyrazy post-tolkienowskie liczą się jako „autentyczne” ale wszyscy zgodzilibyśmy się, że słowo nie wyprowadzone z zastosowaniem reguł Tolkiena i nie pasujące do jego systemu nie może się liczyć jako oryginalne w jakimkolwiek sensie.

Co znajdziecie poniżej to rozległa (nie wyczerpująca całkowicie!) lista zmian fonologicznych, które wystąpiły w czasie ewolucji języka quenya. Chociaż pobieżnie opisuję istotę zmian, skupiłem się raczej na przedstawieniu analizy zmian niż na formowaniu reguł, które mogły rządzić tymi zmianami. Zmiany uszeregowałem w porządku bardzo zbliżonym do chronologicznego. Materiał został pogrupowany pod następującymi nagłówkami:

- pra-elficki
- wspólnoordariński
- quenya przedpiśmienna
- Zmiany prowadzące do quenyi valinorejskiej; oraz
- Zmiany prowadzące do quenyi wygnańczej

W pewnych przypadkach, jest oczywiste kiedy dana zmiana fonologiczna wystąpiła (Tolkien dokonał nawet szczegółowego opisu). W wielu przypadkach jest to mniej jasne. Należy pamiętać, że to w żadnym przypadku nie jest „kanoniczna” lub „definitywna” lista chronologiczna zmian fonologicznych w quenyi. Materiał poniższy jest jednak zupełnie wystarczający do wyjaśnienia w jaki sposób duża większość słów quenejskich osiągnęła swe klasyczne lub „współczesne” formy.

Wspominam wiele opcji i dedukcji które mogą rzucić trochę światła na chronologiczny układ zmian, ale analizując je w detalach szybko staje się oczywiste, że materiały nie są spójne w całości. Na przykład, wydaje się że, Tolkien miał problem z ustaleniem *kiedy* nastąpiło skrócenie końcowych długich samogłosek pra-elfickiego. Niektóre jego „rekonstrukcje” zdają się wskazywać, że stało się to już na poziomie wspólnoordarińskiego. Z drugiej strony forma **Valinōrē** “Valinor” w WJ:413 wskazuje, że długie końcowe samogłoski były wciąż na swoim miejscu kiedy początkowe **b-** zmieniło się w **v-**, zmiana w całości charakterystyczna dla quenyi. (patrz także Dodatek: Pewne Uwagi Specjalne)

Pewne sprawy praktyczne: W swoich notatkach Tolkien wzmiankuje wiele prymitywnych „zrekonstruowanych” form i zwykle stawia gwiazdkę (asterisk) przed takimi formami by oznaczyć je jako „niepotwierdzone”. „Rekonstrukcje” samego Tolkiena powinny być uważane za *bardziej autorytatywne* niż moje własne – bardziej oryginalne. Rozróżniam je tutaj. Rekonstrukcje Tolkiena są oznaczone symbolem $\varnothing$ zamiast *, -zarezerwowanego dla moich rekonstrukcji – form które są naprawdę niepotwierdzone w materiałach Tolkiena. Podwójny asterisk ** oznacza formę niepoprawną. Większość form oznaczonych $\varnothing$ pochodzi z *Etym*. W pewnym zakresie wspomniane tu prymitywne formy nie mogą być łatwo umieszczane, lista słów dołączonych do mojego artykułu na temat pra-elfickiego dostarczy nam odniesień do pierwotnych źródeł.¹

W źródłach Tolkien zwykle oznacza długie samogłoski przez *makron*, linię nad samogłoską, tak samo będziemy go tutaj stosować: **ā, ē, ī, ō, ū**. Jednakże w formach quenejskich, do których dojdziemy, długie samogłoski oznacza się najczęściej akcentem: **á, é, í, ó, ú**.

Nosowy dźwięk *ng*, jak w angielskim słowie *king* jest tu reprezentowany przez **ñ**, pisownią często stosowaną przez samego Tolkiena². Zgodnie z tolkienowską pisownią zbitki **ng** i **nk(nc)** w środku wyrazów są tak reprezentowane jednak technicznie są to **ñg, ñk**.

Spółgłoski sylabiczne są tu oddzielone od poprzedzającej części słowa kropką np. ***hek·l** (końcowe **l** będące sylabicznym, jak angielskie *little* jest wymawiane *litt·l*) Po początkowej spółgłosce sylabicznej następuje kropka jak w ***n·dūnē**. Spółgłoska sylabiczna w środku wyrazu jest umieszczona między dwoma kropkami: $\varnothing$ **k^went·r·o**.

W ortografii prymitywnych wyrazów, pół-samogłoska *y*, jak w angielskim *you* jest niespójnie reprezentowana poprzez **j** albo **y** (i w *Etym* opublikowanych w *LR* Christopher Tolkien poprawiał ortografię swego ojca zmieniając **j** na **y**). W tym studium stosujemy konsekwentnie **j** kiedy cytowane są formy pierwotne, przechodząc na **y**, kiedy dojdziemy do słów quenejskich. (Jednakże, dla łatwiejszego odnoszenia się trzymamy się **y** przy nawiązaniu do haseł *Etym*. np. YUR, a nie do JUR. Nieuniknione są pewne ortograficzne niespójności, tak jak kiedy cytujemy formę prymitywną $\varnothing$ **wājā** odnosząc się do hasła WAY w *Etym*. ale niezależnie od tego symbole **j** i **y** odnoszą się do tego samego dźwięku we wszystkich formach elfickich.)

Dźwięki *aspirowane* (wymawiane z przydechem) w pra-elfickim są tutaj oznaczone podniesionym **h**, jak w **p^h, t^h, k^h** (w opublikowanych materiałach Tolkien pisał po prostu **ph, th, kh**).

Elficki ma z pewnością dźwięki *labializowane* – wymawiane z zaokrąglonymi wargami. Labializacja spółgłoski jest tu zaznaczona podniesionym **w** np. **k^w, g^w, n^w, ñ^w** (Jednak w normalnej ortografii quenyi **k^w** jest zapisywana **qu**³ a inne grupy są zapisywane jako dwuznaki z **-w** np. **nw**. Różnica pomiędzy **nw** jako jedną spółgłoską labializowaną **n^w**, a **nw** jako zbitką **n+w** nie jest podtrzymana w normalnej ortografii. W istocie Tolkien nie podtrzymywał tego rozróżnienia w żadnym z opublikowanych pism.

Spółgłoski *palatalizowane* są tu wskazane podniesionym **j**, np. **n^j** (=palatalizowane **n**, jak w hiszpańskim **ñ**) i **t^j** (mniej więcej jak początkowe *t* w Angielskim *tune*) W ortografii quenyi te same dźwięki są oddawane jako **ny** i **ty**, jednak te kombinacje mogą też reprezentować zbitki **n+y**, **t+y**.

Alfabet angielski ma litery dla tylko dwóch *spirantów* **f** i **v**. Będziemy stosować bardziej precyzyjne znaki **p** (mniej więcej angielskie *th* jak w *think*) oraz **ð** (= udźwięcznione *th* jak w *these*). „Tylony spirant”, **g** Tolkien oddawał czasem jako **ʒ**, i będziemy go tak samo stosować. Dla *ach-laut* w starszych formach będziemy używali greckiej litery **χ** (jak *ch* w szkockim *loch*, nie jak w angielskim *church*. Ten drugi dźwięk nie występuje w jakimkolwiek języku eldarińskim), ale będziemy oddawać taki sam dźwięk w Sindarinie jako **ch**.

Bezdzwięczne w, **n**, **m** reprezentowane jest przez dwuznaki **hw**, **hn**, **hm**. Dwuznak **hy** w taki sam sposób reprezentuje *bezdzwięczne y* (niemieckie *ich-laut*) w normalnej pisowni quenyi.

Wprowadzając te specjalne oznaczenia uściśliłem wymowę pierwotnych słów „zrekonstruowanych” przez Tolkiena bardziej szczegółowo niż w oryginale. Wierzę, że te interpretacje są generalnie prawdziwe ale też nie powinny być postrzegane za stuprocentowy fakt. Np. słowo cytowane z tekście jako $\text{ᚱ k}^w\text{ent} \cdot \text{r} \cdot \text{o}$ (z symbolem ᚱ dla oznaczenia formy pierwotnej zrekonstruowanej przez Tolkiena) pojawia się w źródłach po prostu jako *kwentro*. Chociaż są duże powody by sądzić, że początkowe „kw” miało być labializowaną spółgłoską **k^w** oraz, że **r** stało się sylabiczne, te fonologiczne detale nie są dokładnie potwierdzone przez ortografię Tolkiena i nie są poparte jego autorytetem.

W części sięgającej rozpoznawalnych form quenejskich wprowadzamy ortografię w stylu *Lotr* (stosowne konwencje ortograficzne są opisane we wstępie do mojego kursu quenyi). Już omawialiśmy użycie **y** zamiast **j**, zauważyliśmy też zastosowanie **c** częściej niż **k** oraz **x** częściej niż **cs/ks**, a także zaznaczanie pewnych samogłosek z diarezą (**ë** jest tak zaznaczone na końcu wyrazu i w zestawieniu **ëa**, **ëo**). Te różnice ortograficzne nie sugerują żadnych różnic fonologicznych.

Spróbujmy teraz zbadać zmiany, które wystąpiły podczas ewolucji quenyi od najwcześniejszych form elfickiego w stopniu w którym można zrekonstruować intencje Tolkiena. Trzeba sobie zdać sprawę z tego, że artykuł skupia się na rozwoju *fonologicznym*: Oczywiście były też zmiany nie mające związku z regularnymi zmianami dźwięków, zmiany gramatyczne (tak jak zmiana końcówki *lm*. z **-i** na **-r** w wielu wypadkach - PM:402 „nowy wynalazek”).

NOTY OD WYDAWCY

- 1 Może być ściągnięta z <http://www.uib.no/People/hnohf/primelv.htm>.
- 2 Chociaż używał też specjalne formy litery *n* do wyrażenia tego samego dźwięku jak **ñ** w **ñoldo** (patrz w szczególności *The Return of the King*, p. 500 w edycji w miękkiej oprawie wydany przed 1994 przez wyd. Ballantine)
- 3 Myślę, że to dobre miejsce by umieścić tu inną opinię Lukas’a Novaka z listy mailingowej Elfling – wiadomość 7706 (Styczeń 2, 2002). Oto co pisze:

“W twoim [Helge] artykule, utrzymujesz, że [**k^w**] oraz [**k^j**] mogą czasem oznaczać jednolite labializowane/palatalizowane spółgłoski, jeśli między innymi: a) mogą występować na początku; oraz b) pozwalają na synkopę praktycznie tworząc trójspółgłoskową zbitkę [ale patrz strona 26, przypis wydawcy].

“Nie brzmi to dla mnie tak przekonująco. Główna przyczyna jest taka, że musisz założyć, że istnieją dwie osobne oryginalne zbitki tego typu wraz ze swymi jednolitymi odpowiednikami w języku. To wydaje mi się

bardzo prawdopodobne (żadne dane tego nie potwierdzają; Tolkien nigdy nie [wspominał]...jakkiegokolwiek różnicy w wymowie tych liter, jednakże traktował dowolnie takie małe różnice w wymowie np. nosowego **n** / [ñ?], **lw** / **lv** > **lb**, łagodnej palatalizacji **l** w **el**, **il**, etc.) Myślę, że dane mogłyby być lepiej wytłumaczone gdyby przyznać, że te zbitki mają jakby szczególną pozycję w języku – z powodu pół-dźwięcznego charakteru dźwięków **y** oraz **w**. One po prostu dzielą *pewne* cechy charakterystyczne zbitek (najwyraźniej wydłużają sylabę w której występują) ale nie *wszystkie* z nich. [Emfaza w oryginale]. Twój argument, że: „są one jednolitymi spółgłoskami ponieważ wszystkie zbitki dzielą ze sobą *pewne* cechy, a te rozpatrywane zbitki nie dzielą wszystkich z nich” jest obiegowy ponieważ musisz wcześniej założyć, że nie są zbitkami aby pierwsza przesłanka była spełniona. Jeśli mam rację to dźwięk **hy** powinniśmy uważać tylko za *ich-Laut* [ç], ale jako taką samą „pół zbitkę” *ich-Laut* + **y** [çj]. W przeciwnym wypadku musiałyby być dwa fonemy w Quenii: prosty *ich-Laut* w pozycji początkowej (np. Q *hyarmen*) oraz *ich-Laut* + **y** środkowe (a może tylko w akcentowanej sylabie?), co wygląda także nieprawdopodobnie.”

Moje podziękowania dla pana Novak’a za umożliwienie zacytowania go w poprawionej wersji artykułu, który zmieniłem dla przejrzystości.

PRA-ELFICKI

Pierwotny stan elfickiego pierwotnie wykształconego przez elfów nad Cuivienen nie może być postrzegany jako statyczny i niezmienny nawet w tym prymitywnym okresie. Tolkien odnosi się do „wspólnego rozwoju pra-elfickiego (a ściślej pra-quendiańskiego)” (VT39:8 dodana emfaza). Były rozbieżne rozwoje nawet w najwcześniejszym okresie, ale najpewniej był jeden punkt w historii kiedy różne bardzo prymitywne konstrukcje językowe były połączone, tak więc wszyscy elfowie posługiwali się jednym językiem: „stu czterdziestu czterech Quendi [którzy pierwotnie się przebudzili] żyli długo nad jeziorem aż stali się jednej myśli i języka i byli zadowoleni”(WJ:423).

Tolkien napisał we wczesnym źródle: „Rdzenie (...) nie są słowami w użyciu ale służą do wyjaśnienia rodzin wyrazów oraz powiązań między nimi” (LT1:246). We wszystkich późniejszych formach elfickiego, rdzenie (podstawy, bazy) mogą być traktowane jako abstrakcyjny, pierwotny materiał dla aktualnych słów. Podstawy do których dokłada się przeróżne końcówki derywacyjne, tworząc wyrazy, które mogą być zastosowane w mowie. Jeśli kiedykolwiek był stan w którym rdzenie były *rzeczywistymi słowami* to musiało to być najwcześniejsze stadium elfickiego. Na samym początku trzeba sobie uświadomić przelotny okres kiedy jeszcze niezróżnicowane morfemy istniały w językowej próżni, poprzedzając wszelką derywację, odmianę i wyróżnienie części mowy. Pierwszym słowem wymówionym przez elfów było przypuszczalnie **ele!** „prymitywny wykrzyknik ”patrz” wypowiedziany kiedy po raz pierwszy ujrzeli gwiazdy”(WJ:360).

Późniejsze pierwotne wyrazy, jeśli są nimi rzeczywiście wydają się składać z dwóch (zwykle identycznych) samogłosek oddzielonych środkową spółgłoską. Zwykle istniała też początkowa spółgłoska jednak mogła zanikać (jak w **ele**) Formy później uznawane za „rdzenie” jak: DELE „iść”, HEKE „poza, na bok” lub ABA „odmawiać” (WJ:360,361) mogą reprezentować pierwotne słowa. Ten wzorzec jest szczególnie preferowany przy rdzeniach *czasownikowych*. W pewnym momencie nastąpiła „reorganizacja podstawowej struktury” języka (WJ:392). Pierwotnie monosylabiczne rdzenie rozwijały się by się do niej dopasować. Stąd pierwotny rdzeń mający doczynienia z językiem mówionym, K^WE pojawił się także w rozszerzonych formach K^WENE, K^WETE (pierwszy czasownik podkreślający słowo **quenya**, drugi później tworzący quenejski czasownik **quet-** „mówić”).

Tolkien pisał, że „reorganizacja” zdaje się sugerować, że pierwsi elfowie w końcu wykształcili poczucie różnorodności części mowy, a ich język przybrał bardziej określoną, zdefiniowaną strukturę. Pojawiają się wtedy elementy derywacyjne (jak np. końcówki) pomocne w przekazie morfemów z jednej części mowy do innych lub zmieniające znaczenia pra-słów, które z czasem zaczęły przybierać funkcje „rdzeni” z których słowa te zostały wprowadzone.

Później, w Valinorze elfowie rozpatrywali quenejskie słowo **tuilë** „wiosna” jako *tuyu* + *le* > *tuyle* > *tuile* przez zanik drugiej samogłoski –u- w rdzeniu TUYU(TUJU) „kiełek, pąk” (VT39:7) Tolkien podpowiada, że ta analiza była w istocie prawdziwa, a raczej „późniejsi mistrzowie wiedzy” mieli takie samo spojrzenie – „kiedy praelfickie korzenie zostały głębiej zbadane” (VT39:11 przypis 6). Podana forma rdzenia TUJU może sugerować, że pierwotnie słowo „wiosna” było rdzeniem czasownikowym + dodana abstrakcyjna końcówka –**lë**. Stąd ***tujulë** „kiełkowanie, pączkowanie”

Jednakże Tolkien w *Etym.* wymienia ṛtuilē jako formę pierwotną dla quenejskiego **tuilē**. Jedną z bardzo wczesnych zmian fonologicznych w praelfickim mogła być pierwotna *synkopa* w której druga z dwóch identycznych krótkich samogłosek w wielu przypadkach zanikała przed końcówką derywacyjną.

*tjulē > (***tjle** >) ṛtuilē „wiosna” (albo „kiełkowanie”)

Wiele ze słów, które wydają się zsynkopowane bardzo wczesnie mają dwu-sylabowe rdzenie (czasem oryginalne, czasem rozszerzone np. ÁNAK z NAK lub WENED z WEN[E]). W pewnych przypadkach tylko to, że Tolkien podawał samą bazę (z drugą samogłoską nietkniętą) pozwala nam na wydedukowanie czy teoretyzowanie co do wystąpienia synkopy. Kilka przykładów:*

Od rdzenia ÁSAT : ***asatō** > ṛastō „kurz” (Quenya *asto*, Sindarin *ast*)

Od ÁNAK : ***anakā** > ṛankā „szczeka” (Q *anca*, S *anc*)

Od PARAK : ***parakā** > ***parkā** „suchy” (Q *parca*, S *parch*)

Od TÁWAR : ***tawarē** > ṛtaurē „las” (Q *taurē*, S *taur*)

Od TÉLEK : ***telekō** > ***telkō** „noga” (Q *telco*, S *telch*)¹

Od ÚLUG : ***ulugundō** > ṛulgundō „potwór” (Q *ulundo*, S *ulun(d)*)

Od WENED : ***wenedē** > ***wendē** „dziewica” (Q *vendē*, S *gwend*)

Podajemy tu też końcowe formy sindarińskie i quenejskie aby zademonstrować, że wspomniane samogłoski musiały zaniknąć wczesnie. W quenya druga z dwóch krótkich, identycznych samogłosek miała kolejną szansę na zaniknięcie w późniejszej synkopie, ale ta zmiana nastąpiła po tym jak gałąź prowadząca do Sindarinu rozdzieliła się z gałęzią prowadzącą do quenii. Kiedy quenya i sindarin „zgadzają się” co do wspólnej synkopy konkretnej samogłoski, mamy prawo zakładać, że ta synkopa wystąpiła jeszcze we wspólnym stadium tych języków. W *Etym.* hasło **USUK** daje nam dobry przykład: Tolkien zanotował pierwotne ṛus(u)k-wē „cuchnąć” tworzące quenejskie **usquē** oraz sindarińskie **osp**. Wydaje się, że ṛusuk-wē zmieniło się w ṛusk-wē (lub ***usk^wē** wargowo-velarne **k^w** zmieniło się w **p** w gałęzi lindarińskiej, której Sindarin jest częścią). ***Usuk^wē** bez synkopy mogłoby (przez staro-sindarińskie ****usupe**, ****uhupe**) utworzyć ****uhub** zamiast **osp** w sindarinie.

W gałęzi elfickiego prowadzącej do Sindarinu *nieakcentowana samogłoska* w pierwszej sylabie wyrazu bardzo często jest zsynkopowana, co daje rezultat w początkowej zbitce: np. rdzeń BORÓN - tworzy sindarińskie słowa na **br-** (np. **brûn** „stary” od ṛb'rōnā , pierwsza samogłoska wypada) Jednak w gałęzi prowadzącej do quenya pierwsza samogłoska rdzenia jest niemal zawsze zachowywana nawet jeśli była pierwotnie nieakcentowana.

Wydaje się, że mamy tylko jeden rozbieżny przykład. Tolkien odnosił quenejskie słowo **rāca** „wilk” do ṛd'rāk , formy zsynkopowanej z rdzenia DARÁK . Widać zanik pierwszej samogłoski. Właściwie pierwotne słowo musiało brzmieć *d'rā kā , zredukowane od jeszcze wcześniejszego *darā kā .

Jak to wcześniej widzieliśmy na przykładzie **tjulē** > (***tjle** >) ṛtuilē „wiosna” pół-samogłoska **j** z końca rdzenia mogła się zmienić w całą samogłoskę **i** kiedy występowała przed spółgłoską (lub w bliskości ze spółgłoską w wyniku synkopy) W tych właśnie warunkach dochodziło do zmiany **w** > **u**. W *Etym.* rdzenie TÁWAR (z TAWA VT39:7) i TUY (z TUYU VT39:7) tworzą pierwotne formy jak ṛtaurē „las” i ṛtuilē „wiosna”.

---

* Należy tu wspomnieć, że Tolkien w wielu przypadkach oznaczał (przy pomocy akcentu), że to właśnie pierwsza samogłoska z odpowiedniego dwusylabowego rdzenia otrzymuje akcent. Tam gdzie akcent padał na drugą samogłoskę tam synkopa nie występowała w tym etapie. Stąd ṛmorókō „niedźwiedź” z rdzenia MORÓK nie przeszło w ****morkō**. Choć słowo to pojawia się później w Quenii jako **morco** z powodu późniejszej synkopy.

Takie słowa można wywieść od **tawrē* i **tujlē*, zsynkopowanych form **tawarē* oraz **tujulē*. Por. także słowo derywowane z bazy LAWAR: *ṽlaurē* “złote światło” (z **law'rē?*).

Synkopa drugiej z dwóch identycznych krótkich samogłosek w towarzyszących sylabach nie jest całkowicie regularna w pra-języku. Mamy kilka przykładów słów które uniknęły synkopy. Przykładami słów w których druga samogłoska *nie* zanikła są *ṽgaladā* “drzewo”, *ṽk^hjelesē²* “szkło” i *ṽkjelepē* “srebro” (por. sindarińskie *galadh*, *hele*, *celeb* z drugą samogłoską nienaruszoną, choć uległy one synkopie w quenyi *al'da*, *hyel'lē*, *tyel'pē* co jest późniejszym wynalazkiem.) Możemy powątpiewać czy pierwotna synkopa rzeczywiście istniała, skoro niektóre słowa tajemniczym sposobem jej uniknęły. Kiedy Tolkien podaje słowo jak *ṽhekla* „wyrzutek” z formy wyjściowej rdzenia cytowanego jako HEKE (WJ:361) czy mamy przypuszczać, że powstało ze skrócenia wcześniejszego **hekela* czy może derywacyjne wzory pra-elfickiego pozwalały na stłumienie (zatarcie się) drugiej samogłoski rdzenia od początku? Biorąc pod uwagę sytuację we wspólnoordarińskim Tolkien zanotował, że zanik i zachowanie drugiej samogłoski rdzenia w derywatach było „prawidłowymi i regularnymi” procesami (VT41:9) – najwidoczniej po prostu kwestią wyboru. Jakkolwiek, czy w pra-elfickim mamy doczynienia z raczej sporadyczną i nieprzewidywalną synkopą, czy nieprzewidywalnym zatarciem (stłumieniem) podwojonych samogłosek w derywatach stojących obok siebie, jest czysto naukową kwestią. Oczywiście Tolkien mógł to sobie różnie wyobrażać w różnych okresach i nawet on sam chciał traktować pra-elficki ogólnikowo, jako coś hipotetycznego. Dokładne szczegóły nie musiały być podawane, ale mogły pozostać ukryte i niejasne przez upływ długich epok.

Oprócz wczesnej synkopy, jeśli w ogóle wtedy wystąpiła, pewne *końcowe* samogłoski mogły też zniknąć w bardzo wczesnym okresie, tak wczesnym, że ich dawna obecność prawdopodobnie nie miała wpływu na żaden z późniejszych stadiów. W VT39:6 Tolkien stwierdza, że w quenyi „wszystkie końcowe spółgłoski prawdopodobnie straciły samogłoskę, jeśli brać pod uwagę odległe elfickie początki”. Wcześniej w *Etym.* zacytował kilka form które uważał za pra-elfickie chociaż kończyły się spółgłoską: *ṽatar* “ojciec”, *ṽdēr* “mężczyzna”³, *ṽmāṽ* “dłoń”.⁴ Być może powinniśmy rozumieć, że istniało jeszcze bardziej prymitywne stadium pra-elfickiego gdzie te słowa miały końcową samogłoskę, ale jakie mogły one być możemy tylko spekulować.

Normalna końcówka lm. *-ī* musiała być *skrócona* po długiej (a może każdej) samogłosce. Pra-elficka liczba mnoga „Lindar” „elfowie trzeciego szczepu” jest podana jako *ṽLindāi*, nie ***Lindāi* (WJ:378) Jeśli druga forma kiedykolwiek istniała musiała być zmodyfikowana bardzo wcześnie. Może lm. słów z krótką końcową krótką samogłoską jak *swanda* „gąbka” w ten sam sposób pojawiała się jako **swandai*, a nie **swandai* (najpierwotniejsza forma?), ale krótkie ostatnie *-e* wydaje się zanikać przed *ī* jak lm. *ṽk^wende* „elf” była *ṽk^wendī* (jeszcze prymitywniejsza forma **k^wendeī?*)

Zanotowaliśmy jeszcze kilka wczesnych zmian, ale ciężko powiedzieć czy wystąpiły w pra-elfickim czy wczesnym wspólnoordarińskim. Tolkien twierdził, że zmiana *bm>mb* wystąpiła we wspólnoordarińskim, ale dodał też, że „mogła też być wcześniejsza” (WJ:416), co oznacza, że mogła wystąpić już w pra-elfickim:

ṽlabmā > *ṽlambā* „język [organ]” (Q *lamba*)

ṽlabmē > *ṽlambē* „język, mowa” (Q *lambē*)

(Mając podany rdzeń LABA, od którego są derywowane, możemy przypuszczać, że formy sprzed synkopy to: **labamā*, **labamē*.)

Zmiana **bm** > **mb** jest też przykładem metatezy głosek zwartej i nosowej zachodzącej w tym samym miejscu artykulacji. Tak samo w przypadku **dn** > **nd** – innego przykładu wczesnej zamiany:

𐌀adnō > *andō “brama” (Q *ando*)
𐌀sjadnō > 𐌀sjandō “miażdżyciel” (Q *hyando*)

Długie samogłoski **-ā, -ē, -ī, -ō, -ū + -i** zmieniały się w dyftongi: **-ai, -ei, -oi, -ui**:

𐌀Lindāi > 𐌀Lindai “Lindarowie” (WJ:378 i WJ:385), lp. 𐌀Lindā
*ornēi > 𐌀ornei pl. “drzewa” (SD:302), lp. 𐌀ornē

(Jeśli kombinacja **-ī** w ogóle istniała (np. *tārīi „królowe”?) zlewała się prawdopodobnie w **-ī**).

Zbitkę *kw* powinniśmy brać za labializowany dźwięk **k^w**, więc jest to raczej pojedyncza spółgłoska niż zbitka **k + w**. Jednak wygląda na to, że nawet oryginalne zbitki **k + w** bardzo wcześnie zostały zasymilowane w jednolite spółgłoski **k^w**:

𐌀hek-wā (root HEK(E) + końcówka **-wā**) > *hek^wā (Q *hequa* “poza, oprócz”)
𐌀salák-wē (root SALÁK + końcówka **-wē**) > *salák^wē (Q *salquē* “trawa”)

Zanotujmy, że w drugim przykładzie drugie **a** zniknęło w formie quenejskiej, jednak jak będziemy później mówić, ta synkopa *nie* występowała przed zbitką spółgłoskową. Możemy więc powiedzieć, że w czasie gdy synkopa wystąpiła, pierwotna zbitka **kw** już była pojedynczą labializowaną spółgłoską (i synkopa była już możliwa). To **k^w** przetrwało w quenii (w znormalizowanej ortografii pisane **qu**, ale fakt, że Tolkien we wczesnych materiałach reprezentuje je literą **q** sugeruje, że powinniśmy brać **k^w** za pojedynczą spółgłoskę - *salquē* jest w istocie wymawiane “*salqe*” we wczesnych materiałach).

Dźwięki aspirowane redukowały się do nieaspirowanych zwartych przed pewnymi spółgłoskami. Dźwięki **k^h** i **t^h** (brak przykładu dla **p^h**) stały się **k** i **t** przed **s**:

*lok^hsē (root LOKH) > *loksē (Q *loxë = loksë*)
k^hot^hsē (root KHOTH) > 𐌀k^hotsē “zgromadzenie” (brak następcy w quenia)

Prawdopodobnie **k^h** > **k** przed **t** Q. czasownik **rihta** „szarpać” może pochodzić od: *riktā lub *rik^htā. Tolkien podał rdzeń jako RIK(H), ale forma quenejska byłaby możliwa w obu przypadkach, więc tej zmiany nie możemy być pewni.

NOTY OD WYDAWCY

1. We wcześniejszym szkicu tego artykułu o pierwotnych formach **telco** przypuszczano, że miały postać *teleku, *telku, jednak Helge zauważył, że „liczba mnoga **telqui** jest „analogiczna”, ewidentnie sugerując, że nie jest uzasadniona bardziej przez archaiczną formę *telku niż *telkō.
2. Jednak w późniejszym źródle Tolkien zmienił etymologię z *S. heledh* na formę zapożyczoną z *Kh. kheled* (Silmar:360 por. miejsce zwane *Kheled-zâram* „lustrzane jezioro”), najwidoczniej postarzając rdzeń K^HJEL(ES) i jego derywaty w *Etym.* (LR:365). Helge napisał, że zamieścił ten przykład dla celów

---

* Przykład 𐌀k^hotsē „zrekonstruowany”: przez samego Tolkiena mógłby też potwierdzać, że dźwięki aspirowane nie mogły występować przed **s** nawet w pra-elfickim bo pewne fonologiczne ograniczenia zabraniały takich kombinacji. Zagadnienie ma wyłącznie naukowy charakter.

analizy fonologicznego rozwoju Q. jako potwierdzony przykład jak pierwotny fonem ***kh^h** ewoluował w Q. Jedynym innym przykładem ***kh^h**, który wg. wszelkich poszlak przetrwał zewnętrznie jest pierwotny K^hJAR. Quenejska forma *hyarmen* „południe” może pochodzić od ***k^hjarmen**.

3. Ten przykład może być wariantem ***nēr** < **NERE**

4. Także we wcześniejszych i późniejszych źródłach (LT:339 lub QL:57 i VT39:11) pra-słowem dla „dłoi” jest **𐎠 maha**.

WSPÓLNOELDARIŃSKI

Wspólnoeldariński był językiem którym mówili Eldarowie (w przeciwieństwie do Avari) w czasie wędrówki z Cuiviénen. Jest on ostatnim wspólnym przodkiem wszystkich późniejszych języków eldarińskich: quenii, telerinu, sindarinu, nandorinu. Wspólnoeldariński nie powinien być uważany za twór całkowicie jednolity. Oprócz zmian lingwistycznych które wystąpiły podczas marszu, już istniały pewne, niezbyt wielkie różnice dialektów. Na przykład wygląda na to, że Teleri już wtedy zamienili pierwotne labializowane **k^w** na **p** (podczas gdy pozostało ono **qu** pośród Noldorów i Vanyarów).

Dźwięk aspirowany **t^h** oraz dźwięczne zwarte **d** zmieniały się w **s** przed **t**:

- ***k^hot^htā** > ***k^hostā** „zbierać” (Q **χosta-* > *hosta-*; por. rdzeń K^HOT^H)
- ***kot^htā** > ***kostā** „kłócić” (Q *costa-*; Tolkien zmienił rdzeń z KOT na KOT^H)
- ***ledtā** > ***lestā** „opuścić, zostawić” (Q *lesta-*, por. hasła ÉLED, LED in *Etym*)*

Innym przykładem zamiany **dt>st** to $\text{w} \rightarrow \text{w} \text{ed} - \text{tā} > * \text{westā}$ „przysięgać” (Q. *westa > *vesta*) ale Tolkien usunął to słowo bo kolidowało z [*bestā>] *vesta* „żenić się”. Patrz hasła WED i BES w *Etym.* i por. *lesta* poniżej. **T** mogło się też zmienić w **s** przed innym **t** kiedy należały do różnych morfemów:

- ***put-tā** (rdzeń PUT + końcówka czasownikowa -tā) > ***pustā** „zatrzymać” (Q *pusta*)
- ***lot-tā** (rdzeń LOT + ta sama końcówka) > ***lostā** „kwitnąć” (Q *losta*)

Późniejszy przykład VT42:19, Tolkien komentuje zmianę: „t-t w odmianie > st”. Ta zmiana nie wystąpiła w jednolitym słowie. Rzeczywiście w samym rdzeniu PUT (patrz LR:382 zob. PUS) który jest źródłem **pusta-** także słychać w Q. **putta** „kropka, przerwa w punktacji” co jasno reprezentuje prymitywne ***puttā**. Może tak samo brzmieć jak pierwotne słowo które dało Q. *pusta*, ale tu podwójne **tt** występuje jako środkowe wzmocnienie ostatniej spółgłoski rdzenia PUT. To ***puttā** jest w ten sposób traktowane jako jedno słowo i zmiana **tt>st** nie występuje.

Wspomniane wyżej słowo **costa** „kłócić” było pierwotnie przykładem **tt>st** Tolkien odniósł to do $\text{w} \rightarrow \text{w} \text{ot} - \text{t[ā]}$, ale potem zmienił rdzeń KOT na KOTH.

Nosowe dźwięki **m** i **ñ** przechodziły w **n** kiedy poprzedzały **t** lub **d**:¹

- ***kemtanō** > ***kentanō** „garncarz” (Q *centano* – pierwszy element reprezentuje rdzeń KEM „ziemia”)
- ***pilimda** (końcowa samogłoska niepewna może to być też -o lub -e) > ***pilinda** „strzała” (Q *pilin* z *pilind-* por. bazę PÍLIM, LR:382)
- ***wiñtā** > ***wintā** „uciekać” (Q *winta* > *winta; to słowo może być związane z rzeczownikiem *wingë* jak sugerowano w PM:376 wydaje się wychodzić z rdzenia *WIÑ)

Końcowe **-wō** zmieniało się na **-wā**:

- $\text{w} \rightarrow \text{w} \text{idwō} > * \text{nidwā}$ „poduszka” (Q *nirwa*)

Końcowe **-mā** zmieniało się na **-mē** po samogłosce zębowej:

- $\text{w} \rightarrow \text{w} \text{jatmā} > * \text{jatmē}$ „most” (Q *yanwë*)

---

* Nie jest całkiem jasne czy słowo **lesta** było odrzucone czy nie. Hasło ÉLED zostało zmienione na inną wersję, ale fonologiczna reguła zmiany **dt>st** może obowiązywać nadal.

(Por. także „staronoldorińskie/starosindarińskie **katwe** od wcześniejszego ᚾ katwā pokazujące, że $-\text{wā}$ podobnie zmienia się w $-\text{wē}/-\text{we}$ po zębowej spółgłosce – patrz hasło KAT w *Etym.*)

Środkowe $\text{ᚾ}^{\text{w}} > \text{ᚾᚾ}^{\text{w}}$:

$\text{ᚾliᚾ}^{\text{w}}\text{i} > *ᚾliᚾᚾ^{\text{w}}\text{i}$ „ryba” (Q *lingwë*)

$\text{ᚾneᚾ}^{\text{w}}\text{i} > *ᚾneᚾᚾ^{\text{w}}\text{i}$ „nos” (Q *nengwë*)

Ewidentnie całkiem wcześnie (może nawet od początku) *długa końcowa samogłoska* skracała się gdy wraz w której występowała był pierwszym elementem złożenia:

ᚾandā „długi/o” + ᚾ-mbundā „nosowy” = ᚾandambunda (not **andāmbundā*) „długonosy”

ᚾlassē „liść” + $\text{ᚾ-k}^{\text{w}}\text{elēne}$ „blaknięcie” = $\text{ᚾlassēk}^{\text{w}}\text{elēne}$ (not **lassēk}^{\text{w}}\text{elēne}*) „jesień”

ᚾtuilē „wiosna” + ᚾlindō „śpiewak” = ᚾtuilelindō (not **tuilēlindō*) „wiosenny śpiewak, jaskółka”

W pewnych wypadkach, ale nie regularnie nosowy element początkowych nosowych zwartych dźwięków **nd** i **ᚾᚾ**, **mb** zmienia się w odrębną spółgłoskę sylabiczną:

$\text{ᚾndūnē} > *ᚾ\text{n}\cdot\text{dūnē}$ „zachód słońca” (Q *andúnē*)

$*ᚾᚾᚾᚾᚾ > *ᚾᚾ\cdot\text{gᚾᚾ}$ „następca, wnuk” (Q *indyo*)

$*ᚾᚾᚾ^{\text{w}}\text{alē} > *ᚾᚾ\cdot\text{g}^{\text{w}}\text{alē}$ „tortura” (Q *ungwalē*)

$*ᚾᚾᚾᚾᚾ > *ᚾᚾ\cdot\text{barta}$ „łos” (Q *umbar*)

Wygląda na to, że ten wynalazek funkcjonował jako rodzaj „wzmocnienia“, które może także zmodyfikować znaczenie słów: z ᚾᚾᚾᚾᚾ „filozofia” pochodzi od $*ᚾᚾ\cdot\text{gᚾᚾᚾᚾ}$ „wiedza tajemna, magia” i te dwa słowa współistniały tworząc w Q. **nólē** i **ingolē**), ale w większości przypadków „dawna” forma bez sylabicznego dźwięku nosowego zanikała zamieniona na „wzmocnioną” formę.

Późniejszy rozwój Q. sugeruje, że początkowe nosowe dźwięki ze zbitki ᚾᚾᚾ^{w} - stały się labializowane przez asymilację następującego g^{w} , tak więc technicznie cała grupa to $\text{ᚾᚾᚾ}^{\text{w}}\text{g}^{\text{w}}$ (gdzie $\text{ᚾᚾᚾ}^{\text{w}}\cdot\text{g}^{\text{w}}$ gdzie nosówka stała się sylabiczna) może $*ᚾᚾ\cdot\text{g}^{\text{w}}\text{alē}$ powyżej powinno być dokładniej zapisana jako $*ᚾᚾᚾ\cdot\text{g}^{\text{w}}\text{alē}$.

Skrócenie podobnych zbitok:

$\text{ᚾkukūwā} > *ᚾkūwā$ lub $*ᚾkuwā$ „gołąb” (Q *cua*)

$\text{ᚾtuilelindō} > *ᚾtuilindō$ „wiosenny śpiewak” = „jaskółka” (Q *tuilindo*)

Zmiany powyżej mogły wystąpić we wcześniejszym stadium wspólnoeldarińskiego. Niektóre z poniższych wystąpiły później, powiedzmy po tym jak Eldarowie przekroczyli Hithaeglin (w tym czasie Nandorowie oddzielili się od reszty).

Wygląda na to, że całkiem wcześnie dźwięki aspirowane t^{h} , p^{h} , k^{h} stały się normalnymi **k**, **t**, **p** po jakiegokolwiek spółgłosce. Q. słowo **ilfirin** „nieśmiertelny” jest derywatem $*\text{I}\cdot\text{p}^{\text{h}}\text{irin}$ - (rdzeń $\text{P}^{\text{H}}\text{IR}$), ale pod odpowiednim hasłem w *Etym.* Tolkien wydaje się wskazywać, że powinno to regularnie dać **ilpirin**. Aktualna Q. forma powstała przez **firin** „śmiertelny” ($\text{<p}^{\text{h}}\text{irin}$).

Podczas tego etapu tk^{h} asymilowało się do **kk**. Może tk^{h} stało się najpierw **tk** w związku z regułą postawioną wyżej, a potem z kolei zmieniło się w **kk** (poszlaka z S. wskazuje, że **th** jakiegokolwiek pochodzenia normalnie stawało się **kk**, stąd szaro-elfickie **ch**). Późniejsze Q. słowo **eccaira** „daleki, oddalony” musi pochodzić od $*\text{ekkairā}$, ponieważ rdzeń to $\text{K}^{\text{H}}\text{AYA}$ musimy założyć, że na jeszcze wcześniejszym stadium słowo pojawiło się jako $*\text{etk}^{\text{h}}\text{airā}$ z prefiksem **et-** „z”.

W jednym potwierdzonym przypadku **tk** nie staje się **kk** ale ulega zmianie w **kt**:

ᚾet-kele^* „wplyw na zewnątrz” wcześnie staje się $*\text{ektelē}$ (późniejsze ᚾ ektele , stąd Q. **ehtelē** „źródło”).

S jest udźwięcznione do z przed spółgłoską dźwięczną:

᳚esdē > ᳚ezdē „odpoczynek” (WJ:403 wydaje się umieszczać tą zmianę w okresie WE)

Innym przykładem może być ᳚mazgā „giętki” od rdzenia MASAG, musi on pochodzić od wcześniejszego *masgā.

D zmienia się w t (utrata dźwięczności) przed s:

᳚sjadsē > ᳚sjatsē „szczelina, rozcięcie” (Q. *hyatsë*)

Przed spółgłoską bezdźwięczną, tylny szczelinowy ʒ tracił swą dźwięczność przez asymilację tworząc χ. Pierwszy z przykładów poniżej jest określony jako „Eld” (forma wspólnoeoldarińska) w *Etym.*

᳚maʒtā > ᳚maytā- “trzymać” (Q *mahta-*)*²

*waʒsē > ᳚wayśē “plama” (Q *waxë > *vaxë*)^{†, 3}

Jak wskazują późniejsze przykłady, χ ostatecznie zmienia się w k przed s, tworząc ks=x

UTRATA ŚRODKOWEGO ʒ (LUB H) ORAZ Ñ

Oprócz początku wyrazów, te dźwięki zwykle zanikały jednak ʒ stawało się χ przed samogłoskami bezdźwięcznymi (parz wyżej), a ñ przetrwało przed g i k (włączając labializowane g^w, k^w - labializowany dźwięk ñ^w powstały z połączenia ñ + w stał się już ñg^w i tak zachował ñ). Znacznie później, język odzyska ʒ pochodzące od g, tylko po to by je utracić ponownie (nawet na początku wyrazów). Utrata wcześniejszego i późniejszego ʒ są podobne, ale podczas gdy późniejsze ʒ przetrwało do czasów piśmienniczych (zostało zanotowane w ortografii Rúmila, przynajmniej w pozycji na początku wyrazu) Pierwotne ʒ lub h zanikło bardzo wcześnie: Tolkien przedstawiał utratę interwokalicznego h jako „prehistoryczną” (VT:39:11). Nawet bardziej zdecydowane jest stwierdzenie z WJ:368: „Środkowe h zanikło bardzo wcześnie w WE)” – przypisując tą zmianę fazie wspólnoeoldarińskiej.

Końcowe ʒ po u mogło przejść w w (lub raczej: utrata ʒ pociągnęła za sobą wykształcenie pół-samogłoski -w z odpowiadającej pełnej samogłoski -u aby zrównoważyć utratę ʒ:

᳚kuʒ > ᳚kuw “łuk” (Q *cú*)

Czasem, utrata interwokalicznego ñ oraz ʒ/h nie spowodowałyby żadnych dalszych zmian, ale po prostu pozostawienie dwóch samogłosek sąsiadujących ze sobą; czasem mógł powstać nowy dyftong, jak ai w drugim z poniższych przykładów:

*teñā > *teā > “indicates” (Q *tëa*; por. VT39:6)

᳚maʒiti > *maiti “handed” (Q *maitë*)⁴

* W *Etym.* hasło MAʒ, wspólnoeoldarińskie słowo jest pisane **mahtā-**, ale wiadomo, że Tolkien stosuje tu literę h dla χ, a nie dla -h por. Q. **mahta-**, wiadomo z opisów zamieszczonych w LotR:1087, że ht reprezentuje χt.

[†] Ponownie pisownia Tolkiena to „*wahsë*”.

Pierwotna liczba podwójna peñū dające Q. **peu** „para warg” może też być przykładem powstania nowego dyftongu po zaniku ñ . Pozostaje czysto naukowe pytanie, czy dźwięki $\text{eū} > \text{eu}$ powstały przez pozostawienie dwóch samogłosek aż do dużo późniejszego skrócenia końcowych samogłosek, czy stało się to od razu.

Quenejska końcówka genitivu $-\text{o}$ pochodzi od rdzenia HO w którym zanikło **h** (pierwotne $-\text{hō}$ „z” zmieniło się w $-\text{o}$, później zmieniając się w $-\text{o}$).⁵

Dwie identyczne krótkie samogłoski stojące obok siebie po utracie ñ lub ʒ/h stawały się jedną, długą samogłoską :

$\text{peñe} > \text{pē}$ „warga” (VT39:11; still *pé* w Quenya)*

$\text{maha} > \text{mā}$ „dłoń” (VT39:11; nadal *má* w Quenya)

Jednakże jeśli ostatnia samogłoska była *długa*, oraz zanik dźwięków spowodował bliskość innej samogłoski (długiej lub krótkiej), pierwsza samogłoska mogła być disasymilowana, jak $\text{eē} > \text{iē}$:

teʒe or $\text{teñe} > (*\text{teē} >) * \text{tiē}$ „ścieżka” (Q *tië*; patrz hasła TEʒ , zmienione potem na TEñ w *Etym.*)

Możliwe, że forma $*\text{teē}$ przetrwała na chwilę i zmiana w $*\text{tiē}$ miała miejsce znacznie bliżej czasów historycznych. Podobny proces możemy obserwować później, jak kiedy weʒe tworzące Q. **vië** „męskość, męstwo” (poprzez $*\text{wēē} > * \text{wiē}$). Ale w tym przypadku ʒ nie jest oryginalne, pochodzi od **g**, ponieważ rdzeń to $*\text{WEG}$ (LR:398), a nie $*\text{WEʒ}$. Zmiana $\text{g} > \text{ʒ}$ (i późniejsza utrata ʒ) wystąpiła znacznie później.

Poprzedzająca spółgłoska wydłużała się tam gdzie ʒ lub ñ zniknęło przed spółgłoską:

$\text{doʒmē} > * \text{dōmē}$ „noc” (Q *lómë*)⁶

teʒrā lub $\text{teñra} > * \text{tērā}$ „właściwy, uczciwy” (Q *téra*; patrz. TEʒ , TEñ w *Etym*)

$\text{waʒrā} > * \text{wārā}$ „brudny” (Q $*\text{wāra} > \text{vāra}$)⁷

Zaznaczmy, że choć *środkowe* h/ʒ zanikało, pozostaje zachowane na końcu wyrazów. Utrata tych dźwięków w tej pozycji wystąpiła znacznie później. Ten fenomen nie jest dosłownie opisywany w opublikowanych materiałach, ale potrzebujemy końcowego ʒ później aby wytłumaczyć quenejski biernik tworzony przez wydłużenie końcowej samogłoski rzeczownika. To wskazuje na poprzednią obecność końcowego ʒ jako pierwotnej końcówki biernika. Jeśli założylibyśmy utratę końcowego h/ʒ już we wspólnoeoldarińskim, to byłoby to zbyt wcześnie, aby wywierać jakikolwiek wpływ na końcowe samogłoski późniejszej Q. Tak więc słowa takie jak $*\text{lassēʒ}$ czy $*\text{lassēh}$, (prawdopodobny biernik od lassē „liść”) powinny pozostać niezmienione.

Podczas stadium wspólnoeoldarińskiego krótkie, samogłoski $-\text{a}$, $-\text{e}$, $-\text{o}$ na końcu wyrazów zanikały. Przykłady:

* Te przykłady są interesujące wskazując, że zanik środkowego ñ i **h** wystąpił bardzo wcześnie, kiedy krótkie ostatnie $-\text{a}$ i $-\text{e}$ także zanikły we wspólnoeoldarińskim; patrz niżej. peñe było skrócone do **pē** zanim peñe byłoby zredukowane $*\text{pēñ}$ (z takim samym wydłużeniem samogłoski jak w PQ $\text{k}^{\text{w}}\text{ene} > \text{k}^{\text{w}}\text{ēn}$). Choć hipotetyczne $*\text{pēñ}$ również mogłoby dać Q. **pē** jako skrót od peñe (VT39:11).

Utrata końcowego, krótkiego **-a**; gdzie występuje końcówka **-la**, czyni pozostałe **l** sylabicznym:

- ᄃswanda > *swand “gąbka” (Q hwan with stem hwand-)
- ᄃjakta > *jakt “szyja” (Q yat with stem yaht-)
- ᄃhekla > *hek·l “wyrzutek” (Q hecil)
- ᄃmakla > *mak·l “miecz” (Q macil)
- ᄃtankla > *tank·l “brosza” (Q tancil)
- ᄃtekla > *tek·l “pióro” (Q tecil)

Utrata końcowego, krótkiego **-e**:

- ᄃi-ndise > indis “panna młoda”
- PE ᄃk^wene “osoba” > WE ᄃk^wēn (WJ:360)
- ᄃnere “mężczyzna” > nēr (WJ:393)

Utrata końcowego, krótkiego **-o**:

- ᄃabaro “odmawiający” > ᄃabar (WJ:371 określa drugi wyraz jako formę WE.)
- ᄃndōro > *ndōr “kraj” (Q nōr, WJ:413)
- ᄃSpanturo > *Spantur “władca chmur” (Q Fantur)⁸
- ᄃtollo > *toll “island” (Q tol z rdzeniem toll-)
- ᄃDenwego > *Denweg (imię własne, Q Lenwē)⁹

Jak wynika z przykładów ᄃk^wene “osoba” > WE ᄃk^wēn (WJ:360) i ᄃnere “mężczyzna” > nēr (WJ:393) słowo które staje się jednosylabowe przez utratę samogłoski ma wydłużaną samogłoskę rdzenia, ale tam gdzie słowo występuje jako złożenie lub z końcówkami i dzięki temu nie jest jednosylabowe samogłoska pozostaje krótka. Dlatego WE liczba mnoga ᄃk^wēn jest podana jako ᄃk^wēnī (WJ:360), a nie **k^wēnī. Ta wariacja jest podtrzymywana w pisowni Q. **quén** lm. **queni** (WJ:361; tak samo **nēr** “mężczyzna” i lm. **neri**, MR:213).

Tam gdzie utrata końcowej samogłoski wysunęła na koniec półsamogłoskę **-w**, zmieniała się ona na pełne **-u**:

- (ᄃangwa >) WE *angw > *angu “wąż” (Q angō)*

Krótką półspółgłoska po długiej samogłosce mogła podobnie zmienić się w pełną samogłoskę:

- (PE ?*rāwa >) WE *rāw > ᄃrāu “lew”

To jest nasz jedyny przykład takiego fenomenu. (Tolkien podał jedynie rdzeń RAW i formę ᄃrāu) To **-u** zanikło, ewidentnie podczas wspólnodarińskiego. Nie jest jasne czy powinniśmy generalizować to jako zasadę „krótka ostatnia samogłoska zanika zawsze po długiej samogłosce”:

- ᄃrāu > rā “lew” (ciągle rā w Q)[†]

Po utracie końcowej samogłoski poprzez którekolwiek z opisanych procesów formy liczby mnogiej były zmieniane przez analogię z nowymi formami jednoelementowymi. W PE liczbą mnogą od ᄃswanda „gąbka” musiała być *swandaī lub (później?) *swandai, ale kiedy

* Porównaj hasło ANGWA w *Etym.* z rdzeniem **angu-** Q. rzeczownika **ango**, występującego w złożeniu **angulōcē**, hasło LOK. Jak **-w** > **-u** tak **-j** kiedy stawało się końcowym przechodziło w **-i** por. przykład ᄃtalrunja „podeszwa stopy” tworzące Q. **tallunē**, najwidoczniej przez *talrunj i *talruni; patrz niżej. W tym przypadku utrata końcowego **-a** jest późniejsza niż WE wskazując, że zasady zmian **-w>-u** i **-j>-i** nadal obowiązywały w wcześniejszych stadiach Q.

† Jeśli hasło NOWO z *Etym.* odpowiada PE słowu *nowo. Q. **nó** „myśl, idea” mogło ewoluować tak: PE *nowo > WE *nōw (jak przy k^wene > k^wēnē) > *nōu i końcowe **-u** zanika pozostawiając *nō = Q **nó**.

ᚱ **swanda** zostało zredukowane do ***swand** w WE, jego liczbą mnogą stało się ***swandi** (ciągle widoczne w Q *hwandi*) – jakby to był normalny spółgłoskowy rdzeń. Oryginalna lm. pra-elfickiego ***rāwa** (lub ***rāwe**, ***rāwo**) „lew” musiała tak samo być zmieniona z ***rāwai** (or ***rāwei**, ***rāwoi**) na ***rāwī**. Tu **-w** nie było ostatnie i przez to nie przeszło w **-u** (ale później zniknęło jak mówiliśmy wyżej). Tak więc Q. **rā** „lew” ma lm. **rāwi**, odzwierciedlając rdzeń RAW i wspólnoldarińskie ***rāwī**.

Najwidoczniej podczas późniejszego etapu wspólnoldarińskiego, krótkie końcowe **-i** zmieniło się w **-e**:

ᚱ **dōmi** > ***dōme** „zmierzch” (Q *lómë*)¹⁰

ᚱ **pori** > ***pore** „posiłek” (Q *porë*)

*kari > ***kare** „robi” (forma aorystu czasownika **kar-**) (Q *carë*)

*karini > ***karine** „robię” (aoryst z końcówką osobową; por. staronoldorińskie/sindarińskie **yurine** „biegnę”, Q *carin*); patrz przypis poniżej.

*talruni > ***talrune** „podeszwa stopy” (Q *tallunë*)

Samogłoski *nie* zmieniały swoich właściwości kiedy nie były ostatnie i w Q. mamy ciągle wariacje na przykład w aoryście, jak w **carë** „robić” i **carin** „robię” (pierwsze pochodzi od ***kari** ze zmianą **i>e** drugie od ***karini** z końcówką pierwszej osoby, z sufiksem zaimka osobowego ***-ni** wykluczającym zmianę **i>e** bo samogłoska nie była już wtedy ostatnia.

Podobnie do zmiany krótkiego **i** na **e**, krótkie ostatnie **u** zmienia się w **-o**:

*kuru > **kuro** „zręczny przyrząd” (w Q. ciągle *curo* ze rdzeniem *curu-*; przykłady poniżej musiały też mieć bazy kończone na **-u** kiedy dodawano do nich końcówki)

ᚱ **smalu** > ***smalo** „pyłek” (Q *malo*)¹¹

ᚱ **tundu** > ***tundo** „pagórek, kopiec” (Q *tundo*)

ᚱ **ranku** > ***ranko** „ramię” (Q *ranco*)

*angu > ***ango** „wąż” (Q *ango*)

Jednak trzeba pamiętać, że przed końcówką liczby mnogiej – **i**, słowa które wcześniej kończyły się na **-gu** i **-ku** zmieniły te zbitki na labializowane dźwięki **-g^w** i **-k^w** (liczba mnoga od ***angu** „wąż” zmieniła się zatem na ***ang^wi** (Q. *angwi*). Tak samo lm. **ranku** „ramię” stało się **rank^wi** (Q. *ranqui*). Porównaj WJ: 390, gdzie Tolkien wskazuje, że quenejski rzeczownik *urco*, lm. *urqui* pochodzi „jak pokazuje forma liczby mnogiej” a więc od form które pierwotnie kończyły się raczej na **-u** niż **-o** ᚱ **urku** albo ᚱ **uruku**. Liczba mnoga *urqui* pochodzi od ***ur(u)k^wi**. Kiedy labializowane **gw** i **kw** powstały (przed czy po zmianie **-u** > **-o** w formach jednoelementowych) nie wiadomo bo Tolkien zachował kilka form z **-u**.

* Datujemy tą zmianę na wspólnoldariński ponieważ występowała w staro-noldorińskim/-sindarińskim: forma **yurine** „biegnę” (YUR) ***yuri-** i końcówką **-ne** „ja”, podczas gdy forma **trenare** „opowiada” (NAR²) pokazuje, że zmiana ze starszego ***trenari** już wystąpiła. Gdybyśmy dodali końcówkę **-ne** do **ternare** by e nie było końcowe otrzymalibyśmy ***trenari-ne** z oryginalną pierwotną wartością. Końcówka ***-ne** mogłoby być przykładem zmiany **i>e** ponieważ musi pochodzić od wcześniejszego **-ni**; porównaj ze rdzeniem NI² określonego po prostu jako „ja”. **barane** „brązowy” które z pewnością reprezentuje starsze ***barani** (por. Q. **varnë** ze podstawą **varni-**). Jednakże zmiana **-i>-e** nie wystąpiła na *początku* Wspólnoldarińskiego; jest to oczywiste bo wynika z faktu, że Tolkien odnosi się do **ᚱp^hini** „włos” [>Q. **finë**] jako formy wspólnoldarińskiej w PM:362 (por. PM:340 dla formy Q.). Wydaje się, że nandoriński – język Nandorów oddzielił się od wspólnego pnia przed tą zmianą; patrz hasło **lygn** w słowniczku dodanym do mojego artykułu na temat Nandorinu na stronie *Ardalambion*.

NOTY OD WYDAWCY

1. Helge w tym wypadku zwrócił moją uwagę. W VT44:14 mamy podaną formę czasownikowego derywatu **camta** „przystosować, uczynić pasującym, dopasować” z PE rdzenia KAM „pasować”. Helge zanotował, że ta forma (pochodząca od **kam-tā**) jest rzadkim jeśli nie unikalnym przykładem pierwotnego ***-mt-** nie zmieniającego się w **-nt-** co „zaprzecza informacjom z *Etym*”. (Porównaj z bazą KAM opisaną na str. 56 notka 3.)
2. Jak zapisano na str. 15 notka 4 powyżej, rdzeń MA3 został zamieniony przez Tolkiena na MAHA. Odnośnie do VT39:11 notka 6, jest to sprawa interwokalicznego *h* które było zachowywane przed *t*. Nawet jeśli tak byłaby to sprawa **ht** przechodzącego w **xt** w Quenii.
3. Są tacy (ja do nich należę) którzy twierdzą, że spirant ʒ nie istniał w PE aż do przynajmniej wczesnego WE choć najwidoczniej występował w późnym WE i/lub Quenyą przed-historyczną jak we wczesnej formie **ʒalda**> późniejszym **alda** jak i wspólnoeoldarińskim [rdzeniu] ʒOR (VT41:11). Rdzeń musiał więc mieć formę *WAG.
4. Patrz notka 2. Forma wcześniejsza w czasie powinna wyglądać ***mahiti**> ***maiti**> Q. *maitë* por. pierwotną formę **ʒmagiti**>**maʒiti**> Q. *maitë* „zgrabnie”, dające się zauważyć w imieniu **Maitimo** (VT41:10).
5. W *Etym.* rdzeń ma postać ʒO. Późniejsza forma HO pochodzi z WJ:368.
6. Bazująca na starszym źródle forma **ʒdōmē** jest potwierdzona jako pierwotna forma Q. *lómë*, S. *dû* (Silm:365).
7. Patrz notka 3.
8. Tolkien zamienił to na *Fëantur*, z inną etymologią, ale przykład jest ciągle obowiązujący w tym zakresie.
9. Forma *Denweg* jest ciągle zachowana w Nandorinie, por. S. Denwaith, wariację od Danwaith (=Q. Nandor) poprzez wpływ *Denweg*.
10. Patrz notka 5.
11. Jak wywodzono w PM:366 Tolkien zamienił rdzeń z którego Q. *malo* było derywowane na *MAL zamiast SMAL w *Etym.* (por. QL:58 MALA²) Forma MALAT „złoto” jest jego formą rozszerzoną.

QUENYA PRZEDPIŚMIENNA

Wielki Marsz jest już ostatecznie zakończony i gałąź języków Lindarińskich (która prowadzi do Sindarinu i Telerinu z Amanu) oddzieliła się od gałęzi Vanyaro-Noldorińskiej (VT39:10) którą to będziemy dalej podążać. Vanyarowie i Noldorowie osiedlili się w Amanie, ale rozwój lingwistyczny tego okresu ciągle musi być „rekonstruowany” Quenya nie została jeszcze zapisana żadnymi znakami. Jedno z najwcześniejszych słów, które wydaje się być formą Quenejską znajduje się w WJ:402. Mówi się, że **Mbelekōro** to „najstarsza Q[enejska] forma” imienia **Melkor**. Słowo to wskazuje, że nosówki **mb**, **nd** i **ñg** występowały na początku wyrazu i że synkopa wciąż jeszcze nie nastąpiła: **Mbelek-** później przejdzie w **Melk-**. Tolkien postawił przy formie ***Mbelekōro** asterisk jako formie hipotetycznej stąd możemy nazywać ją przykładem „Quenyi *przedpiśmiennej*”. W tym okresie Quenya weszła w okres największych zmian. „Jej zmiany (...) [wystąpiły] (...) w harmonizacji dźwięków i wzorów mowy elfickiej do form, które zdawały się Noldorom najpiękniejsze” (WJ:20).

Długa ostatnia samogłoska na końcu złożenia była zwykle *skracana*; Tolkien wyraźnie datował tę zmianę na „wcześniejsze stadia Quenyi” (VT39:6):

- ***Eruk^hinā** > ***Eruk^hina** “Dziecko Eru” (***Erū**, ***Eru-** “Bóg” + **k^hinā** “dziecko”; por. WJ:403 s.v. *Atan*)
- ***tal-runjā** > **talrunja** “podeszwa stopy” (***runjā** “podstawa” połączone z **tal-** “stopa”; Q *tallunë*)
- ***pel-taksē** > **peltakse** “oś” (**taksē** “gwóźdź” połączone z **pel-** “obrać się wokół nieruchomego punktu”; Q *peltas* z rdzeniem *peltax-*)

Por. także **-wego** jako “forma złożenia” **wegō** “męczyzna” (LR:398 s.v. WEG).

Jednakże końcówka liczby mnogiej **-ī** nie jest podmiotem tej zmiany (forma **tal-k^wendi** “elfowie światła” nie została zredukowana do ****kala-k^wendi**). Jest też oczywiste, że wiele złożenia quenejskich było utworzonych *po tym* jak ta reguła przestała „obowiązywać” – na przykład, **Elentāri** “Star-Queen” would rather have been ****Elentar** jeśli pochodziłoby z ***Elentāri** w najstarszym etapie. Jeden przykład wspomniany wcześniej, ***kentanō** > ***kentanō** “garniarz”, może być późniejszą formacją (sugerując, że reguła **mt** > **nt** ciągle miała miejsce w języku): Jeśli było potem zredukowane do ***kentanō** we wczesnej quenyi, formą quenejską mogło być ****centan** zamiast **centano** z powodu utraty pewnych końcowych samogłosek co będziemy teraz analizować.

W późniejszym stadium w wyrazach składających się z trzech lub więcej sylab, krótkie końcowe samogłoski mogły zanikać (ale nie całkiem regularnie):

- talAwadelo** > ***Awadel** “Odchodzący” (Q *Auzel* > *Aurel*; wyraz odnosi się do elfów, którzy opuścili Beleriand i wkroczyli do Valinoru, WJ:360, 363; forma poniżej jest wariantem powyższej)
- talAwādelo** > ***Awādel** “Odchodzący” (Q *Oazel* > *Oarel*)
- talMbelekōro** > ***Mbelekōr** “Melkor” (Q *Melkor*)
- (**talsetsiri** >) późny WE ***etsire** > Q **etsir** “ujście rzeki”
- (***talkarini** >) późny WE ***karine** > Q **carin** “robię”

Jednakże ta utrata wystąpiła całkiem regularnie z powodu końcowych samogłosek, które były skracane w złożeniach (inna zmiana datowana przez Tolkiena na „wcześniejsze stadia quenyi”, VT99:6):*

(**Eru-k^hina* >) ***Eruk^hina** > ***Eruk^hin** “Dziecko Eru” (późniejsze Q *Eruhin* z rdzeniem *Eruhín-*)
 (*pel-taksē >) **pel**takse > ***peltaks** “oś” (later Q *peltas* z rdzeniem *peltax-*)
 (**k^hala-tirnō* >) **k^hal**atirno > ***k^hal**atirn “wypatrujący ryb” (nazwa ptaka – polski zimorodek; w późniejszej Q *halatir* z rdzeniem *halatirn-*)
 (*Mand-ostō >) **Mand**osto > ***Mandost** (późniejsze Q *Mandos* z rdzeniem *Mandost-*, MR:350 por. VT39:6)

Krótkie końcowe **-i** w pewnym momencie zmieniło się w **-e** tak jak we wspólnoeoldarińskim, więc wygląda na to, że ta reguła ciągle obowiązywała: ***talruni** przeszło w ***talrune** (późniejsze Q. **tallunē**). Jest to zbieżne ze zmianą **-w** > **-u** > **-o** we wspólnoeoldarińskim (tak jak gdy **angwa** „wąż” przechodzi w ***angw** > ***angu** > Q. **ango**), jest to w istocie ta sama reguła działająca w języku, ale po tym stadium najwidoczniej przestaje funkcjonować).

Bardzo wczesnie wystąpiły pewne przykłady *metatezy* w której pewne dźwięki zamieniają się miejscami. Jednym z przykładów jest zmiana *dl* > *ld* jak w **Edlō** > ***Eldō** (Q **Eldo**, wariant **Elda** „elf”, aczkolwiek ostatecznie o innej etymologii patrz WJ:363). Tolkien napisał, że: „transpozycja *dl* w pierwszym kontakcie na preferowaną sekwencję *ld* występowała często [ale także nie w całym języku?] w przed piśmiennym okresie Q. (WJ:363). Później zmiany miałyby występować bardziej systematycznie.

Może to być też okres w którym Q. traci wiele zbitek spółgłoskowych na początkach wyrazów pierwotnego języka. Początkowe zbitki **sk-**, **sp-**, **st-** zmieniały się w dźwięki aspirowane **k^h-**, **p^h-**, **t^h-**, łączą się z innymi spirantami (jednak w pozycji środkowej pozostawały nie zmienione por. **sk** w quenejskim słowie **rusco** „lis”). Te zmiany nie są dosłownie „potwierdzone” w opublikowanych pismach Tolkiena, ale wiemy, że myślał o takiej zmianie w gałęzi eldarinu prowadzącej do sindarinu. (Zarówno w Q. i S. pierwotne aspiraty i początkowe kombinacje **s+k**, **p** lub **t** staną się później odpowiednio spirantami **χ** [> **h**], **f**, **þ**. Jednakże telerin amański pozostawia kombinacje z **s-** nie zmienione, tak więc te zmiany musiały wystąpić niezależnie w quenyi i sindarinie. Jeśli wystąpiłyby już we WE, widzielibyśmy je w telerinie):

skarwē > ***k^harwē** “rana” (Q *χarwē > *harwē*)
skjapat- > ***k^hjapat** “morze” (Q *hyapat*)
 ***sk^warmā** > ***k^{hw}armā** “poprzeczka” (Q *hwarma*)
spangā > ***p^hangā** “broda” (Q *fanga*)
stankā > ***t^hankā** “rozdzielać” (Q *panca > *sanca*)

Początkowe **sl-** i **sr-** są skracane do **hl-** i **hr-**, to jest bezdźwięczne **l** i **r**: †

* Być może **Mbelekōro** > ***Mbelekōr** także należy do tej listy jeśli „najstarsza forma quenejska” reprezentuje złożenie ***Mbelek-** „mocny” + **-ōro**, skrótowiec ***ōrō**? „powstający” lub? „ten który powstaje”. Imię **Melkor** - jak pojawia się później - przypuszczalnie oznacza „potężnie powstający”, także tłumaczone: „Ten który powstaje z mocą”.

† W wersji *Etym.* pierwotne początkowe **sl-** wydaje się być skracane do **l-** w stosunkowo wczesnym stadium, jako jeden z pierwotnych derywatów rdzenia SLIG mamy **sligā** (prawdopodobnie reprezentujące wcześniejsze **sligā**, por. inne pierwotne derywaty tego rdzenia **slignē** lub **slingē**). W *Etym.* wszystkie quenejskie słowa derywowane od rdzenia na **sl-** rozpoczynają się od samego tylko **l-**, co jest logiczne jeśli **s** zanikło wcześniej i bez śladu. (*Etym.* nie dają przykładu na to jak początkowe **sr-** powstało w Q.) ale później Tolkien zdecydował, że pierwotne początkowe **sr-** i **sl-** tworzyły Q. **hr-** i **hl-**, jednak miały być wymawiane jak normalne **r-** i **l-** w Trzeciej Erze. Tak więc kiedy *Etym.* ma pierwotne słowo (powiedziedzmy) **sliwē** brzmiące w Q. **lívē** zamiast ***hlívē**, możemy traktować **lívē** jako słowo reprezentujące wymowę z Trzeciej Ery. W rzeczywistości Tolkien prawdopodobnie nie wyobrażał sobie jakiegokolwiek pośredniego stadium z **hl-** kiedy pisał *Etym.* w latach trzydziestych; wprowadzenie **hr-** i **hl-** jako dźwięków Q. było pomysłem późniejszym. W okresie sprzed WP wydawałoby się, że Tolkien planował zmianę **sl** > **l** już dawno. Por **sm-** i **sn-** poniżej.

ᚱsrāwē > *hrāwē “ciało” (Q hrávë)
*slōkē > *hlōkē “smok” (Q hlócë)

Początkowe **sm-** i **sn-** są skracane do **m-** i **n-** teoretycznie mógł istnieć pośredni okres z bezdźwięcznym **hm-**, **hn-** odpowiadającymi powyższym **hl-** i **hw-** ale nie mamy bezpośrednich dowodów, że Tolkien tak to sobie wyobrażał: ¹

ᚱsmalinā > *malinā “zólty” (Q malina)
*snardā > *nardā “supel, węzeł” (Q narda)

Być może na tym etapie pewne początkowe zbitki z **-j** są redukowane. Pierwotne **kj** przekształca się w **tʰ** (przez **tj?**) pierwotne **sj** przechodzi w **hy** (ich-Laut), podczas gdy pierwotne **gj**, **dj**, **ṅj** są redukowane do półsamogłoski **j-** :

ᚱkjelepē > *tʰelepē “srebro” (Q tyelpë)
ᚱsjalmā > *hyalmā “muszla, koncha” (Q hyalma)
ᚱgjernā > *jernā “błąkać się, błędzić” (Q yerna)
*djeltā > *jeltā “zniecierpieć, nie lubić” (Q yelta)
*ṅjalmē > *jalmē “zgiełk” (Q yalmë)

Dźwięk **hw** (bezdźwięczne **w**) pojawia się w języku jako uproszczenie początkowego **sw-**:

(ᚱswanda >) *swand > *hwand “gąbka” (Q hwan ze rdzeniem hwand-)
ᚱswesta (read *swestā) > *hwestā “zaćmiewać” (Q hwesta)
*swinjā > *hwinjā “wirować” (Q hwinya, por. Hasło SWIN w *Etym*)

Innym źródłem **hw** jest aspirowane **p^h** gdzie występowało przed samogłoską **u** (por. VT 41:8):

*p^huinē > *hwinē “ponurość, głęboki cień” (Q huinë)

POCZĄTEK OKRESU RETRAKCJI

W praelfickim nie można było przewidzieć (z zapisu wyrazu) na którą sylabę pada akcent. W mniej niż trzydziestu przypadkach Tolkien w *Etym.* wskazał akcentem na którą sylabę on pada (dodajmy jeszcze tych kilka dodatkowych przypadków gdzie oznaczył akcentowaną spółgłoskę rdzenia). Na przykład wydaje się, że pierwotne słowa **barádā** “wysoki” **berékā** „dziki”, **morókō** “niedźwiedź” były akcentowane na drugą – ostatnią sylabę. W pewnym bardzo wczesnym momencie ewolucji Q. akcent przesunął się na *pierwszą sylabę* w prawie wszystkich przypadkach (Jedynym znanym wyjątkiem jest emfaza lub prefiksowana reduplikacja w rdzeniach czasownikowych: odnośnie do WJ:366 te pozostały niakcentowane). Tak więc wcześniej wspomniane słowa zmieniły się w ***báradā**, **bérekā**, **mórokō**. Teraz gdy wszystkie słowa są akcentowane na pierwszą sylabę, nie istnieje w ogóle potrzeba oznaczania akcentu. Okres od tego momentu do pojawienia się późniejszych - łacińskich - wzorów akcentowania nazywany jest *okresem retrakcji (cofnięcia)* (WJ:366). Wydaje się pokrywać cały okres formowania się słowotwórczego języka Quenya, tak więc w oryginale wzory akcentowania z praelfickiego mają minimalny wpływ na ewolucję wysoko elfickiego.

Nie wiemy kiedy dokładnie Tolkien wyobrażał sobie początek tego okresu, ale samogłoski które były pierwotnie akcentowane w naszych trzech przykładach (**barádā**, **berékā**, **morókō**) *zanikły* w ich Q. odpowiednikach: *Varda*, *verca*, *morco*. Znikły podczas synkopy (patrz niżej). Nie jest prawdopodobne, że byłyby synkopowane jeśli byłyby ciągle akcentowane w taki sposób, więc okres cofnięcia musiał się rozpocząć przed wystąpieniem synkopy.

W wyrazie ***Salák**^{wē} „trawa” musiał też przemieścić się akcent na pierwszą sylabę (***sálak**^{wē}) zanim przeszedł synkopę by utworzyć bezpośredniego przodka Q. *salquë*.

Krótsze słowa, które miały akcent na ostatnią sylabę, jak czasownik **barjā** „chronić” lub przymiotnik lub **barnā** „bezpieczny, chroniony” były też odtąd akcentowane na pierwszą sylabę i Q. odpowiedniki *varya* i *varna* są tak samo akcentowane.

SYNKOPA W QUENYI

Tam gdzie słowo trzy lub więcej sylabowe zaczyna się na dwie współistniejące sylaby z *identycznymi krótkimi samogłoskami*, tam druga z nich jest synkopowana (zanika) (Listy:426).

- ***doronō** > ***dornō** “dąb” (Q *norno*)
- 𐌵**galadā** > ***galdā** “drzewo” (Q *alda*)
- (𐌵**karani** >) późny WE ***karane** > ***karne** “czerwony” (Q *carnë*)
- 𐌵**kjelepē** >) ***tlepē** > ***elpē** “srebro” (Q *tyelpë*)
- ***morokō** (już nie akcentowne na drugie o!) > **morkō** “niedźwiedź” (Q *morco*)
- 𐌵**neresā** > ***nersā** (Q *Nessa*, imię Valiery: WJ:416)
- (𐌵^h**oroti** >) późny WE ***p^horote** > ***p^horte** “północny” (Q *fortë*)
- 𐌵**silimā** > ***silmā** “lśniący biały” (adj.) (Q *silma*)
- 𐌵**turumā** > ***turmā** “tarcza” (Q *turma*)
- 𐌵**Ulumō** > ***Ulmō**, imię Valara (Q *Ulmo*)
- (𐌵*salakwē* >) ***salak**^{wē} > ***salk**^{wē} “trawa” (Q *salquë*)

Jednakże synkopa *nie* miała miejsca jeśli spółgłoskowa zbitka występowała *przed* lub *po* drugiej samogłosce. Słowo ***aklarē** „chwała” (Q. *alcarë*), gdzie druga samogłoska jest po **kl** nie może być zsynkopowane do ****akl’rē**. Słowo jak ***kjelep^{nā}** „srebrny, ze srebra” nie może zmienić się na ****kjelp^{nā}** i dlatego drugie **e** ciągle jest obecne w Q. *telemna* (wykształcone z *tyelemna pod wpływem Telerinu w którym *ty* przechodziło w *t*). *Podwójne* spółgłoski w ten sposób powstrzymują synkopę w poprzedzającej sylabie: 𐌵**ulussē** ”topola” nie redukuje się do ****ul^{ssē}** (dzięki **ss**), drugie **u** jest ciągle obecne w Q. *tyulussë*.^{*2}

Długa samogłoska nie ulegała synkopie więc słowo **terēwā** nie zredukowano do ****terwā** (Q. *tereva* „ostry, przenikliwy” ciągle zachowuje drugie **e**, jak widzimy zostało skrócone później, ale wtedy synkopa już nie występowała).

---

* Fakt, że podwójne spółgłoski uniemożliwiają synkopę potwierdza zmiana fonologiczna z przykładu powyżej: **le + w** już wtedy tworzyły pojedynczą spółgłoskę labializowaną **k^w**. Jeśli 𐌵**salák-wē** (LR:385) nie stałoby się ***sálak**^{wē} w tym etapie byłaby zbitka spółgłoskowa po drugim **a** i synkopa tworząca słowo * **salkwe** (Q. *salquë*) nie mogłaby mieć miejsca. Nie mogę obecnie wytłumaczyć dlaczego 𐌵**atakwe** „budynek” (LR:390) później przypuszczalnie ***atak^{wē}** nie zostało zsynkopowane do ***atk^{wē}**; drugie **a** jest ciągle obecne w Q. **ataquë** ale forma ***atquë** byłaby prawdopodobnie niemożliwa w Q. i kombinacja **tqu=tk^w** może być też niepożądana we wcześniejszych stadiach Vanya-Noldorinu. Być może synkopa była unikana tam gdzie mogłyby powstać pewne „nieporządane” zbitki spółgłoskowe. Por. także słowo 𐌵^h**atarē** w Q. **tasarë** „wierzba”, które w wyniku synkopy zmieniłoby się tak ****tat^harē**>****tapre** > ***tassë**. Synkopa miała miejsce nieregularnie w gałęzi prowadzącej do Sindarinu; stąd pierwotne 𐌵**karani** (późne WE ***karane**, które byłoby także formą staro-sindarińską) pojawia się jako **caran** w szaroełfickim. Tam gdzie zsynkopowane są słowa S. może to być rezultat sporadycznej synkopy w praelfickim, zatem mówiliśmy wcześniej, że 𐌵*usuk-wē* > ***usuk**^{wē} „cuchnąć” > ***usk**^{wē} podlegało zmianom bardzo wcześnie i nie musiało czekać na Q. synkopę. Choć forma quenejska byłaby **usquë** w każdym wypadku. Noldorińsko-sindarińskie **osp** potrzebuje zsynkopowanej formy **usk^{wē}** występującej już we wspólnoełdarińskim (w dialekcie lindarińskim WE ***uspē**).

Inny przykład tego samego to ᚱnarāka (czyt. *narākā), które *nie* zostało zredukowane do *narkā (Q. *naraca* „gwałtowny, brutalny”). Kontrastuje z rozwojem dwóch wariantów słowa (WJ:360, 363) WE **awa-delo** „odchodzący” synkopowane do *aw'del > *audel (Q. *Auzel* > *Aurel*), podczas gdy wariant **awā-delo** pokazuje brak synkopy z powodu długiego ā . To prowadzi do Q. *Oazel* > *Oarel*, grupa *oa* powstała z wcześniejszego **awa** (po tym jak została skrócona od pierwotnego **awā**, ale za późno by zaszła synkopa). *

Tam gdzie synkopa bezpośrednio zbliżyła **j** lub **w** do spółgłoski dźwięki zmieniają się w samogłoski **i**, i **u** mogły utworzyć dyftong z poprzedzającą samogłoską:

ᚱgajakā > (*gajkā >) *gaikā „dziki, okrutny, straszny” (Quenya *aica*, PM:363)
 (ᚱawa-delo >) *awa-del > (*awdel >) *audel „Odchodzący” (Quenya *Auzel* > *Aurel*)
 *tawarinā > (*tawrinā >) *taurinā (Q. *taurina* „z drewna”)

W pewnym wczesnym momencie (ale *po* tym jak gałąź prowadząca do Q. oddzieliła się od gałęzi prowadzącej do Telerinu amańskiego i po synkopie), spółgłoska **d** zmieniała się w wielu pozycjach. Początkowe **d** jest konsekwentnie zmieniane w pra-quenejskiej gałęzi. Zwykle przechodzi w **l**:

(ᚱdōmi >) późny WE *dōme > *lōme „zierzch” (ciągle *lómë* w późniejszej Quenyi)
 ᚱdattā > *lattā „dziura, zagłębienie” (Q. *latta*)

Jeśliby słowo ᚱd'rá3k[ā] „wilk” przetrwało z zachowaną zbitką **dr** (utworzoną przez synkopę pierwotnego rdzenia DARÁK-) nienaruszoną, mogło być uproszczone do *rācā właśnie teraz. Jeśli forma *lrākā kiedykolwiek istniała, nie trwało to długo. Oryginalna pierwotna zbitka **dr-** była skrócona w późniejszej Q. formie do *rāca i nie ważne kiedy to uproszczenie wystąpiło.

W pewnych przypadkach, początkowe **d** zmieniało się na **n** zamiast **l**:

ᚱdēr > **nēr** „mężczyzna” (ciągle *nér* w Quenyi)
 (*doronō >) *dornō > **nornō** „dąb” (Q. *norno*)

W późniejszym przypadku **d** zmienia się w **n** przez asymilację z innym **n** w wyrazie. W WJ:413-414, Tolkien rozwdzi się nad derywacją Q. przymiotnika **norna** „sztywny, twardy”, który wywodzi się z *dornā ; zanotował, że „jest to prawdopodobne jeden z przypadków w których Q. początkowe *d* przechodzi w *n-*, a nie *l-* przez asymilację z *n* występującym na końcu wyrazu”. (Q. słowa **nenda** „zbocze” i **nendē** „pochyły, spadzisty” derywowane z rdzenia DEN, wydają się ukazywać taką samą asymilację: pierwotne *dendā , *dendē . Jednakże Tolkien usunął hasło DEN [LR:354].) Jak dla ᚱdēr > **nēr** „mężczyzna” *Etym.* implikują, że ten niespodziany rozwój jest spowodowany: „częściowo dzięki [wpływowi] NĪ, NIS – „kobieta”, a częściowo dzięki wzmocnionemu rdzeniowi *ndere* „para młoda” (LR:354 zob. DER); stąd słowo nie skończyło jako *lér w Quenii (LR:377 s.v. NĪ¹).*

* Fakt, że synkopa występowała tylko w wyrazach z *więcej niż dwoma sylabami* jest odpowiedzialny za redukcję Q. słowa **toron** „brat” do **torn** przed końcówką (np. lm. **torni**). Forma pojedyncza **toron** ma tylko dwie sylaby i była dla tego nietknięta przez synkopę, podczas gdy trój sylabowa forma lm. *toronī była zredukowana do *tornī (> Q. **torni**). Czasem odmienione formy były potem reformowane analogicznie do formy lp. z synkopowaną samogłoską ponownie wprowadzoną. Rzeczownik **elen** „gwiazda” jest tego przykładem. „Forma mnoga *eleni*, bez synkopy jest reformowana po liczbie pojedynczej” (WJ:262). Synkopowane *elnī istniała we wcześniejszym stadium, tworząc alternatywną formę mnogą **eldi**, która mogła się z kolei zmienić (z powodu zmiany **ln** > **ld**, patrz niżej). Inne przykłady takich form mnogich to **talami** „podłogi” i **filici** „ptaki” (zamiast synkopowanych *talmi , *filci ; por. synkopowane **nelci** zamiast *neleci „zęby”).

Środkowe, interwokaliczne **d** mogło przejść w **l** dzięki asymilacji z innym **l** w tym samym wyrazie, ale zdarza się to sporadycznie:

ᄁg-lada- > *glala- czasownikowy temat “śmiać się” (Q lala-, PM:359)

W przeciwieństwie do ᄁlāda (czyt. *lādā) jako pierwotne określenie „płaski” *nie* zmieniło się w *lālā (co dałoby w Q. **lāla, a nie lāra. Przyjmujemy, że spółgłoska *r* regularnie ewoluuje z post-vokalicznego *d* - patrz niżej).

Pierwotne słowo *lādā derywowane z rdzenia DAL, wydaje się być przykładem innego fenomenu: czasami początkowa zmiana **d**>**l** spowodowała disasymilację powstałego **l** występującego w wyrazie do **d**. W efekcie **d** i **l** zamieniają się miejscami tak jak kiedy rdzeń DAL przechodzi w *LAD w derywowanym *lādā (stąd Q. lāra). Tolkien wyjaśnia inny przykład tego fenomenu w WJ:363: „przez diasymilację”, rdzeń DEL „iść, postępować” zmienił się w led- w quenii (W *Etym.* mamy tylko LED- „iść, podróżować” [LR:368], kiedy pisał *Etym.* najwidoczniej jeszcze nie „odkrył”, że jest to disasymilowana forma DEL-!)

Odnosnie do WJ:363 jest jeszcze inna droga którą **d** może się zmienić w **l** w Q.: „*dj* przechodzi w *ly* w pozycji środkowej”. Informacja ta pochodzi z tego samego fragmentu na temat DEL/LED tak więc musimy przyjąć, że Q. lelya „iść” wywodzi się ze starszego *ledjā. Jednak to nie zgadza się z przykładem z *Etym.* Rdzeń MAD widoczny w Q. słowie marya „błady” jest wyraźnie wywodzony z *madjā (post-vokaliczne **d** regularnie przechodzi w **r** przez **ᄁ** i **z**; patrz niżej). W związku z regułą którą Tolkien później ustalił, *madjā powinna przejść w *-malya, gdzie zbitka **dj**, przechodząca w **ly** przed **d**, miała szansę zmienienia się w **r**. Zamiast zmiany słowa możemy postrzegać marya jako pojedynczy przykład nieregularnego rozwoju.

Jak widzieliśmy Tolkien nie mógł się całkiem zdecydować kiedy pierwotny dźwięk powinien być rekonstruowany jako **h** (przypuszczalnie jak angielskie **h**) lub jako tylny spirant **ᄁ**. Jeśli ten dźwięk nie był **h** cały czas, tylny spirant **ᄁ** przechodził w tym stadium w **h**. Wiemy to ponieważ Quenya miała otrzymać **ᄁ** z innego źródła (początkowe i post-vokaliczne **g**) i ten dźwięk *nie* zachowywałby się jak poprzedni (**ᄁ**>**h**). Późniejsze przetrwały w Quenii jako **h**, a nowe **ᄁ** w końcu zanikłyby całkowicie, dlatego też nie mogły być identyczne na tym stadium lingwistycznego rozwoju.

POJAWIENIE SIĘ GŁOSEK SZCZELINOWYCH

Jak dotąd pierwotna Quenya nie miała żadnych *spirantów* (z wyjątkiem **ᄁ**, który w tym etapie najpóźniej przeszedł w **h** jak mówiliśmy wyżej). Teraz duża skala spirantów wykształciła się z dwóch źródeł: udźwięcznionych spółgłosek zwartych i bezdźwięcznych głosek przydechowych. Zmiany tych dźwięków w głoski szczelinowe (spiranty) mogą być jedną ze zmian, które Tolkien określał jako „wygładzenie” starszej formy elfickiego (WJ:20).

Początkowe i post-vokaliczne **g** i **b** zmienia się odpowiednio w **ᄁ** i **v**:

(ᄁgaladā >) *galdā > *ᄁaldā “drzewo” (Q alda ,ale ᄁalda w archaicznej ortografii Rúmıla patrz niżej)

*wegē > ᄁweᄁē “manhood” (Q *wiē > viē)

(ᄁDenwego > *Lenweg >) *Lenweg > *Lenweᄁ (imię, Q Lenwē, WJ:412)

(ᄁlugni >) *lugne > *luᄁne “niebieski” (Q lúnē, prawdopodobnie *luᄁne w ortografii Rúmıla)

---

* W źródle z czasów po wydaniu WP Tolkien derywował Q. nér z rdzenia NERE (WJ:393), usuwając powyższe komplikacje; w nowym ujęciu początkowe **n** z **nér** pozostawało **n** cały czas.

ᚱbesū > *vesū “para małżeńska” (Q *vezu > veru)

ᚱlaibē > laivē “maść” (Q laivē)

g zmieniało się w **ʒ** kiedy następowało po **l**:

ᚱulgundō > *ulʒundō “potwór” (Q ulundo)

Wygląda na to, że nie tylko **g** ale i **b** przechodziło w spirant po **l** (stąd zmiana lb>lv) ale ten dowód jest nieco rozbieżny. W *Etym.* zbitka **lb** tworzy quenejskie **lv** (jak w ᚱgolbā > Q olwa „gałąź” rdzeń GÓLOB). Wydaje się, że Tolkien porzucił tę koncepcję i w innym materiale z czasów po WP słowo „gałąź” jest cytowane jako **olba** (PM:340) – tak jakby pierwotna zbitka **lb** była nie zmieniana w quenii. Jednak Dodatek E do WP³ informuje nas, że dla **lv**, a nie dla **lv** mówiący szczególnie elfowie używali **lb**. Więc może ᚱgolbā brzmi poprawnie w Q. *olva jednak wielu mówiących zmieniało tę formę na **olba** i ta alternatywna forma jest cytowana w PM:340. Zbitka **lv** nie jest zbyt popularna w Quenii, ale w pewnych przypadkach gdzie występuje (np. w słowie **elvëa** „gwiazdny”) prawie na pewno pochodzi w wcześniejszego **lb**. Możemy postulować więc regularną zmianę **lb** > **lv** jednak „wielu mówiących, szczególnie elfowie” cofało tą zmianę – najwidoczniej by odróżniać tę zbitkę od **lv**.

Podobnie do zmian **b** > **v** i **g** > **ʒ** post-vokaliczne **d** > **ð**. Jedynym dowodem na tą zmianę jest stwierdzenie Tolkiena (W WJ:363), że pierwotne słowo ᚱedelo utworzyłoby Q. ᚱello przez ᚱeðelo; słowo ᚱello nie było znalezione ale zmiana **d** > **ð** musiała obowiązywać cały czas stąd:

(*tada >) WE ᚱtad > *tað “w tamtym kierunku” (Q. *taz, w Q. Wygnańczej tar)

(ᚱawadelo >) *Audel > *auðel > auzel (Q. Auzel > Aurel)

(ᚱnidwō > *nidwā >) *nidwa > *niðwa “poduszka” (Q. *nizwa > nirwa)

Dla pierwszego przykładu porównaj pierwotną końcówkę allatywu **-da** (WJ:366), stąd *ta-da “do tego = ”tam”. (Quenejskie **mir** “do wewnątrz” musi pochodzić od *mida przez mid > mið > mizʒ)

Możliwe, że około tego samego okresu bezdźwięczne aspiraty przeszły w głoski szczelinowe. Wsytepowowało to chyba we wszystkich pozycjach, jednak większość przykładów dotyczy aspiratów na początku wyrazu. Wydaje się że zmiana z aspiratów na spiranty nastąpiła bardziej lub mniej niezależnie we wszystkich językach eldarińskich; na przykład Tolkien zanotował, że **k^h** “stało się spirantem we wszystkich językach eldarińskich” – to jest głoska szczelinowa χ ach-Laut (VT 41:9). Tak samo aspirat **ph** > **f**, podczas gdy **t^h** przeszło w **ð**:

(ᚱk^hit^hi >) *k^hit^he > *χipe “mgła” (Q *χipë > hisë)

ᚱtat^har > *tapar “wierzba” (Q *tapar > tasar)

ᚱNeth-rā > *nepra “młody” (Q nessa)⁴

ᚱk^hjelesē > *χjelesē “szkło” (Q hyellë)

ᚱk^hit^hme (read *k^hit^hmē) > *χipmē “mgła” (Q *χipwë > hiswë)

(ᚱt^hindi >) *t^hinde > pinde “szary” (Q bindë > sindë, WJ:384)

(ᚱp^hini >) *p^hine > fine “włos” (ciągle finë w Q, PM:362/340)

---

* Nie mamy żadnych przykładów na początkowe **d** przechodzące w **ð** ponieważ **d** w tej pozycji przeszło już w **l** (lub możliwie **n**). Stąd pierwotne słowo ᚱdoʒmē tworzy Q. lómë a nie (ᚱdoʒmē > ᚱðmē > **ðome > **zome >) **róme.

Skoro w quenyi doszło już do zmian pierwotnych początkowych **sk-**, **sp-**, **st-** na aspiraty **k^h-**, **p^h-**, **t^h-**, przechodzą teraz w spiranty tak samo jak pierwotne aspiraty (dzięki temu Tolkien mógł zmienić zdanie w kwestii pochodzenia słowa findë “włosy” od słowa **ꜥspindë** albo **ꜥphindë**: LR:387 i PM:362!):

(ꜥskarwē >) ***k^harwē** > ***χarwē** “rana” (Q ***χarwë** > *harwë*)
 (ꜥskjapat- >) ***k^hjapat** > ***χjapat** “morze” (Q *hyapat*)
 (ꜥsk^warmā >) ***k^{hw}armā** > ***χ^warmā** “poprzeczka” (Q *hwarma*)
 (ꜥspangā >) ***p^hangā** > ***fangā** “broda” (Q *fanga*)
 (ꜥstankā >) ***t^hankā** > ***pankā** “rozdzielić” (Q *panca > *sanca*)

Należy pamiętać, że **p**, które teraz powstało w pra-quenii nie było dokładnie angielskim dźwiękiem *th* jak w *think*. Angielski dźwięk jest międzyzębowy, wymawiany z końcem języka między zębami. Quenejskie było całkowicie zębowe, wymawiane z końcówką języka za górnymi zębami, a zatem bardziej zbliżone do *s* (i w dialekcie noldorińskim rzeczywiście zmieniło się w *s*). Podobnie, **f** nie było dokładnie jak angielskie. **F** języka elfickiego z Amanu było pierwotnie *dwuwargowe*, wymawiane samymi wargami bez jakiegokolwiek ruchu między zębami i dolną wargą. Było całkiem bliskie **hw** (bezdźwięczne **w**) i później – w dialekcie vanyariańskim – te dźwięki zeszyły się w jedno. Patrz VT41:7-8.

Kombinacja **χj**, czy pochodziła od **k^hj** czy **skj** zmienia się w **hy** (= ich-Laut):

(ꜥk^hjelesē >) ***χjelesē** > ***hyelesē** “szkło” (Q *hyellë*)⁵
 (ꜥskjapat- > *k^hjapat >) ***χjapat** > **hyapat** “morze” (bez zmian w Q.)

Labializowane **χw** przechodzi w **hw** (= bezdźwięczne **w**):

(*sk^warmā > k^{hw}armā >) ***χ^warmā** > **hwarmā** “poprzeczka” (Q *hwarmā*)

Z powodu wczesnego zmieszania **χ^w** z **hw** “różne znaki dla chw[χw] i hw nie były potrzebne” w piśmie Fëanora (WP Dodatek E)⁶. Rzeczywiście zaisatniało zmieszanie ponieważ trzeba pamiętać o tym, że dźwięki **hw** i **hy** nie były całkiem nowe w języku. Wygląda na to, że w tamtym czasie pra-quenya posiadała już **hw** pochodzące od **sw**⁷ i z aspirowanego **ph** przed **u** oraz prawdopodobnie z **hy** pochodzącego z wcześniejszego **sj-** (patrz wyżej).

SKRÓCENIE KOŃCOWYCH SAMOGŁOSEK W SŁOWACH WIELOSYLABICZNYCH

W pewnym momencie być może nie bardzo odległym od początku okresu “historycznego”, *długie końcowe samogłoski*, tak charakterystyczne dla praelfickiego zostały ostatecznie skrócone. (Reguła z późnego okresu wspólnoldarińskiego i wczesnej pra-quenii, że krótkie końcowe **-i** i **-u** zmienia się w **-e** i **-o** już nie obowiązuje, tak więc końcowe **-u** i **-i** które pochodzą od wcześniejszych **-ī** i **-ū** nie zmieniają się w ten sposób.)

ꜥ**kornā** > Q **cornā** “okrągły”
 ꜥ**Valinōrē** (WJ:413) > Q **Valinórē** “Valinor”
 ꜥ**tārī** > Q **tāri** “królowa”
 ꜥ**kundū** > Q **cundu** “książę”

Przez analogię skrócone samogłoski były też wprowadzane na pozycje gdzie samogłoski nie były całkiem ostatnie, jak w odmienionych formach rzeczowników (końcówki). Na przykład celownik od **lassë** „liść” (wcześniejsze ꜥ**lassē**) to **lassen**, a nie ****lassén**.

Przykład **Valinōrē** z WJ:413 jest interesujący jeśli chodzi o kolejność zmian. Pokazuje, że zmiana z dźwięcznionych głosek wybuchowych do spirantów, jak **b** > **v**, występowała *przed* skróceniem końcowych samogłosek.*

Jednakże quenya ciągle miała kilka długich końcowych samogłosek w późniejszym okresie, w formach *biernikowych* rzeczowników. W liście do Plotza Tolkien wskazał na konserwatywną „quenę literacką”, gdzie rzeczownik jak **ciryā** „statek” miał formę biernika **ciryá**, podczas gdy **lassē** „liść” miał formę biernika **lassé**. Jak powinniśmy traktować te formy? Sugerowano, że w starszym stadium istniała końcówka biernika ***-h**. Podczas gdy *środkowe h* zanikło już we współnoeldarińskim (WJ:368), być może *końcowe -h* przetrwało dłużej. Jeśli starsze **lassē** miało biernik ***lassēh**, długa samogłoska tej drugiej formy byłaby skrócona przez analogię w rozwoju formy jednoelementowej. Nowy biernik były więc ***lasseh**. Jednakże końcowe ***-h** było najprawdopodobniej utracone przed okresem „historycznym” i poprzedzająca **h** samogłoska była wydłużana. Stąd być może ***lasseh** > w bierniku **lassé**, ***ciryah** > w bierniku **ciryá**, i długie końcowe samogłoski powstały na powrót. (Prawdopodobnie zobaczylibyśmy długie końcowe samogłoski również w biernikach tych rzeczowników, które pierwotnie miały *krótkie* końcowe samogłoski.)

WYGŁOS ŚRODKOWYCH KOMBINACJI

Być może w tym momencie pewna liczba środkowych zbitek zbudowanych z dwóch dźwięcznych głosek zmieniają się w *bezdźwięczne*. Przykłady obejmują zmiany **zd** > **st**, **zg** > **sk**, **gd** > **kt**:

(**esdē** > **esdē** >) **ezde** > **estē** “odpoczynek” (Q *Estē* jako imię Valiery, WJ:403)

(**mizdē** >) ***mizde** > Q **mistē** “deszcz”

(**masgā** > **mazgā** >) ***mazga** > ***maska** “delikatny” (Q *maxa*)

(**k^hagda** [czytaj ***k^hagdā**] >) ***χagda** > ***χakta** “kopiec” (Q **χahta* > *hahta*)

Co więcej możemy wydedukować zmianę **bd** w **pt**:

(**libdā** >) **libda** > **lipta** “mydło” (Q *lipsa*)

Opierając się na tym przykładzie ustalamy ubezdźwięcznienie tych zbitek na okres poprzedzający skrócenie końcowych, długich samogłosek. Przykład **k^hagda** sugeruje to samo, ale inne dowody świadczą o tym że początkowy aspirat **k^h**- powinien być już zmieniony na spirant **χ**- gdy końcowe samogłoski uległy skróceniu.

Kombinacja **pt** (jakiegokolwiek pochodzenia) później przeszła w **ps**:

(**libda** >) ***lipta** > Q **lipsa** “mydło”

(**lepetē** >) ***lepte** > Q **lepsē** “palec”⁸

* Tolkien być może wyobrażał sobie inną sekwencję w okresie pisania *Etym.* jako że znajdujemy pierwotne słowa które już mają skróconą ostatnią długą samogłoskę, ale nadal nie mają zmienionych dźwięcznych spółgłosek zwartych i bezdźwięcznych aspiratów w spiranty. Na przykład mamy słowa **arāba** (> Q *rāva* “dziki”) i **k^hagda** (> Q **χahta* > *hahta* “kurhan”) z **b** i **k^h** ciągle nienaruszonymi, chociaż końcowe **-a** zostało już skrócone. *Musiato* ono być długie w najwcześniejszym stadium, bo inaczej nie przetrwałoby w quenyi (por. **swanda** > Q *hwan* „gąbka” nie **hwanda*). Jendak są słowa w *Etym.* które wydają się potwierdzać tezę, że spiranty weszły do języka *przed* skróceniem końcowych samogłosek por. **weſē** (> Q *viē* „męstwo”), które pochodzi z rdzenia WEG i musiało brzmieć ***wegē** we wcześniejszym stadium. Forma **weſē** nie może być praelficka lub współnoeldarińska, ale jest raczej praquenejska, z okresu po tym jak dźwięczne głoski zwarte przeszły w spiranty w wielu pozycjach. Jednak w **weſē** długa samogłoska wciąż występuje, potwierdzając kolejność zmian sugerowaną przez **Valinōrē** w WJ:413. Materiał z *Etym.* nie jest więc spójny całkowicie, możemy po prostu przypuszczać, że makron oznaczający długą samogłoskę „wypadł” w części przypadków. Jest to widoczne także w późniejszych materiałach. W WJ:361 pewien czasownik cytowany jest **hek-tā**, a w WJ:363 mamy **hek-ta**, najwyraźniej błąd kopisty lub autora.

Ponieważ pierwotna forma ***lepetē**, por. rdzeń LEPET i „noldoriński” odpowiednik **lhebed** (Sindarińskie ***lebed**), LR:368. Prawdopodobnie najprymitywniejszą formą powinno być ***lepeti**, ale bezpośrednim poprzednikiem Q. **lepsë** i tak powinno być ***lepte**.

„Przed oddzieleniem się Vanyarów i Noldorów,” oba szczepy zmieniały **hw-** na **h-** przed **u-** (VT41:8):

(*^huinē > *^huinē >) ***hwinē** > **huinē** „głęboki cień, ponurość”

W *Etym.* to słowo ma alternatywną formę Q. **fuinē** (LR:382), ale odnośnie do VT41:8, **fuinē** jest właściwie formą telerińską.

W pozycji początkowej pierwotne nosowe głoski wybuchowe **mb-**, **nd-**, **ñg-** są normalnie redukowane do **m-**, **n-** i **ñ-** (dla pewnych alternatywnych rozwojów jak np. gdy **Ɂndūnē** tworzy Q. **andúnē** zamiast ****núñē**, patrz niżej) Jeśli możemy wierzyć przykładom **Ɂndeuna** i **Ɂndeuro** z *Etym.* hasło NDEW to uproszczenie miało miejsce *po* skróceniu końcowych długich samogłosek (w przeciwnym przypadku mielibyśmy formy **Ɂndeunā** i **Ɂndeuro**):

(*ndeunā >) **Ɂndeuna** > Q **neuna** “drugi”

(*ndeuro >) **Ɂndeuro** > Q **neuro** “dziedzic”

(*Ɂñgolodō* > **ñgoldō* >) ***ñgoldo** > Q **Ñoldo** “Noldo”

(**ñg^walmē* >) ***ñg^walme** > Q **ñwalmē** “tortury”⁹

(*Ɂmbandō* >) ***mbando** > Q **mando** “więzienie” (MR:350)

(*mbaratā > **mbartā* >) ***mbarta** > Q **marta** “być przeznaczonym”^{**}

Poprawnie, ta redukcja występuje tylko na początku wyrazów, ale w pewnych przypadkach obserwujemy ją także w pozycji środkowej. Pierwotne słowo **Ɂandambundā** „długonosy” tworzy Q. **andamunda** „słoń” (nie ****andambunda**). Drugi element złożenia może być “zmieniony na wzór formy jednoelementowej” (LR:350); w ten sposób Tolkien w *Etym.* wytłumaczył jak **Ɂbalī-ndōre** „kraj Valarów” zmienił się ostatecznie w **Valinor** zamiast w ***Valindor**. Występując jako jednoelementowa forma, osobno, ***ndore** występowało w quenyi jako **nórē** “kraj” – i to co byłoby formą ***Valindor** zostało zmienione na **Valinor** przez analogię (ale patrz WJ:413, przypis 25, for a nieco inne wytłumaczenie które Tolkien przedstawiał kilka lat później). Tak więc ***andambunda** mógł stać się **andamunda** przez analogię ze słowem **mundō** (<**Ɂmbundō**). Tam gdzie drugi element złożenia normalnie nie występuje jako osobne słowo, **nd/mb/ñg** jest zachowywane bez zmian, także w pozycji środkowej. Ważnymi przykładami są końcówki **-ndil** „przyjaciel” i **-ndur** „sługa”, jak w **Eldandil** „przyjaciel elfów” (WJ:410). Nie ma oddzielnych, funkcjonujących pojedynczo słów ****nil** i ****nur**, jednak dłuższymi derywatami od tych samych tematów są w Q. (np. **nildo** „przyjaciel” < ***ndildō**). Rzeczywiście możemy dodać do tych dwóch form końcówkę **-ndor** „kraj, ziemia”, jak w **Valandor** „kraj Valarów” (WJ:413) Materiał ten został napisany po tym jak Tolkien zapomniał lub odrzucił wcześniejszą koncepcję wyjaśnienia słowa **Valinor** – w „*Quendi i Eldar*”. W tej porzuconej wersji tłumaczył to słowo pomyłką z wyróżniającym się rdzeniem, który nigdy nie miał początkowego **nd-**.

NOWE SAMOGŁOSKI

Gdzieś w okolicy tego okresu pojawiły się nowe samogłoski. Powstały one „z niczego”. Ta zmiana przekształciła *spółgłoski sylabiczne* w normalne sylaby zawierające samogłoskę. Odtąd spółgłoski sylabiczne nie były dalej pożądanymi i tolerowanymi w języku.

* Dla środkowej samogłoski w **mbaratā*, później zsynkopowanej por. rdzeń **MBARAT** i noldoriński/sindariński odpowiednik *barad*.

Tłumaczy to dlaczego w pewnych przypadkach prenasalizowane, występujące początkowo **mb**, **nd** i **ñg** nie były zmieniane do **m**, **n**, **ñ** jak powiedzieliśmy powyżej. Jak już pisaliśmy wcześniej, na etapie wspólnoordarińskiego element nosowy był czasem wzmacniany tak więc sam tworzył sylabę.

Tolkien rozważył jeden przykład w PM:360. Pierwotny rzeczownik **ṁñgolodō** mógł występować w dwóch wersjach, z i bez sylabicznego **ñ**. Bez niego tworzył Q. **Ñoldo**, ale tam gdzie **ñ** występowało (***ñ·golodō**, przekształciło się ostatecznie w Q. **Ingoldo** jako forma „wzmocniona” ekwiwalent „Noldo, pojedynczy z pośród rodu” (PM:360). Jak widać z przykładu **i** wykształciło się przed **ñ** (z wyjątkiem **ñ·g^w** - patrz niżej), ale przed sylabicznym **n** pojawia się **a**. Przed sylabicznym **m** pojawia się natomiast **u**:

(ṁn·dūnē >) ***n·dūne** > **andūne** “zachód słońca” (ciągle *andūnē* w Q)

(***ñ·gjō** >) ***ñ·gjo** > ***iñgjo** “wnuk, potomek” (Q *indyo*)

(***m·barta** [końcowa samogłoska niepewna] >) ***m·bart** > ***umbart** “los” (Q *umbar* z rdzeniem *umbart-*)

Sylabiczne **ñ** przed **g^w** wykształcało **u** (jak pisaliśmy wyżej, wygląda na to, że to **ñ** było labializowane do **ñ^w** już we wspólnoordarińskim przez asymilację z następującym **g^w** – i jej labializowana cecha determinuje charakter samogłoski jaka wykształca się przed nią:

(***ñ·g^walē** >) ***ñ^w·g^wale** > **uñ^wg^wale** “tortura” (wym. “*ungwalē*” w Q)

Sylabiczne **l** powodowało wykształcenie samogłoski **i**. Jak zanotowano przy haśle LA w *Etym.* istniał przedrostek negacji **ṁla-** „nie” który utracił swoją samogłoskę (zmiana nie regularna), tak więc pozostało tylko sylabiczne **l**. Ten przedrostek występuje w Q. jako **il-** jak w **ilfirin** „nieśmiertelny” (z ***l·p^hirin-**). Sugerowano, że qenejski rzeczownik **ilca** „błyszczący, świecić” pochodzi z tego samego rdzenia który tworzy sindarińskie **lach** „ogień”, a więc ***LAK**. Jeśli to prawda to **ilca-** może pochodzić od pierwotnego ***l·kā.**, niezwykłej formy tłumiącej samogłoskę rdzenia¹⁰. W ten sam sposób **i** powstawało przed **końcowymi** sylabicznymi **l**, które były w tej pozycji dzięki utracie końcowego, krótkiego **-a** w WE. Ta zmiana nadaje takim słowom ich ostateczną Q. postać (różnica **k/c** jest czysto kosmetyczna):

(ṁhekla >) ***hek·l** > Q **hecil** “wyrzutek”

(ṁmakla >) ***mak·l** > Q **macil** “miecz”

(ṁtankla >) ***tank·l** > Q **tancil** “brosza”

(ṁtekla >) ***tek·l** > Q **tecil** “pióro”

Być może Q. słowo **siril** „strumyk, rzeczulka” pochodzi od formy ***sirila** > **sir·l**; jeśli tak to ten przykład pokazuje, że **i** powstało przed końcowym sylabicznym **l** *przed* wystąpieniem asymilacji **rl>ll** (patrz niżej). Powstająca samogłoska rozdzieliłaby zbitkę przed wystąpieniem asymilacji.

W jednym przykładzie **a** powstaje przed **l** zamiast **i**. W *Etym.* Tolkien derywował rzeczownik **cala** „światło” od pierwotnego „k^llā”, być może = **k·l·ā**. Jednak odkąd rdzeń podany jest jako **KAL**, byłoby łatwiej wywieść **cala** z **kalā**, zamiast tworzyć jakąś dziwną hipotetyczną formę pierwotną, która tłumia samogłoskę rdzenia tylko po to by później powstała ta sama samogłoska.

W pewnych przypadkach **a** powstawało także przed **r** ponieważ stało się sylabicznym w pewnych pozycjach:

(***k^wentrō** >) **ṁk^went·r·o** > Q **quentaro** “narrator” (rozdzielenie **kw/qu** jest oczywiście tylko w pisowni)

Mamy tu sylabiczne **r** wykształcone po zbitce spółgłoskowej. W przypadku Q **tambaro** „stukacz” (stosowane jako „dzięcioł”), które Tolkien wskazuje było ostatecznie derywowane z **ṁtamrō**, musimy założyć pośrednią formę ***tamb·r·o**.

Nie mamy więcej przykładów nietypowego rozwoju **mr** > **mbr**, ale jeśli grupa **mbr** powstawała dalszy rozwój potwierdziłby tezę, że **r** stawało się sylabicznym kiedy następowało po zbitce spółgłosek. Słowo **Istar** „czarodziej” prawdopodobnie powinno być derywowane z ***istro** > wcześniejsze ***ist•r** dającego odpowiednik sindariński *Ithron* (najwidoczniej reprezentujący rozszerzoną formę ***istro-n-**; aby **st** przeszło w *th=b* w Sindarinie musiało mieć wcześniej kontakt z następującym **r**).

ZMIANY W ŚRODKOWYCH GRUPACH SPÓŁGŁOSKOWYCH

Gdzieś około tego stadium różne środkowe zbitki uległy zmianom. Niektóre były asymilacjami dając podwójne spółgłoski:

- LR > LL: (𐌀talrunja >) ***talrune** > Q **tallunë** „podeszwa stopy”
 (𐌀kalrō >) ***kalro** > Q **callo** „bohater”
 NL > LL: (***nenlē** >) 𐌀nenle > Q **nellë** „strumyczek”
 LS > LL: (𐌀télesā > ***telsā** >) ***telsa** > Q **tella** „ostatni”
 (𐌀k^helesē > ***χ^helesē** > ***hyelesē** > ***hyelsē** >) ***hyelse** > Q **hyellë** „szkło”
 RS > SS: (𐌀neresā >) ***Nersa** > Q **Nessa** (imię Valiery) (WJ:416)
 SM > MM: (𐌀asmalē >) ***asmale** > Q **ammalë** „złoty ptak”¹¹
 SR > RR: 𐌀mi-srawanwe > ***mirrawanwe** „wcielać się” (Q *mirroanwë*, MR:350)
 𐌀R > 𐌀P: (𐌀net^h-rā >) ***nepra** > ***neþpa** (Q *nessa* „młody”)

Jeśli chodzi o środkowe **sm**, przykłady są nieco rozbieżne. W 𐌀asmalē > Q ***ammalë** widzimy dokładną asymilację. Jednak Tolkien (W LR:362 S.v. KAS) podał 𐌀kas-sa / 𐌀kas-ma dające Q. **cassa** „hełm”. Jeśli **cassa** odnosi się do **kas-ma** musimy postulować asymilację **sm** > **ss** (i wtedy **ammalë** powinno mieć postać ****assalë**) Jednakże **cassa** powinno być derywowane raczej od 𐌀kas-sa. W późniejszym źródle Q. słowo „hełm” pojawia się jako **carma** (PM:260). Jeśli miałyby być derywowane od **kas-ma**, grupa **sm** *nie* jest asymilowana do **mm** (lub **ss**), ale pozostaje niezmienną. (Później **s** występujące pomiędzy dwoma dźwięcznymi głóskami jest udźwięczniane do **z** aby potem zmienić się w **r** w Q. wygnańczej – stąd forma **carma**. Ale wtedy nasz przykład powinien wyglądać tak ****armalë**). Być może powinniśmy zaakceptować fakt możliwości rozwoju **sm** na różne sposoby.

W WJ:363 Tolkien wskazuje, że **ðl** byłoby asymilowane do **ll** jednak nie możemy zacytować żadnego poważnego przykładu (Tolkien wspomniał, że forma 𐌀eðlo utworzyłaby Q. **ello**, ale ten wyraz oznaczył potem jako „nieodnaleziony”) Zbitka **ðr** byłaby tak samo asymilowana do **rr** i tu mamy przykład choć zniekształcony. Z pierwotnej formy **n^ladrō**, dosłownie „ogryzacz”, Tolkien derywował Q. słowo „szczur” które jego syn odczytał jako „nyano” (LR:379). Jednakże jest to mylne odczytanie **nyarro**, reprezentującego starsze ***n^laðro** (W łacińskiej pisowni Qenii, **n^l** odpowiada **ny** ale jest to tylko kwestia ortograficzna jak **k^w=qu**). Odkąd po-samogłoskowe **ð** przechodziło w **r** przez **z**. W każdym razie nie możemy być pewni, że ta asymilacja rzeczywiście wystąpiła. W innym przypadku słowo „szczur” pojawiłoby się jako ***nyazro** w dialekcie vanyariańskim.

Przykład 𐌀nenle (nie starsze **nenlē**) podany w *Etym.* wskazywałby na asymilację **nl** > **ll** występującą *po* skróceniu końcowych długich samogłosek, więc może wszystkie asymilacje mogą być umieszczane w tym okresie.

Mamy też przykłady *częściowej* asymilacji/disasymilacji (nie tworzącej podwójnych samogłosek):

- LN > LD: (𐌀skalnā > ***k^halnā** >) ***χalna** > ***χalda** „ukryty” (późniejsze Q *halda*)

Por. też WJ:362 na temat formy *lm*. (ǫ*elenī* > *elnī >) **elni** “gwiazdy” przechodzące w **eldi** (choć ta forma była zwykle zamieniana z analogicznym **eleni**).*

PN i BN przechodzą w > MN:[†]

(ǫ*Utupnū*>) ***Utupno** > Q **Utumno** (pierwsza twierdza Melkora)[‡]

(ǫ*stabnō* >) ***pabno** > Q ***pamno** “cieśla” (później Q *samno*)

(ǫ*tubnā* >) ***tubna** > Q **tumna** “niski”

Nosowe **m** zmienia się w **w** po **n** lub **p**:

(ǫ*tinmē* >) ***tinme** > Q **tinwē** “iskra”

(ǫ*k^hit^hme* [czytaj **k^hit^hmē*] > *χipmē >) ***χipme** > Q ***χipwē** “mgła” (w późniejszej Q **hiswē**)

Mamy też dwa potwierdzone przypadki w których **bs** przechodzi w **ps**:¹²

(**labasā?* >) ***labsa** > Q **lapsa** “lizać (często)”

(ǫ*abasen-* >) ***absen-** > Q **apsen-** “wybaczać” (VT43:18)

Mamy też wyjątkowy przypadek **tf** (< ***tp^h**) zmieniającego się w **ff**:¹³

(**et-p^hir-* >) ***et-fir-** > Q †**effir-** “wygasać” (VT43:34-35; potwierdzoną formą jest *effiriemmo* “naszej śmierci”)

Pewne inne zmiany w których głoski wymieniały się miejscem:

KL > LK (LC): (*aklarē >) ***aklare** > Q **alcarē** “chwała” (także krótkie *alcar*)

KR > RK (RC): (*lakra >) ǫ**lakra** > Q **larca** “szybki”

TR > RT: (ǫ*netere* >) ***netre** > Q **netē** “dzięwięć” (VT42:26; w tym źródle Tolkien odnosi się do zmian TL, TR “i etc.” > LT, RT)

Ponownie mamy przykład (ǫ**lakra** zamiast starszego ***lakra**) który umieszcza te zmiany w okresie poprzedzającym skrócenie końcowych samogłosek. (przykład ǫ**akra** „wąski” > Q **arca** [LR:348] pomija pośrednią formę ***akra**.)¹⁴

Wydaje się, że Tolkien zmienił stanowisko kilka razy na temat zachowania środkowej zbitki **sk**. Czy przetrwała niezmienną jako **sc** w Q, czy też uległa zmianie tworząc **ks=x**? Pod hasłem EZGE w *Etym.* (sugerującym pierwotne słowo ***ezgē**) jest podane Q. słowo **escē**. To **sc** reprezentuje **sk** które powstało po regularnym wygłosie starszego **zg**. Jednakże hasło EZGE zostało usunięte. W innych hasłach Tolkien pozwolił **sk** (oryginalne lub pochodzące od **zg**) ulegać zmianie do Q. **x** (wymawianego **ks** w *Etym.*)

* Wygląda na to, że czasem ***ln** mogło przejść w **ll** zamiast (lub tak samo jak) **ld**: por. ǫ*ndulna* > Q **nulla** or **nulda** “sekret” (LR:355 s.v. DUL). Potwierdzone formy przeszłe czasowników jak **willē** „płynął” i **ullē** „wlał” mogą odpowiadać starszym ***wilne**, ***ulne**, por –**nē** jako wspólna końcówka czasu przeszłego dla Q. Być może te formy reprezentują starsze nosowe infiksowane rdzenie, tak więc podwójne **ll** widoczne w Q pochodzi od **nl** bardziej niż **ln**.

† W jednym odrębnym przykładzie **bn** > **mb** Q. przymiotnik **lebma** :”zostawiony w tyle” odnosi się do słowa ǫ*lebnā* (LR:368 s.v. LEB). Musi tak być dzięki wczesnej nieregularnej zamianie ǫ*lebnā* > ***lenbā** > ***lembā**, może związek z tym rozwojem miał alternatywny rdzeń LEM umieszczony pod tym samym hasłem w *Etym.* (LEM mógł utworzyć formę ***lembā** już w pierwotnym języku). W przypadku **sambē** „pokój” (LR:387 s.v. STAB), Tolkien wymienił ǫ*stambnē* i ǫ*stambē* jako formy pierwotne ale ewidentnie miały być brane jako formy współlistniejące już w pierwotnym języku. Podczas gdy Q. **sambē** pochodzi od ǫ*stambē*, ”noldoriński/sindarińskie słowo **thafn** powinno być derywowane od ǫ*stambnē*. Prawdziwy N/S odpowiednik Q. **sambē** to **tham** zanotowany pod tym samym hasłem. Stąd ǫ*stambnē* nie przeszło, ani nie było zamienione przez ǫ*stambē* tak więc nie mamy żadnego drugiego potwierdzenia przekształcenia **bn** > Q **mb**. Z drugiej strony hasło STAB w *Etym.* potwierdza regularną zmianę **bn** > Q **mn** ponieważ **samna** „drewniany posterunek” jest derywowane od ***stambnā**. Por. przymiotnik **lumna** „uciążliwy, męczący, przygniatający” z *Etym.*, derywowany z rdzenia DUB; pierwotna forma ***dubnā**.

‡ Rekonstrukcja **Utupnū** pochodzi z MR:69; *Etym.* podają **Utubnu** [LR:394 s.v. TUB] ale Q. forma będzie **Utumno** w obydwu przypadkach.

stąd słowo **mazgā** (hasło MASAG) to w Quenii **maxa** (**maksa**) i jeśli znamy formę pierwotną to musiała ona być zmieniona z pośredniej formy ***maska**. Hasło **MISK** wskazuje na to, że pierwotne **sk** (nie ubezdźwięcznione z **zg**) zachowuje się w ten sam sposób. Znajdujemy tutaj Q. słowo **mixa** (**miksa**) „mokry” które musi pochodzić od wcześniejszego **miskā**. Jednak Tolkien zmienił znów zdanie. W źródle z czasów po WP znajdujemy słowo **rusca** „czerowono-brązowy” (VT:41:10), co musi być związane z hasłem **RUSKA** z *Etym.* (w późniejszym źródle Tolkien usunął **rusca**, ale zachował powiązane z tym wyrazem słowa jak np. **rusco** „lis”).¹⁵ Tak więc teraz *nie* ma zamiany **sk** > **ks** jak sugerowano w odrzuconym hasle **EZGE** w *Etym.* Jeśli mielibyśmy iść za końcowymi poglądami Tolkiena to Q. słowa **mixa** „mokry”, **waxa** „delikatny” i **maxë** „ciasto” (<***miskā**, **mazgā**, **mazgë**) musiałyby być zmienione w ***misca**, ***masca**, ***mascë**. Być może musimy po prostu założyć, że istniały pewne drobne różnice w dialektach i rozbieżne rozwoje w obrębie samej quenyi i zaakceptować słowa jak zostały podane.

Zbitka **rg** przechodzi w **ry**:*

(**rtargā** >) ***targa** > **tarya** “stiff”

W pewnym momencie po skróceniu końcowych, długich samogłosek (co wynika z przykładu **ektele**) grupa **ht** > **χt** ale jesteśmy teraz tak blisko klasycznej Quenyi, że będziemy reprezentować **χt** jako **ht** stosownie do normalnej ortografii Quenyi:

(**et-kele** >) **ektele** > Q **ehelë** “źródło”

(**hek-tā** >) **hek-ta** > Q **hehta** “opuszczać” (WJ:361, 363)

(***k^hagdā** > ***k^haktā** >) ***χakta** > ***χahta** “kopiec, kurhan” (później Q **hahta**)

(**jakta** >) ***jakt** > ***jaht** “szyja” (Q **yat** z rdzeniem **yaht-**)

(**nuktā** >) ***nukta-** > Q **nuhta-** “karleć, hamować wzrost” (WJ:413)

W kilku przypadkach ta zmiana wprawia nas w zakłopotanie. Czasownik (**makta-** >) ***makta** “trzymać broń” różnił się od (PE ***ma^hā** > WE ***maxtā** >) ***maxta** „trzymać”. Teraz ***makta** ma być wymawiane jak ***maxta** i obie formy zły się w jedno **mahta** w Q. *Etym.* odnotowują jak czasowniki „mieszały się” ze sobą (LR:371 zob. MAK).

Czasownik **rihta** „szarpać” może pochodzić od **riktā** lub **rik^htā**. Tolkien nie rozstrzygnął jak miał wyglądać rdzeń „RIK(H)” (LR:383) – **RIK** lub **RIK^h** – raczej obie formy są poprawne. Możliwe, że **kh** przed **t** było zredukowane do **k** już we wspólnodarińskim. Jeśli tak to Q. **rihta** pochodziłoby i tak od ***rikta**. Jeśli ***rik^htā** przetrwało w tej formie to przeszło w Q. **rihta** (= **riχta**) przez ogólną zmianę **k^h** > **χ** i nie musiało czekać na zmianę **kt** > **ht** (= **χt**).

---

* W jednym przypadku Tolkien w *Etym.* pozwala w podobny sposób **lg** przejść w **ly**. Telerińskie **felga** “jaskinia” ma odpowiednik Q. **felya** (P^HÉLEG). Pierwotną formą powinna być ***p^helgā**. Jednak to nie zgadza się z innym przykładem cytowanym powyżej **ulgundō** „potwór” nie tworzy w Q. ***ulyundo**, ale **ulundo** (najwyraźniej przez ***ul^hundo**). Możemy chyba zignorować całe hasło P^HÉLEG w *Etym.* bo odpowiada ideom później odrzuconym przez Tolkiena. Wyjaśnia on pochodzenie pierwszego elementu imienia Felagund, co jest w *Etym.* noldorińską/sindarińską nazwą dla „księcia jaskiń” (por. hasło **KUNDU**). Jednak Tolkien później zdecydował, że Felagund nie było wogóle imieniem elfickim. W źródle z czasów po WP wyraz ten był adaptacją krasnoludzkiego (khuzdulskiego) „rębacz jaskiń” – **Felakgundu** lub **Felaggundu** i w nowym wy tłumaczeniu to raczej drugi element **gundu** znaczy „jaskinia” lub „podziemna siedziba”, a nie początkowe **felag** – (PM:352). Tak więc z pewnego punktu widzenia Q. **felya** „jaskinia” i jej odpowiedniki muszą być odrzucone jako słowa nie elfickie. Może Tolkien delikatnie wyeliminował ten kłopotliwy przykład. Nie pozwolił **lg** stworzyć Q. **ly** ale pozwoliłby **lg** zachowywać się jak w przykładzie **ulgundō** > (***ul^hundo** >) **ulundo**.

Ostatecznie χ (jakiegokolwiek pochodzenia) przed **t** zmieniało się w *ich-Laut* [ç] po samogłoskach **e**, **i**; por. quenejską wymowę słów **nehta** „ostrze włóczni” i **tihta** „migać”. Nie wiemy na jakim etapie doszło do tej zmiany (nie jest to widoczne w ortografii Quenyi więc może stało się to później). W każdym razie χ pozostawało niezmienione po samogłoskach **a**, **o**, **u** por. późną quenejską wymowę wyrazów: **mahta** „trzymać”, **ohta** „wojna” i **luhta** „czarować”.

Różne kombinacje *dźwięcznych zwartych głosek* + **m** także uległy zmianom. *Etym.* przytaczają 𐌀nakma (starsze ***nakmā**) jako poprzednik Q *nangwa* „szczeka”. Jeśli możemy zaufać tym informacjom to ta zmiana wystąpiła po skróceniu długich, ostatnich samogłosek. W przypadku słowa *sungwa* „naczynie do picia”, które powinno być derywowane od 𐌀sukmā możemy założyć, że Tolkien poprostu nie wspomniął stadium pośredniego ze skróconą samogłoską.

KM oraz GM > NGW (a właściwie ÑGW): (***nakmā** >) 𐌀nakma > Q *nangwa* “szczeka”
 (𐌀sagmā >) ***sagma** > Q *sangwa* “trucizna”
 TM > NW: (***mbaratmē** >) ***maratme** > Q *maranwë* “przeznaczenie”
 (𐌀jatmā > 𐌀jatmē >) ***jatme** > Q *yanwë* “most” (różnica **j/y** jest tylko kwestią ortografii)

Jak widać z przykładu ***tinme** > Q *tinwë* analizowanego wcześniej ***nm** zmienia się w **nw**. Wg. jednej z teorii **tm** przechodzi najpierw w **nm** i dopiero wtedy w **nw** (***maratme** > ***maranme** > Q. *maranwë*). Jeśli tak to zmiana ***nm**>**nw** wystąpiła *po* tym okresie. Tak jak **tm** grupa **dm** przeszłaby prawdopodobnie też w **nw** ale nie mamy odpowiednich przykładów.

Prawdopodobnie już w okresie pra-quenya początkowe **w** zanikło przed długim **ō** (WJ:367). Stąd przedrostek 𐌀wō- , znaczący „razem” odnośnie do rzeczy połączonych ze sobą był zredukowany do **ō-** w Quenii (kiedy nieakcentowany był skrócony do **o-**) i mamy np. ***wōmentie** > Q *omentie*, ***wō-nōna** > Q przym. *onóna* “bliźniaczy” (WJ:367).

Post-vokaliczne **s** przed głoską dźwięczną (samogłoską lub dźwięczną spółgłoską) przechodzi w **z**. (To **z** ostatecznie zmieni się w **r** w Quenii Wygnańczej)¹⁶:

($\text{𐌀}^h\text{ausā}$ > ***pausā** >) ***pauza** > ***pauza** “wstrętny” (Q ***pauza** > *saura*)
 (𐌀besū > ***vesū** >) ***vesu** > ***vezu** “para małżeńska” (Q ***vezu** > *veru*)
 (𐌀besnō > ***vesnō** >) ***vesno** > ***vezno** “mąż” (Q ***vezno** > *verno*)
 (***pisjā** >) ***pisyā** > ***pizya** “syrop” (Q ***pizya** > *pirya*)

Zmiana **s**>**r** nie ma miejsca jeśli po **s** występuje bezdźwięczna samogłoska (włączając drugie **s** w tym przypadku podwójne **ss**):

(𐌀usuk-wē > ***usk^wē** >) **usk^we** = Q *usquë* “cuchnąć” (nie ****uzquë** > ****urquë**)
 (𐌀bessē > ***vessē** >) **vesse** = Q *vessë* “zona” (nie ****vezsë** > ****versë**)

Przykłady są nieco rozbieżne jeśli chodzi o zachowanie pojedynczego **s** występującego na końcu wyrazu. W *Etym.* Tolkien pozwolił **s** przejść w **z** (> później **r**) także w tej pozycji. Derywował Q. rzeczownik **solor** „przyływ” z wcześniejszego 𐌀solos (implikując występowanie pośredniego ***soloz**). Pierwsze słowo notowane pod hasłem ÓLOS to **olor** („marzenie”). Przepuszczalny rozwój tego wyrazu to: ***olos** > ***oloz** > **olor**. Jednak to słowo pojawia się ponownie w UT:396, w formie **olos** – choć *liczba mnoga* to **oloz/olori**. Stąd Tolkien zmienił reguły gdzie w konkretnych okolicznościach występowało udźwięcznienie **s** > **z**. W *Etym.* reguła mówi, że posamogłoskowe **s** jest udźwięczniane, chyba że występuje po nim głoska bezdźwięczna.

Późniejsza reguła zdaje się ustalać, że **s** jest udźwięczniane jeśli występuje *między* dwoma głoskami dźwięcznymi (dwoma samogłoskami lub samogłoską i spółgłoską dźwięczną). Stąd **olos** jest nadal w formie mnogiej **olozi**, gdzie końcówka liczby mnogiej umożliwia udźwięcznienie. **S** jest pomiędzy głoskami dźwięcznymi*.

Głoska szczelinowa **ð** miesza się z powstałym dźwiękiem **z** (i ostatecznie skończy jako **r** w quenii wygnańczej):

($\text{ᚱAwadelo} > *Audel >$) ***auðel** > **auzel** (Q *Auzel* > *Aurel*)
 ($\text{ᚱnidwō} > *nidwā >$) ***niðwa** > ***nizwa** “cushion” (Q **nizwa* > *nirwa*)

Kiedy Tolkien pisał *Etym.* wyobrażał sobie, że *nie* początkowe **t** przed **i** zmieniało się w **s** (kiedy ta zmiana miała wystąpić w chronologii quenya trudno powiedzieć, prawdopodobnie stosunkowo późno bo nie ma śladów takiej zmiany w “noldorinie/sindarinie”). Dzięki temu przymiotnik ($\text{ᚱmaṣiti} >$) **maitë** “wykwalifikowany, przydatny” miał formę mnogą **maisi** < *maṣiti*. (Z tego przykładu wynika, że zmiana ta musiała wystąpić po tym jak krótkie końcowe **-i** przeszło w **-e** we wczesnej fazie wspólnoldarińskiego, inaczej **t** zmienione byłoby na **s** także w formie pojedynczej.) W przypadku zbitki **tt** tylko drugie **t** > **s** przed **i**, jak w **quelet** „zwłoki” (rdzeń **kwelett-** $\text{ᚱk}^w\text{elett-}$) ma lm. **queletsi**. Jednak Tolkien mógł usunąć tę zmianę zanim ukończył *Etym.* W późniejszym (po WP) źródle Tolkien napisał **hloníti tengwi**, a nie **?hlonísi tengwi** dla „znaki fonetyczne” (WJ:395). Więc może lm. **matië**, **quelett-** powinny wyglądać tak samo ***maiti**, ***queletti**.

INNE ZMIANY SAMOGŁOSKOWE (WŁĄCZAJĄC DYFTONGI)

Ciągle występują sporadyczne utraty końcowych samogłosek; pewne przymiotniki z końcówką **-ina** są skracane:

($*melinā >$) ***melina** > **melin** “drogi”
 ($*sk^w\text{arinā} >$) ***hwarina** > **hwarin** “kręty”
 ($*p^h\text{irinā} >$) ***firina** > **firin** “zmarły”
 ($*k^v\text{alinā} >$) ***qualina** > **qualin** “zmarły” (nie ze starości)

Quenejski potomek słowa ***latinā** “wolny, otwarty” Tolkien zapisał jako **latin(a)**, najwidoczniej **latina** i skrócone **latin** występowały razem. Nie potwierdzone dłuższe formy przymiotników powyżej mogą być “obowiązujące”. Większość przymiotników z **-ina** wydaje się obstawać w długich formach (**calina** “świecić”, **culina** “w kolorze ognia”, **enwina** “stary”, **malina** “złoty”, etc.).

Przed początkiem okresu „historycznego” dyftongi **ae**, **ao** i **ei** zmieniły się w długie samogłoski **é**, **ó**, **í**. (**Ae** i **ao** nie zmieniły się od razu, Tolkien ustalił, że między **ae** i **é** istniał okres pośredni, który on oznaczał symbolem **æ**. Zanim **ao** przeszło w **ó** ten dyftong stał się

* Jeśli mielibyśmy narzucać spójność całemu materiałowi to musielibyśmy odrzucić parę form z *Etym.* **Solor** „spieniona fala” powinno być ***solos** (by pasowało do **olos** raczej niż **solor**) i **seler** „siostra” (derywowane od starszego ***pelez**, por. rdzeń T^HELES) powinno być ***seles**. **Teler** derywowane z *Etym.* od TELES musiałoby mieć formę ***Teles** w lp. choć lm. mogła ciągle być **Teleri** z ***Telezi** (por. **olos** mające lm. **olozi** < **olori** w UT:396) Jednak Tolkien w źródle z czasów WP napisał, że **Teler** pochodzi od ***Telero** (WL:371), tak więc może pozostać na swoim miejscu (W tym wypadku **r** jest pierwotne i nie pochodzi od **z** < **s**). Może Tolkien zmienił etymologię bo nie chciał by liczba pojedyncza brzmiała ***Teles** (co wynikałoby z jego poprawionych Reguł Dźwięczności). Możemy iść za przykładem Tolkiena i pozostawić **seler** „siostra” jeśli założymy, że pochodzi od pierwotnego ***telere** (z żeńską końcówką ***-re**, odpowiadającą męskiej ᚱ-ro , dodanej do ***T^HELE** rozszerzenia T^HEL z LR:390 – T^HELES zanotowane z tym samym miejscem jest innym możliwym rozszerzeniem). Jeśli chodzi o ciekawy przykład z hasła KAS, **cár** „głowa” z tematu **cas-** (patrz Dodatek) to prawdopodobnie powinniśmy go czytać ***cás** z tematem **car-**, specjalną wersją samogłoski **ō** [reprezentowaną przez **ô**]. Te pośrednie stadia były zapewne krótkotrwałe.)

Tam gdzie jeden ze starszych dyftongów **ao** lub **ei** (brak przykładów dla **ae**) występował na końcu słowa, język odzyskał kilka końcowych, długich samogłosek w słowach wielosylabowych. Przetrwały okres historyczny w Valinorze i były notowane w klasycznej ortografii „quenyi literackiej” (te długie samogłoski zostały skrócone po tym jak Noldorowie przeszli do Śródziemia).

Ae przeszło w długie **é**:

(*maelā >) ***maela** > **méla** “kochający”*,¹⁷

Ao przeszło w długie **ó**:

(*kaolō >) ***kaolo** > **cólo** “brzemie, ciężar”†,¹⁸

Zauważmy, że w ”quenyi literackiej” rzeczowniki z **-a** mają formy dopełniacza z końcówką **-ó** np. **ciryó** od **cirya** „statek”. Forma dopełniacza – **ciryó** odzwierciedla ***kirjao** derywowane z kolei od **kirja-hō** lub ***kirjā-hō**. Samogłoska z przedrostka **-hō** „z, od” była w sąsiedztwie z poprzedzającą samogłoską **a** po „bardzo wczesnej” utracie środkowego **h** omawianego wcześniej (WJ:368). Stąd powstał końcowy dyftong – **ao**.

Ei przeszło w długie **í**:

(*neiti* >) ***neite** > Q **nítë** “wilgotny”

(*meina* >) ***meina** > Q **mína** adj. “chętny by iść” (VT39:11)

Końcowe **-ei** > **-í** jak w lm. słów zakończonych na **-e** (dyftong powstał tam przy dodaniu końcówki liczby mnogiej). Forma mnoga od **lassë** „liść”, którą długo było ***lassei** teraz zmieniła się w **lassí** – forma zapisana w ortografii quenyi literackiej.

W jednym wyjątkowym przypadku Tolkien pozwolił **ei** przejść w **ai** zamiast **í**. W *Etym.* (hasło WEY) imię Valiery **Vairë** odpowiada pierwotnemu **weirë** i jest tam też odniesienie do zmiany *wei* > *wai* jakby poprzedzające w miało tu jakieś znaczenie. Jednak być może ten przykład powinien być ignorowany. W późniejszym źródle Tolkien derywował imię **Vairë** od A- infiksowanej formy rdzenia **WIR** (najwyraźniej chodzi o ***Waire**), w tym przypadku **ai** byłoby niezmienniane od pierwotnego okresu (VT39:10).

Praktycznie wszystkie końcowe spółgłoski były upraszczane (końcówka **-nt** dla dativu liczby podwójnej jest jedyną końcową zbitką w późnej quenyi). Zbitki są jednak zachowywane przed końcówkami, więc nie są wtedy ostatnie:

(*jakta* > *jakt >) ***jaht** > Q **yat** “szyja, kark” (ale z rdzeniem **yaht-**)

(*peltakse* >) ***peltaks** > Q **peltas** “oś” (z rdzeniem **peltax-** = **peltaks-**)

Końcowe **-st** przechodzi w **-s**:

(*Mand-ostō > *Mandosto* >) ***Mandost** > Q **Mandos** (z rdzeniem **Mandost-**, MR:350 por. VT39:6)

Końcowe zbitki z **-d** tracą tą spółgłoskę, np.. **-nd** przechodzące w **-n**:

(*swanda* > *swand >) ***hwand** > Q **hwan** “gąbka” (z tematem **hwand-**)

(*aurondo >) *paaurond* > Q ***pauron** (quenyja wygnańcza - *Sauron*, całkiem możliwe, że temat ? *Saurond-*)

---

* Tolkien nie wspominał formy pierwotnej ale ten przymiotnik powinien być derywowany od infiksowanego głoską A rdzenia **MEL** patrz VT39:10). Jednak w *Etym.* derywował Q **vérë** „związany, ścisnięty” od *waedë*, które musi pochodzić od ***waedë**, infiksowanej formy rdzenia **WED**. Wskazuje to, że ***ae** najpierw zmieniło się w **æ** a potem w regularne długie **é**.

† Ponownie Tolkien wskazuje w VT39:10, że infiksowany wariant rdzenia **KOL** jest źródłem tego słowa.

Inny przykład (patrz List:380) zawiera zmianę **-ld > -l**. W *Etym.* nazwa **Taniquetil** ma temat **Taniquetild-** ponieważ drugi element to skrócone **tildë** „róg”. Końcowe **-e** znikło wcześniej, ale nazwa musiała być w pewnym momencie ***Taniquetild**.

Końcowe **-ng** (a właściwie **-ñg**) utraciło **-g** i **ñ** zmieniło się w zwykłe **n**. Nazwa Złotego Drzewa **Laurelin** była czasem tłumaczona jako „wiszące złoto” z przypisanym tematem **Laureling-**, drugi element odnoszono do **linga** „wisieć, zwisać”. Do pewnego stopnia ta etymologia była poprawna. Nazwa mogła rzeczywiście pojawić się jako ***Laureling** (to jest ***Laureliñg**) w którymś z wcześniejszych stadiów.

Końcowe **-m** i **-k** zmienia się odpowiednio w **-n** i **-t**. Stąd starsza baza TALAM jest źródłem Q **talán** „podłoga” z rdzeniem **talam-**. Słowo „ptak” derywowane od rdzenia P^HILIK od tej pory osiągnęło postać ***filik**, w klasycznej Q. znajdujemy **filit** z rdzeniem **filic-** por. też **nelet** „zab” z NEL-EK (w tym przypadku forma uległa synkopie do **nelc-**).

Końcowe podwójne spółgłoski są uproszczone, ale pozostają przed końcówkami:

(*ṣtollo* >) ***toll** > Q **tol** „wyspa” (rdzeń **toll-**)

k^welett > Q **quelet** „zwłoki” (rdzeń ***quelett-**)

(**nisse* >) ***niss** > **nis** „kobieta” (rdzeń **niss-**)*, ¹⁹

NOTY OD WYDAWCY

1. Jednak w mojej opinii Tolkien odrzucił rdzenie zaczynające się na SM- i SN-. Przykładem może być rdzeń SMAL zmieniony na *MAL (patrz str. 22 notka 10) definitywnie odrzucił rdzeń z którego „noldorińskie” słowo *naith* było derywowane w *Etym.* (LR:387 zob. SNAS patrz UT:282 notka 16 dla późniejszej etymologii).
2. Jak to może sugerować późniejsze źródło (SD:419) forma Q. *tyulussë* może być raczej ***k^julussë**. Helge skomentował to tak: „w wewnętrznej perspektywie zgaduję, że różni mistrzowie wiedzy nie zgadzali się w formami pewnych słów i różne punkty widzenia znajdują odbicie w zapiskach profesora”.
3. Jest to WP:1095
4. Odnosząc się do późniejszego źródła (WJ:404, 416) imię Valiery Nessa miało mieć pochodzenie valarińskie. Jednak są tacy co twierdzą, że imię to pochodzi od pierwotnego *neresa* „ta która ma siłę i vigor mężczyzny”. Ten sens mógł nie przetrwać później. Q. przymiotnik *nessa* „młody” występuje niezależnie od imienia i pierwotne znaczenie zostało prawie zapomniane (oprócz mistrzów wiedzy). Imię Nessa było wtedy tłumaczone na „zawsze młoda”.
5. Patrz str. 14 notka 2
6. Jest to WP:1077
7. Helge w późniejszej korespondencji widzi w **sw** kombinację „jednak David [Salo] postrzega ją jako jednolitą, labializowaną spółgłoskę (**s^w**).”
8. Ale pierwotne **pt** było zachowane w Q. *raccalepta* „pazuropalcy” w SD:72. Podziękowania dla Helge za zwrócenie mi na to uwagi. Chciałbym dodać *tapta* „utrudniać, przeszkadzać” z VT39:17. Helge przypuszczał, że Tolkien mógł usunąć całą regułę zmiany **ps** > **pt**. Jeśli tak to słowo „palec” musiałoby brzmieć ***leptë** zamiast *lepsë*. Jednak w VT:44:16 w notatce datowanej na rok 1968 Q. słowo „palec” to *leper*, lm. *leperi* i *lepta* – czasownik oznaczający „podnieść palcami” (<lep-ta).
9. Wymawiane **ngwalme** w WP:1096

---

* **Nis** „kobieta” występuje też w formie **nís**, trudno uznawać długą samogłoskę chyba, że ta forma była wykształcona pod wpływem archaicznego **ní** o tym samym znaczeniu.

10. Nie mogę się zgodzić z taką etymologią słowa *ilca*. Nie uważam, że było derywowane od *LAK, ale raczej od rdzeni kończących się na *-IL, wszystkie z znaczeniem „świecić, błyszczyć” jak NGIL (patrz MR:388), RIL, SIL i THIL. Helge wytłumaczył mi, że była to spekulacja Davida Salo i w zasadzie zgodził się ze mną.
11. ale patrz przypis 1 powyżej.
12. Jest to późniejszy dodatek sugerowany przez Helge.
13. Taki sam przypadek można znaleźć w Sindarinie: *ephel* „zewewnętrzne ogrodzenie”: *et-pele. W tym przypadku uważam zmianę za niespodziewaną ponieważ zakładano, że **t-p^h* przeszłoby w quenii w *tf. Wierzę, że ta forma była efemeryczna kiedy Tolkien zmienił wers *sí ar lúmessë effíriemmo* (dosł. “teraz i w godzinę naszej śmierci) na *sí ar lúmesse ya firuvamme* “teraz i w godzinę w której umrzemy” w późniejszej wersji *Aia Mária*.
14. Nie powinno to być mylone z Q. *arca* „modlić się” które jak się spekuluje pochodzi od RAK (< *arakā < *a-r’k-*). Patrz VT43:33.
15. Ostatecznie rdzeniem jest (U)RUS (VT41:10). Hasło RUSKA w Etym. trzeba postrzegać jako pierwotne słowo, a nie jako rdzeń. Helge tłumaczy to „uspójnieniem” rękopisów przez Christophera Tolkiena. Jeśli tak jest to powinno być pisane jako RUS + *kā*, ale Tolkien usunął *rusca* w VT41:10.
16. W odróżnieniu do VT44:20 przypis 4: „Zmiana międzywokalicznego *s* > *r* nie zawsze występuje porównaj - np. *ósanwe*. Nie opublikowany materiał z lat sześćdziesiątych, mówi, że te zmiany nie następowały gdy po *s* następowała samogłoska akcentowana (jak przypuścimy *ósanwe*, akcentowane *ōsánwe*).” Inny przykład nie zamieszczony to *aselye* „z nami” (VT453:29), stąd *asélye* (kreska jest oznaczeniem akcentu, a nie długości dźwięku).
17. Tak samo jak sugerowano w VT39:10, forma Q. *méla* to ***mælā**.
18. Hipotetyczną, pośrednią formą byłoby ***kōlō** > **kālō** (stąd S *caul*)
19. Forma mnoga - **nísi** jest również potwierdzona (VT43:30), jednak może to być forma efemeryczna. Obecność drugiej samogłoski może być nie konsekwencją, choć istnieją przypadki w których Tolkien (w tej kwestii) działał jednoznacznie w swoich lingwistycznych kreacjach.

ZMIANY PROWADZĄCE DO QUENYI VALINOREJSKIEJ

Prawdopodobnie przed początkiem okresu historycznego podwójne **ii** (dwie samogłoski bezpośrednio obok siebie) były skracane do **i**. Stara forma dokonana **ᵛa-wāwiiē** “odszedł” (WJ: 366) zmieniłaby się w ***awāwiiē** z ostatnią krótką samogłoską. Możliwe, że około tego okresu było dalej uproszczone do ***awāwie** (W późniejszej quenyi **avānie**, co *nie* jest przykładem regularnego rozwoju, **n** zamiast ostatniego **w** powstaje w wyniku związku z końcówką czasu przeszłego **-nē**. Patrz WJ:366).

W pewnym późnym stadium **ai/ay** (ale *nie* **āy** z długim **ā**) przechodzi w **e** przed nieakcentowaną spółgłoską (przynajmniej przed **o** i **a**, przykładów dla innych samogłosek nie mamy). Prawdopodobnie **ay** > **ai** potem w tej pozycji zredukowane do **e** (ë).

(ᵛdaio [czytaj *dajō] > *lajō >) ***layo/*laio** > **lëo** “cień”
(ᵛgajār > *ǵayār >) ***ayár/*aiár** > ***ëár** “morze” (por. WJ:400; w quenyi wygnańczej *ëar*)
(ᵛp^hajā >) **faya/*faia** > **fëa** “dusza, duch”

Ostatnie słowo jest pierwszym elementem imienia Feanor - Q. **Fëanáro**. Fakt, że jest ono cytowane w formie **Fayanáro** w PM:343 wydaje się wskazywać na to, że zmiana **aya** > **ëa** jest późna (a przynajmniej późniejsza niż zmiana **p^h** > **f**) Nie oznaczam asteriskiem formy **faya** bo jest potwierdzona w imieniu. Być może Tolkien chciał umieścić tę zmianę w czasie życia Feanora, bo to imię może być też przytoczone jako **Fayanáro**.

Podobnie grupa **aw** (nie **āw**) przed nieakcentowaną spółgłoską jest zredukowana do **o** (w WJ:367, Tolkien wskazuje, że **aw** najpierw przeszło w **au** potem w **o**):

(ᵛawā >) ***awa** > **áua** (WJ:367, kreska nad **a** prawdopodobnie wskazuje akcent, a nie długość) > **oa** “daleko” (WJ:366, VT39:6)
(*lawā >) ᵛlawā > ***laua** > **loa** “rok” (VT42:10)
(ᵛsrawā >) ***hrawa** > ***hraua** > **hroa** “ciało” (MR:349-350)
(ᵛmi-srawanwe >) ***mirrawanwe** > ***mirrauanwe** > Q **mirroanwë** “wcielać się” (MR:350)

Dziwne jest, że Tolkien pierwotne słowo **ᵛtawar** „drewno” (jako materiał) w formie Q. **tavar** zamiast ****toar** (LR:391 zob. TAWAR); dla **w** > **v** w tej pozycji patrz niżej) w późniejszym źródle słowo „drewno” jest podane jako **toa**, regularnie derywowane z rdzenia TAWA (VT39:6). TAWAR z *Etym.* może być formą rozszerzoną.

W późniejszym momencie kiedy reguła **ay/ai** + samogłoska > **e** przestała funkcjonować, kombinacja **āj** (lub w pisowni Quenejskiej **áy**) przechodziło w **ai**. Starsze formy z **áy** przetrwały do okresu historycznego, więc określenie pomniejszych duchów spośród Valarów może być cytowane jako **Máyar** (które nie przeszło w ****Mëar** ponieważ stara reguła już nie obowiązywała). Innym przykładem jest **waia** „koperta” derywowane od **ᵛwājā** (*Etym.* hasło WAY).¹

Możliwe, że część słów uniknęła tej zmiany; w *Etym.* Tolkien cytował Q. przysłówek „daleko” jako **háya** bez wspomnienia późniejszej formy **haia** ale to słowo występuje w SD:312*

---

* Słowo to musi być derywowane od ***k^hajā**, odzwierciedlające rdzeń K^HAYA. W Q. valinorejskiej pojawiłoby się jako ***ǵáya**, patrz niżej zagadnienie zmiany **ǵ** > **h** w quenyi wygnańczej.

Okres retrakcji kończy się. Klasyczne wzory akcentowania już się ustaliły. Słowa dwusylabowe są prawie zawsze akcentowane na pierwszą sylabę, dłuższe słowa są akcentowane na drugą od końca sylabę jeśli jest *długa*. Jeśli nie akcent pada na trzecią sylabę od końca.

W pewnym momencie po wykształceniu się nowych schematów akcentowania długa samogłoska poprzedzająca lub następująca po akcentowanej samogłosce są zwykle skracane (ale nie całkowicie przynajmniej jeśli bierzemy pod uwagę samogłoskę poprzedzającą np. w WJ:368 Tolkien zanotował, że Q. przedrostek **hó-** “od, z” zwykle zachowywał swoją długą samogłoskę “nawet kiedy stawała się nieakcentowana”).

Skracanie samogłosek bezpośrednio poprzedzających samogłoskę akcentowaną:

(*wō-nōnā > *ō-nōna >) ***ōnōna** > Q **onóna** “bliźniaczy”

(*ōmandī >) ***ōmandi** > Q **omandi** pl. “samogłoski” (forma pojedyncza **ōmand-* > Q *óman* z nietkniętą długą samogłoską ponieważ jest akcentowana)*

Wiele z trzy sylabowych słów nie zachowuje się tak jak moglibyśmy się spodziewać. Nawet tam gdzie jest długa samogłoska w sylabie drugiej od końca która „powinna” przyciągnąć „nacisk”, akcent pozostaje na pierwszej sylabie nawet po okresie retrakcji i długa samogłoska w następującej sylabie jest *skracana*:

(*ṚAwādelo* > *Awāḍel >) ***Oāzel** > Q **Oazel** “odchodzący” (później > *Oarel*)

(*ṚArātā* >) *Ṛarāta* > **arata** “wyniosły, podniosły” (PM:363, VT41:9; Q lm. *Aratar* określenie najważniejszych Valarów)

(*narākā >) *Ṛnarāka* > Q **naraca** “szorstki, ostry”

(*Ṛterēwā* >) ***terēwa** > ***terewa** “ostry, przenikliwy” (> Q *tereva*)

(*Ṛterēnē* >) ***terēne** > Q **terenē** “szczupły”

Może powinniśmy jeszcze dodać **ontaro** “rodzic”, jeśli forma **ontāro** z *Etym.* (Hasło ONO) powinna być brana jako forma starsza, a nie alternatywna. (Wskazywano, że **ontaro** było akcentowane na drugą sylabę, ale podczas okresu cofnięcia akcent padłby na **ont-**)

Taki rozwój wydaje się być stosunkowo regularny kiedy zajmujemy się pierwotnie długimi samogłoskami w przedostatniej sylabie słów trzy sylabowych, samogłoska jest skracana i akcent pada na pierwszą sylabę. Możliwe, że *wō-nōnā zachowuje się inaczej (tworząc Q. **onóna** zamiast ****ónona**) ponieważ początkowa sylaba jest przedrostkiem więc może nie jest liczona jako regularne słowo trzy sylabowe. Jednak są dalsze niekonsekwencje w materiale źródłowym na ten temat. Pierwotna forma *Ṛñgōlē* (> ***ñ·gōlē** > ***ingōle**) tworzy Q **ingolē** „filozofia” (PM:360) z akcentem przenoszącym się na pierwszą sylabę i długą samogłoską w przedostatniej sylabie skróconą, tak jak w **naraca**, **terenē** i innych przykładach. Jednakże pierwotne *Ṛndūnē* (> ***n·dūnē** > ***andūne**) to Q. **andúnē** „zachód słońca” z *nietkniętą* długą samogłoską w przedostatniej sylabie. Musi to być też sylaba otrzymująca akcent. Te dwa przykłady powinny być takie same, nawet mimo faktu, że pierwsza samogłoska wykształciła się przez sylabiczną głoskę nosową). Więc dlaczego te przykłady rozwinęły się tak różnie? Jeśli **ingolē** to dlaczego nie ****andunē**? Jeśli **andúnē** czemu nie ****ingólē** (i ****naráca**, ****teréwa**, ****terénē** itd.)? Wygląda na to, że efekt rozwoju fonologicznego nie całkiem można przewidzieć (w tej kwestii). Wyjątkowo, długa samogłoska w przedostatniej sylabie przyciągała akcent i pozostawała długa, ale w większości słów trzy sylabowych akcent przenosił się na pierwszą sylabę i długa samogłoska z przedostatniej sylaby była skracana.

---

* Forma lm. **omandí** pojawia się jako „*amandí*” w LR:378 zob. OM oczywista pomyłka lub literówka.

Z drugiej strony w innym typie rozwoju akcent przenosi się na *koniec* słowa, a samogłoska jest wydłużana aby to osiągnąć. Słowo kończące się na trzy krótkie sylaby były normalnie akcentowane na trzecią sylabę od końca, jednak wydaje się, że ten typ akcentowania występuje jedynie w słowach składających się tylko z trzech sylab (więc akcentowana sylaba jest jednocześnie pierwszą sylabą wyrazu). Jeśli akcent padałby normalnie na trzecią sylabę od końca w słowie *wielosylabowym* i ta sylaba jest krótka, wtedy samogłoska w sylabie drugiej od końca jest wydłużona. Stąd jeśli dodamy dzierżawczą końcówkę *-va* do **Eldalië** „elfi lud” to rezultatem jest nie ****Eldalieva** (akcentowane na krótką sylabę **li**) lecz **Eldaliéva** (akcentowane **év**). Por. **Cuiviénen**, składające się z **cuivië** „przebudzenie” + **nén, -nen** „woda”*

Przymiotnik **vanima** „piękny” jeśli dodamy końcówkę lm. **-li** by wyrazić „piękni” osiągnie postać ***vanimáli**. Jest to potwierdzone dopełniaczową formą **vanimálion** (występującą w pozdrowieniu Celeborna i Galadrieli przez Drzewca). Pierwsza edycja WP ma **vanimalion**. Jest to forma odrzucona która kłóciłaby się z regułą mówiącą, że rzeczownik z więcej niż trzema sylabami nie może kończyć się trzema *krótkimi* sylabami. Pewne złożenia (jak **Úvanimor** „potwory” które składa się z **ú-** „nie” + **vanimor** „piękni” lub imię **Altariel/altariel** + **ñalta** + **riel**, PM:347) wydają się unikać tej reguły. Z drugiej strony możemy zaobserwować wydłużenie w **Anárion** „słońce syn” **Anar** + końcówka patrymonialna **-ion**.²

Normalnie klasyczna quenya raczej nie zabraniała *długiej* samogłoski po zbitce spółgłosek. **Mánwen** i **Mánwë** są cytowane jako najstarsze formy Q. imienia **Manwë** (WJ:399), zwróćmy uwagę jak **á** zostało skrócone przed zbitką **nw**. W ten sam sposób **Pieśń Firiël** wskazuje, że rzeczownik **má** „dłoń” występuje jako **mannar** w lm. allatywu – być może starsze ***mánnar**. Jednak długie samogłoski dopuszczalne przed zbitkami kończącymi się półsamogłoską **y**. **Namarië** ma **máryat** (zamiast ***maryat**) dla „jej dłonie”. Niektóre formy opublikowane w VT44 komplikują obraz. **Vénde** zawiera „anormalną” i prawdopodobnie niezamierzoną długą samogłoskę powstałą przez pomylenie z odrębnym słowem **Véne**, z którego **vénde** była poprawiona (VT44:4,7). Co więcej Tolkien w jednym z tekstów użył **Hristo** (ale też **Hristo**) jako Q. adaptację z łaciny słowa *Christus* (VT44:12). Nie jest to rodzime słowo quenejskie może być częściowo adaptowane do regularnej fonologii Q. Zwykła reguła mówi, że długa samogłoska nie może występować przed zbitką spółgłoskową.

ROZWÓJ SAMOGŁOSEK

PO 3 I SPÓŁGŁOSCE WYSTĘPUJĄCYMI NA POCZĄTKU WYRAZU

W pewnych przypadkach po początkowej zbitce spółgłosek z **3** (reprezentującym wcześniejsze **g-**) wykształcała się samogłoska. Ta samogłoska wydaje się naśladować lub raczej „antycypować” pierwszą samogłoskę występującą po niej nawet tam gdzie ta samogłoska była pierwszym elementem dyftongu. Tolkien wskazał na przypadek pierwotnego **ṛgrauk-**, które powoduje powstanie Q. **rauco** i **arauco** „straszna bestia” (WJ:413). Ewidentnie **ṛgrauk-** (całkowicie pierwotne słowo musiało brzmieć ***garaukō** lub ***garauku**) najpierw przeszło w ***3rauk-** ze zmianą **g > 3**. To **3** później będzie zanikać (patrz niżej).

* Ciekawe, że kombinacja **ui** jest chyba liczona jako dwie krótkie sylaby dla tego celu, jak gdyby to była kombinacja dwóch krótkich samogłosek obok siebie, a nie dyftong. Stąd forma dzierżawcza od słowa **huine** „cień” jest potwierdzona jako **huinéva** (LR:382), a nie ****huineva**. Zbitka **tuilë** „wiosna” + **ré, -rë** „dzień” musi pojawić się jako **tuiléřë** (wspomniane w WP:1082), a nie ****tuilerë**.

***ʒrauk-** może albo pozostawać w tej formie, w której byłoby redukowane do **rauc-** lub może wykształcić równoległą formę ***ʒarauk-** z samogłoską powstającą po **ʒ**. To ***ʒarauk-** zmieni się potem w **arauc-** w późnej quenii.

Etym. zawierają jeden przykład tego fenomenu, jednak Tolkien usunął później odpowiednie hasło. Rdzeń GLINDI tworzył Q. **ilin** „bładoniebieski (skrótowe z ***ilindë**). Chodziło chyba o to, że GLI- najpierw zmienia się w ***ʒli-** potem w ***ʒili-** z tylnojęzykową samogłoską. Ostatecznie następuje zanik **ʒ** do **ili**. Inny przykład był także usunięty przez Tolkiena. W MR:284 nazwa miejsca (krainy) „Avathar” (najwidoczniej = **Avapar**) ma oznaczać w starożytnej Q. „cienie”. Musi to być związane z S. **gwith** „cień”. (patrz hasło *gwith* w dodatku do Silmarillionu).³ W *Etym.* słowo to jest wywodzone od rdzenia WAT^H i przedrostek **g-** w gałęzi sindarińskiej jest drugorzędny. Jednakże Tolkien mógł brać pod uwagę koncepcję w której słowo to pochodziłoby od rdzenia *GWAT^H z pierwotnym początkowym G- co miałyby wpływ na formę quenejską.

Słowo to mogło mieć w tej alternatywnej koncepcji następujący ciąg zmian: ***gwa^hā** > ***ʒwāpa** > ***ʒawāpa** > ***avāpa** (patrz niżej informacje na temat przejścia post-wokalicznego **w** > **v**). **Avapar** może być po prostu formą mnogą może więc odnosić się do „cienie” jak pisał Tolkien. Jednak ta derywacja nie jest wcale taka prosta. Zamiast *GWAT^H i ***gwa^hā** możemy oczekiwać *G^WAT^H i ***g^wat^hā** w pierwotnym stadium PE. W tym wypadku początkowe **g^w** nie byłoby zbitką lecz jednolitą spółgłoską labializowaną **g**. Później mielibyśmy **ʒ^w** (raczej nie **ʒw**). W związku z tym **ʒ** nie byłoby częścią początkowej zbitki spółgłoskowej (więc nie byłoby okoliczności, które powodowały wykształcenie samogłoski). Czy cecha labializacji **ʒ^w** może być oddzielona od niej by pojawić się jako osobna spółgłoska **w** > **v**? Czy w tym przypadku mogłaby powstać samogłoska rozdzielająca pierwotną *jednolitą* spółgłoskę na dwie (**ʒ^w** > **ʒaw-**)?

W *Etym.* rdzeń GWEN tworzy Q. **wendë** > **vendë** „panna”, a nie ****evendë** ze starszego ***ʒ^wende**. (por. **ʒg-lada-** > ***glala-** > ***ʒlala-** przechodzące w quenii w **lala-**. PM:359. Myślnik przy formie **ʒg-lada-** może wskazywać, że prefiksacja głośką **g-** była w gałęzi lindarińskiej charakterystyczna, więc w linii prowadzącej do quenii nie było nic prócz początkowego **l-**.) Ostatecznie Tolkien odpuścił sobie szukanie elfickiej etymologii słowa Avathar, zaprzeczając by było elfickie i sugerując zapożyczenie z valarińskiego (WJ:404). Ten sam esej podaje nam jednak przykład **ʒgrauk-** > Q **arauc-**, więc można zakładać, że koncepcja powstających samogłosek nie była całkiem odrzucona.

Pół-samogłoska **j** znika kiedy występuje po samogłosce **i** i przed inną samogłoską. **W** także zanika między samogłoską **u** i następną samogłoską:

ʒoijā > ***oija** > Q **oia** „zawsze”
ʒkukūwā > ***kūwā** > ***kūwa** > Q **cua** „gołąb”

* ale w quenii wygnańczej forma ***oiya** = ***oija** mogła powstać raz jeszcze ponieważ spółgłoska **y** czasem powstawała między **i** i inną samogłoską –patrz niżej.

Tolkien wspomina **kūua** jako pośredniego poprzednika słowa **cua**, zatem **w** z **kūua** zmieniło się w **u**, a następnie zlało z sąsiednim **u**. Zwróćmy uwagę jak długi **u** skraca się w kontakcie z następującą po nim samogłoską. Skrócenie to występuje w kilku innych przykładach z *Etym.* (patrz niżej odnośnie **tuo**, **rië**).

W słowie jednosylabowym końcowe **w** przechodząc w **u** wydłuża się do **ú**:

($\text{ʁku}\mathfrak{J}$ >) $\text{ʁkuw} > \text{kū}$ “bow” (= Q *cú*)*

Starsze **w**, tam gdzie przetrwało mimo różnych, wcześniejszych zmian w wielu przypadkach przechodzi w **v**. Wydaje się że zmiana **w** > **v** w *środku* wyrazu wystąpiła zanim nastąpiło to w pozycji początkowej (co jest raczej cechą Q. wygnańczej) jednak postwokaliczne **w** > **v** przeszło bardzo wcześnie i należy to stadium zaliczyć jeszcze do Q. valinorejskiej – patrz kolejny rozdział. Podczas gdy Tolkien brał jeszcze pod uwagę elfickość nazwy **Avathar**, określił ją jako Q. “starożytną” (MR:284). **V** w Avathar reprezentuje starsze **w** (niezależnie od rdzenia WAT^H por. LR:39& czy *GWAT^H > ***ʒwəp-** > ***ʒawəp-** jak pisaliśmy wcześniej). Stąd zmiana postwokalicznego **w** na **v** wystąpiła już w owej „starożytnej queni” prawdopodobnie oznaczającej przedpiśmienną.

Przykłady posamogłoskowej zmiany **w** > **v**:

($\text{ʁsrāwē} > \text{*hrāwē} > \text{*hrāvë} > \text{hrávë}$ “ciało”

($\text{ʁkuiwē} > \text{*cuiwë} > \text{cuivë}$ “przebudzenie”†

($\text{*rāwī} > \text{*ráwi} > \text{rávi}$ pl. “lwy” (por. rdzeń RAW)

($\text{ʁterēwā} > \text{*terēwa} > \text{terewa} > \text{tereva}$ “ostrzy, przenikliwy”

Wydaje się, że **w** pozostało niezmiennie przed samogłoską **o**, por. **nówi** formę mnogą od **nó** “myśl, koncepcja” (lm. odzwierciedla bardziej pierwotny rdzeń NOWO).

Z jakiegoś powodu **w** pozostaje niezmiennie po dyftongu **ai**. W *Etym.* Tolkien zanotował ʁslaiwā odpowiadające Q. **laiwa** „chory” (nie ***laíva**). Kontrastuje to ze słowem ʁslīwē , Q. **lívë** „choroba” tu nie ma już dyftongu **ai** by uniknąć zmiany **w** > **v**.‡

Inne przykłady:

aiwë “ptak” (< ʁaiwē , podane jako hasło w *Etym*)

maiwë “mewa” (< *maiwē , z A-infiksowanym wariantem rdzenia MIW)

vaiwa “wiatr” (< *waiwā , por. rdzeń WAIWA)

Zależnie od pozycji pierwotny tylny spirant **ʒ** albo zmieniał się w **h** (lub **χ**) albo zanikał jak pisaliśmy wcześniej. Teraz Q. odzyskała **ʒ** (wykształcone z pierwotnego **g**). Ten dźwięk nie przetrwał długo, również zanikał w jakiegokolwiek pozycji:

* ostateczna, pierwotna forma mogła być *kugu < rdzeń *KUG.

† dla najpierwotniejszej wersji por. formę z przedrostkiem ʁet-kuiwë *Etym.* hasło KUY

‡ Ktoś może się dziwić dlaczego mamy **Eldaiva**, a nie ****Eldaiwa** jako lm. formy dzierżawczej od **Elda** (WJ:368). skoro końcówka **-va** pochodzi od ***-wā**. Otóż **-va** występowało pierwotnie tylko w formie pojedynczej (**Eldava**, bez dyftongu **ai**), lm. **Eldaiva** była późniejszą formą opartą o lp. **Eldava**, utworzoną w oparciu o analogię. Patrz WJ:410).

(*wegō > ʷweʒō >) *weʒo > *wëo “mężczyzna” (w późniejszej Q *vëo*)
 (ʷDenwego > *Denweg >) *Lenweʒ > Lenwë (imię, WJ:412)
 (ʷgassā > *ʒassā >) *ʒassa > assa “otwarcie”
 (ʷgrauk[ō] > *ʒraukō >) *ʒarauko > arauco “straszna kreatura” (WJ:455)
 (ʷgardāa > *ʒardā >) *ʒarda > Arda (nazwa świata, WJ:402)
 (*gondō > *ʒondō >) *ʒondo > ondo “skała”
 (ʷgaladā > *galdā > *ʒaldā >) ʒalda > alda “drzewo”

W pewnych źródłach Tolkien mówi tylko o tym jak „pierwotne początkowe g- zanikło w Q.” (Listy:410) ale **g** nie znikło od razu. Najpierw zmieniło się w **ʒ**. Wiemy to bo **ʒ** przetrwało na tyle długo, że jest notowane w pisowni Rúmila. Słowo **alda** było zapisane **ʒalda**. Miało początkowo literę „która była zarezerwowana w tradycji jako reprezentująca otwarty, tylny spirant (VT39:7) Stąd nie ma potrzeby oznaczania asteriskiem. Jeśli wiedzielibyśmy więcej o tej pisowni moglibyśmy usunąć asterisk z form **ʒassa**, **ʒarda**, **ʒondo**)

Między samogłoskami i następującym **l** spirant **ʒ** zanika bez śladu:

(*k^hugan >) *ʒuʒan > *ʒuan “ogar” (quenya wygnańcza *huan*)
 (ʷulgundō >) *ulʒundo > ulundo “potwór”

Tam gdzie po posamogłoskowym **ʒ** występowała spółgłoska, poprzedzająca samogłoska była wydłużana (utrzymując długość prozodyczną, patrz SD:420 dla paraleli Adunaickich):

(ʷlugni > *lugne >) *luʒne > lúnë “niebieski”
 (*rignā > *rigna >) *riʒna > rína “ukoronowany”
 (ʷsagrā > *sagra >) *saʒra > sára “gorzki”
 (ʷmagrā > *magra >) *maʒra > mára “dobry”

Byłoby interesujące gdybyśmy wiedzieli czy pisownia Rúmila odzwierciedla te słowa w sposób pokazany pochyłą czcionką powyżej.*

Zaznaczmy, że w które stało się międzysamogłoskowe przez utratę **ʒ** „ominęła” normalna zmiana **w > v**. Ta reguła przestała obowiązywać kiedy **ʒ** zanikło:

(ʷjagwē > *jagwe >) *yaʒwë > yáwë “wąwóz” (*NIE > **yávë*)

Zgodnie z *Etym.* długa samogłoska jest skracana jeśli przez zanik **ʒ** weszła w kontakt z inną samogłoską:

(ʷtūgu > *tūgo >) *tūʒo > tuo “mięsień” (nie *túo)
 ʷrīgē > *rīge >) *rīʒë > rië “korona” (nie *rië)

Zgodnie z przykładem z czasów po WP (PM:347) ta samogłoska pozostaje długa, jest to właściwie wariant poprzedniego **rië** :

(ʷrīgā > *rīga >) *rīʒa > ría “gniew” (nie *ria)

---

* Rzeczownik **huan** “ogar” (pochodzący od ʷk^hugan przez *ʒuʒan) pojawia się w formie **hún-** kiedy dodawane są końcówki. Pochodziłoby to od *ʒuʒn- i tłumaczyłoby fenomen wydłużenia samogłoski. Mogło stać się to niedługo po tym jak **g > ʒ**, nieakcentowana, niekońcowa sylaba **ʒa** utraciła samogłoskę. ʒuʒan- > *ʒuʒn- (> hún-). Nie działało się tak gdy nie dodawano końcówek, więc kombinacja **ʒa** była częścią *ostatniej* sylaby. Stąd *ʒuʒan tworzy **huan** bez utraty **a**.

Czy powinniśmy poprawić Q. słowo **tuo**, **rië** do **túo**, **rië** nie jest pewne. Może powinniśmy założyć, że pochodzą od *tugu, *rigë z krótką samogłoską rdzenia od początku.

Z jednego przykładu wynika, że dwie identyczne samogłoski w bezpośrednim sąsiedztwie dzięki zanikowi **ʒ** przechodzą w jedną długą samogłoskę (*ʒugu-* >) ***uʒu-** > **ú-**, Q. przedrostek negacji pochodzący od UGU). Jednak możliwe, że drugie **u** zanikło już wcześniej w synkopie i pozostałe ***uʒ-** (zwykle występujące przed spółgłoską) zmieniło się w **ú** w takim samym procesie jak zmienia ***yaʒwë** w ***yáwë** (patrz wyżej). W innych przypadkach dwóch tych samych samogłosek w bezpośrednim kontakcie po utracie **ʒ** pierwszy element jest disasymlowany **óʒo** > **o'o** > **uo**, i **eʒe** > **e'e** > **ie**. (porównaj zmianę **e'e** do **ie** we WE po utracie międzywokalicznego **ñ** lub **ʒ**).

(*ʒK^hō-gorē* >) ***χóʒorë** > ***χo'orë** > ***χuorë** (“serce pełne vigoru” imię męskie, quenya wygnańcza *Huorë*, S. *Huor*)*

(*wegē > *ʒweʒē* >) ***weʒe** > ***we'e** > ***wie** “męskość, męstwo” (Q *wië > *vië*)

Przez zmianę która najpierw wystąpiła w telerinie, pierwotne dwuwargowe **f** stało się wargowo-zębowym **f**, takim jak w języku angielskim (tworzony przez powietrze przechodzące między dolną wargą i górnymi zębami). Zmiana ta ułatwiła odróżnienie **f** od **hw** więc Noldor zaadoptowali wargowo-zębowe **f** z Telerinu (VT41:7). Vanyar tego nie zrobili i Noldorowie podejrzewali ich o mylenie **f** i **hw**. W dialekcie Noldorów w przeciwieństwie do Vanyarów **nd** jest uproszczone do **n** przed **y** (WJ:360, 361):

(*ʒk^wendjā* >) **Quendya** > **Quenya**†

DRUGA SYNKOPA

Ostatnia zanotowana synkopa w Quenii dotyczyła pomijania drugiej z dwóch identycznych krótkich samogłosek w “długich imionach będących złożeniami” (VT41:9) Nie jest powiązana ze znacznie starszą, pierwszą synkopą która tworzyła np. **al'da** “drzewo” z pierwotnego *ʒgaladā*. Pierwotne słowo *ʒarātā* „szlachetny” utworzyło **arata** z dwóch **a** które przetrwało synkopę z tego powodu, że było pierwotnie długie (PM:363, VT41:9). Jednak to słowo może być skrócone do **arta** (PM:354) kiedy występowało jako część dłuższego imienia (np. **Artaher** „szlachetny pan” PM:346 lub w formie męskiej –**arto** w **Ambarto**, PM:354).⁴

Musimy założyć, że **silma** – część słowa **Silmaril** też uległa synkopie ponieważ ten element oznacza “nazwę *silima*, jaką Feanor nadał substancji z której [Silamrille] były zrobione” (Dodatek do Silmarillionu hasło *sil-*).*,⁵

---

* Mamy znów długą samogłoskę skracaną przed inną samogłoską po zaniku **ʒ**. Długie **ō** staje krótkie i jest potem disasymlowane do **u** przed innym **o**. Zgodnie z przykładem z czasów po WP **riḡā** > ***rīʒa** > **ría** cytowanym powyżej możemy oczekiwać, że samogłoska pozostanie długa: ***χóʒorë** > ***χúorë**, później ***Húorë**.

† Podwójna forma jak **endya**, **enya** „środek” (*Etym.* hasło ÉNED) może być brane jako odpowiednio vanyarińska i późno noldorińska forma, jednak oznaczałoby to ponowne interpretowanie *Etym.* w świetle późniejszych koncepcji Tolkiena. Kiedy pisał *Etym.* nie istniało coś takiego jak noldoriński dialekt Quenya (Noldor mówili podobnym językiem do tego później określonego jako Sindarin.) W przypadku **indyo** „wnuk, potomek” hasło ÑGYO), nie jest wspominana żadna późniejsza forma ***inyo**.

NOTY OD WYDAWCY

1. Ale odizolowana forma $\dagger v\ddot{e}a$ z imienia *Vëantur* (patrz UT:470 dla odnośników do konkretnych stron) wydaje się pochodzić od formy $\dagger waja$.
2. Helge skomentował to tak: „Ponieważ Anar „słońce” pochodzi od $\dagger an\ddot{a}r$ - (LR:348), w Aníron stara długa samogłoska jest *zachowana* z powodu akcentu, który na nią pada. Jednoelementowa forma „słońce” byłaby ciągle Anár we wcześniejszych formach Quenyi (SD:306): zgodnie z tym co Tolkien napisał w liście do Plotza, skracanie długich samogłosek w ostatniej sylabie wyrazów wielosylabicznych jest cechą Q. wygnańczej. Patrz niżej. Lukas Novak zaobserwował to samo wcześniej w wiadomości 7706 na liście dyskusyjnej Elfling (pierwsza jej część jest podana na str. 10 przypis 3):
“Myślę, że ten fakt mógłby być lepiej wytłumaczony w inny sposób. Jest nie tylko *Ñaltariel*, ale także *Eldalië* i *úvanimor* oraz kilka innych słów, których w tym momencie nie pamiętam, podczas gdy *Alatáriel*, choć prawdopodobnie nieadekwatne (ponieważ jest Telerińskie) ukazuje skrócenie. Myślę, że możnaby to wytłumaczyć następująco: Więcej niż trzy sylabowy wyraz z akcentem padającym na trzecią sylabę wydłuża akcentowaną sylabę jeśli ta jest krótka i poprzednią sylaba także – w ten sposób unikając zbyt długiej sekwencji krótkich sylab. Jeśli tak jest to ta teoria popiera pierwszą z moich wątpliwości [patrz str. 10 przypis 3]. Zgodnie z tą regułą przykład *avaquete* „zabraniać” [miałby swą akcentowaną sylabę, tj. drugą wydłużoną] ale tak nie jest ponieważ jest już długa, co pokazuje, że początkowy dźwięk *quet-* nie jest całkowicie jednolitą spółgłoską ale „półzbitką”. Chyba, że założymy, że to samo **qu** jest raz wymawiane jako zbitka, a raz jako jednolity dźwięk, ale nie ma żadnej przyczyny by odróżnić jeden jednolity dźwięk w złożeniu. Wydaje się mi bardziej możliwe, że niektóre „półzbitki” mogły występować w pozycji początkowej w Q. i że różne reguły były do nich przypisane w odróżnieniu od zwykłych zbitek spółgłoskowych.”
3. To jest Silm:359
4. Dodamy do tych potwierdzonych przykładów *Artafindë* i *Artanga*, Q. odpowiedniki T. *Findarāto* i *Angarāto* (PM:346)
5. To jest Silm:364

---

* We wcześniejszej koncepcji odnotowanej w *Etym.* początkowy element wyrazu **Silmaril** to przymiotnik **silma** “srebrny, biało świecący”, co miało się odnosić do pierwotnej formy $\dagger silimā$ które utraciłoby pierwsze **i** w *pierwotnej* synkopie (LR: 385 zob. SIL). Pierwotna forma słowa **Silmaril** to $\dagger silmarille$ (LR:383 zob. RIL). Końcowe **-ā** z **silimā** skrócone kiedy wyraz jest pierwszym elementem złożenia). Istnienie tej pierwotnej formy jest wątpliwe z przyczyn historycznych: Czy pierwotna synkopa wystąpiła na długo przed powstaniem Silmarillów? Z pewnością musi być umieszczona gdzieś w bliżej nie określonej przeszłości na długo zanim urodził się Feanor. Może forma $\dagger silmarille$ powinna być postrzegana jako całkiem hipotetyczna formacja, nawet w fikcyjnym kontekście. Jeśli przyjmujemy nową koncepcję z Dodatku do *Silmarillionu* w którym pierwszy element słowa **Silmaril** odzwierciedla rzeczownik **silima** wymyślony przez Feanora, możemy się odwołać do drugiej synkopy by wyjaśnić redukcję do **silma-** w złożeniu. Tak unikamy lingwistycznych anachronizmów.

ZMIANY PROWADZĄCE DO QUENYI WYGNAŃCZEJ

Okres świetności Valinoru kończy się i Feanor wkrótce poprowadzi Noldorów na wygnanie, a quenya stanie się znana w Śródziemiu tak samo jak w Amanie. W Śródziemiu będzie językiem wiedzy co zapobiegnie dalszym zmianom dlatego, że będzie poznawana z pisma przez kolejne pokolenia. Zanim język będzie tak utrwalony wystąpi jeszcze kilka zmian. Niektóre z nich bardzo kontrowersyjne, związane z polityką. Określą one kształt *Q. Wygnańczej* z definicji jedynej formy quenya znanej w Śródziemiu. Te zmiany zdefiniowały także *Noldoriński* dialekt quenya w przeciwieństwie do vanyarińskiego (choć prawdopodobnie dialekt Vanyarów nie uleł wszystkim dotychczasowym zmianom).

Ważnym źródłem informacji o zmianach dotyczących *Q.* w tym okresie jest lista nazw Tengwar z Dodatku E do WP.¹ Pierwotna nazwa każdej tengwy zawiera dźwięk przez nią reprezentowany, ale ich dokładna wymowa była zmieniana jak w przypadku **púlë** (w dodatku do WP wymawiane “*thúle*”)² zmienione na **súlë**. W pewnych przypadkach tengwa była nazywana inaczej z powodu zmian fonologicznych.

Tolkien napisał odnośnie nazw Tengwar tak: “Tam gdzie są różne warianty jest to spowodowane przez nazwy nadane przed pewnymi zmianami które dotknęły quenę mówioną przez Wygnańców.” Nie znaczy to, że wszystkie te zmiany wystąpiły *podczas* wygnania, kiedy Noldorowie opuścili Valinor. Wiemy, że Tolkien wyobrażał sobie zmianę **púlë** > **súlë**, która miała wystąpić w Valinorze podczas życia Feanora. Zmiana **p** > **s** to zmiana o której wiemy dużo. Tolkien utworzył wokół niej całą historię. Było to za życia Feanora, ale on i wszyscy mistrzowie wiedzy potępili ją ponieważ “powodowała duży w harmonii i derywaty wywodzące się od różnych rdzeni były przez to mylone.” (VT41:8 – właściwie mamy bardzo mało słów które mogły być mylone, przykładem może być **pamna** > **samna** „drewniany posterunek” i pierwotne **samna** “dyftong” może być jednym z przykładów, ale te akurat można łatwo odróżnić z kontekstu).³ Jednak “rada” Feanora była zaprezentowana z taką arogancją, że raczej przyspieszyła ten proces: “w rywalizacji i zmianach wierności w tamtym czasie ta całkiem błacha rzecz zmiana *p* na *s* przyczyniła się do rozgoryczenia i trwałego uszczerbku języka quenejskiego. Gdyby pokój został utrzymany nie ma wątpliwości, że rada Feanora, z którą zgadzali się prywatnie lub otwarcie wszyscy mistrzowie wiedzy byłaby przyjęta. Jednak opinia w której miał z pewnością rację została odrzucona z powodu dalszych wydarzeń. Uczynił z tego sprawę prywatną. On i jego synowie trzymali się *p* i rządali tego samego od tych którzy byli im wierni. W ten sposób ci których uraziła jego arogancja i ciągle większość tych których wsparcie później zmieniło się w nienawiść, odrzucili jego shibboleth” (PM:334-336). Stąd:

púlë > **súlë** “*duch, dusza*”

perindë > **Serindë** (imię matki Fëanora zmiana oburzyła tak matkę jak i syna, PM:333)

pindë > **sindë** “*szary*”

pelma > ***selma** “*wola*” (WJ:319)

***χipwë** > ***χiswë** “*mgła*” (później **hiswë**)

ripil > ***risil** “*kółko*”

naupë > **nausë** “*wyobraźnia*”

Zgodnie z *Etym.* końcowe **-s** może reprezentować czasem wcześniejsze **-þ**. Imię **Tulkas** jest najwidoczniej derywowane od **Tulka^ho** w LR:395 s.v. TULUK jeśli tak to starsza forma mogła brzmieć ***Tulkaþ***.

W *Etym.* wydaje się znajdować przykład podwójnego **ss** z poprzedniego **<*þþ**. Słowo **nessa** „młody” jest derywowane od **ṛnet^h-rā**, najwidoczniej przez ***neþrā > *neþþa**. W *Etym.* jest ta kwestia poruszana przy tłumaczeniu pochodzenia imienia Valiery *Nessy*. W późniejszym źródle Tolkien sugerował pochodzenie tego imienia od **ṛneresā** lub z Valarinu (WJ:416, 404) Jednak **ṛneresā** nie znaczy „młody” tak jak **ṛnet^h-rā** więc być może te dwie formy powinny być postrzegane jako całkiem osobne słowa. Późniejsze formy **Nessa** i ***neþþa** pokrywały się tylko w późniejszej Quenii z powodu zmiany **þ/s**.

Ta zmiana stała się ostatecznie występująca powszechnie w całej noldorińskiej quenii (w Śródziemiu nawet synowie Feanora przyswoili sobie nową wymowę po jego śmierci), ale rozróżnienie nie było porzucone w pisowni (PM:332). Zgodnie z Dodatkiem E do WP.⁴ litera teraz nazwana **súlë** była nadal stosowna do zapisu **s** z **þ** choć mamy przykład kaligrafii Tolkiena w której on sam zdaje się zapominać stosując tengwę **silmë** dla **s** tam gdzie powinien zastosować **súlë**. †

Zmiana **þ > s** nie wystąpiła w dialekcie Vanyarów, ale jedynie w dialekcie Noldorów (w ten sposób raczej **sindë**, a nie **þindë** pochodzi z dialektu Noldorińskiego (WJ:384). Kiedy Vanya Indis poślubiła Finwego zdecydowała się zmienić wymowę. “Dołączyłam do plemienia Noldorów i będę mówić tak jak oni. “(PM:336) Feanor nie był zachwycony.

Inna zmiana, która nastąpiła jeszcze w Valinorze, ale bardzo późno to zmiana **z > r** w prawie wszystkich pozycjach. (Wyjątek odnośnie do WJ:413 to środkowe **z** które mogło uniknąć zmiany jeśli już istniało **r** w tej samej lub sąsiedniej sylabie, ale wtedy najwidoczniej przechodziło w **s**, bo **z** nigdy nie występowało w Q. wygnańczej). Tengwa, którą Feanor nazwał **árë** (“blask słońca”) zmieniła nazwę na **árë**, ale ponieważ już istniała tengwa dla **r**, **árë** przestało pełnić jakąkolwiek funkcję. Wygląda na to, że rozróżnienie między dawnym **r** i pochodzącym od **z** nie było podtrzymywane w pisowni (W Śródziemiu “wolna” litera **árë** oznaczała podwójne **ss** i litera ta została przemianowana na **essë** by to odzwierciedlić.) Jak w przypadku **þ > s** Vanyarowie byliw tej kwestii konserwatywni, nigdy nie zmienili **z > r** więc zachowali tę zmianę jako cechę dialektu Noldorińskiego Quenii. Nazwa miejsca **Ezellohar** wskazuje że **z** pozostało w elfickim z Amanu, choć Noldorowie wymawiali to chyba ***Erellohar**.

---

* Jednak Tolkien tłumaczył imię tego Valara jako zapożyczenie z valarinu: WJ399, 404.

† Jak mówiłem wcześniej **þ** było wywodzone od aspiratu **t^h** który z kolei było pierwotne lub pochodziło z początkowej zbitki **st-**. Jednak wygląda na to, że kiedy Tolkien pisał *Etym.* wyobrażał sobie zmianę **þ > s** w dalszej przeszłości, nie tak późno jak za życia Feanora. Wiemy to z przypisu do hasła STAR gdzie Tolkien zaobserwował, że „noldorińskie” słowo **tharn** (znaczące „sztywny, wysuszony”) „nie występowało w quenii.” Znaczący to, że nie miało swego odpowiednika w Q. „ponieważ pomyliło by się z *sarnā*”. **Tharn** < ***starnā** (podane jest „staronoldorińska” forma **st^harna**). Podczas gdy **ṛsarnā** pochodzi od rdzenia SAR i tworzy Q. przymiotnik **sarna** „z kamienia”. Zgodnie z późniejszą koncepcją, ***starnā** przeszłoby w ***t^harnā > *þarna**, pozostając różne od (**ṛsarnā >) sarna** do chwili zmiany **þ > s**. Tolkien nie powiedział, że te słowa kolidowały ze sobą więc jedno z nich było stłumione, ale wskazywał, że jedno nie istniało w quenii bo *kolidowałoby* z innym. Możemy przypuszczać, że zmiana **þ/s** miała pierwotnie mieć miejsce już w okresie przedhistorycznym. Jeden komentarz do hasła SIL (że nie może być ten rdzeń odróżniony od T^HIL) prowadzi do tej samej konkluzji. Później Tolkien przeniósł w czasie tą zmianę do okresu życia Feanora.

W WJ:363 formy **Aurel** i **Oarel** (ewidentnie z dialektu Noldor) są skontrastowane z **Auzel** i **Oazel** w dialekcie Vanyar. Te formy odzwierciedlają też wspólną wymowę vanyaro-noldorińską. Zdaje się to potwierdzać, że zmiana **z > r** wystąpiła już w Valinorze, inaczej nie byłoby sensu jej zastosowania by ukazać kontrast między dialektami quenii.

Dźwięki **z** które teraz przeszły w **r** mogą pochodzić od **d** lub **s** z pierwotnego języka:

(*olosī >) **olozī** > **olorī** pl. “sny” (lp. *olos*, UT:396)

(*ᵛnidwō* > *nidwā > *niðwā >) ***nizwa** > **nirwa** “poduszka”

Wraz z tą zmianą liczba spółgłosek jakiej **Q**. mogła mieć na końcu wyrazów została jeszcze bardziej ograniczona. Po tej zmianie tylko **-t**, **-l**, **-n**, **-s**, **-r** (oryginalne lub pochodzące od **-z**) pozostają.

Litera **harma** miała reprezentować dźwięk *ach-Laut*, spirant χ i bezdyskusyjnie pierwotna wymowa tej nazwy to ***χarma**. Dodatek E do WP informuje nas iż [x] “stawało się *h* w pozycji początkowej (pozostając [x] w środku wyrazów)”⁵ Stąd:

(*ᵛk^herū* > *χerū >) ***χeru** > **heru** “pan” (por. Listy:282 oraz VT41:9)

(*ᵛk^hugan* > *χuʒan >) ***χuan** > **huan** “ogar”

(*ᵛskarwē* > **k^harwē* > *χarwē >) ***χarwē** > **harwē** “rana”

Jest wskazane, że wczesne formy quenejskie zaczynające się na χ - istniały, ale nie są one cytowane w opublikowanych materiałach więc musimy oznaczyć je gwiazdką. W *Etym.* notowane są tylko formy **Q**. wygnańczej na **h**- (jest to tym co byłoby formą **Q**. wygnańczej w późniejszej koncepcji Tolkiena) Być może wyobrażał sobie, że ta zmiana wystąpiła wcześniej, w okresie przed-piśmiennym, ale w scenariuszu jaki wyłania się z Dodatków do WP osłabienie $\chi > h$ może być przypisane wpływowi sindarinu na **Q**. mówioną w Śródziemiu przez Wygnańców. Sindarin też zmienił χ na **h**. Tolkien napisał, że ta zmiana wystąpiła we “wszystkich językach eldarińskich” (VT41:9) co oznaczałoby również Telerin z Amanu. Jeśli tak to zmiana ta mogła wystąpić już w Valinorze, tuż przed Wygnaniem, ale zbyt późno by zaobserwować ją w pisowni Feanora. Tengwa **harma** była dlatego przemianowana na **aha** (“gniew”), ponieważ w tym słowie środkowa spółgłoska była ciągle wymawiana z χ . W końcu środkowe χ także zmieniło się w zwykłe (polskie – przyp. tłum) **h** “w większości przypadków”. Wyjątkami są być może kombinacje normalnie wymawiane **ah**t, **oh**t, **uh**t gdzie ortograficzne “h” pozostało pełnym spirantem χ . W złożeniach **eh**t, **ih**t zmieniło się w *ich-Laut*, ale w tych grupach było ono reprezentowane ciągle przez literę **aha**, choć nie mamy przykładów dla potwierdzenia.

Kiedy początkowe χ przeszło w **h** *zmieszało* się z początkowym **h** które już wcześniej występowało w **Q**. valinorejskiej. Było ono z kolei derywowane w większości przypadków z **ʒ** (lub było pierwotne i przetrwało bez zmian od praelfickiego np. *ᵛhekla* „wyrzutek, ktoś odrzucony” > **hecil** w WJ:361, 365). Wyjątkowo **h** było też derywowane (przez **hw**-) od aspiratu **p^h** przed **u** jak w **huinē** „ciemność”. Początkowe χ było z drugiej strony derywowane od aspiratu **k^h** (zmienione z pierwotnego **sk**-). Zmiana χ - > **h**- w **Q**. wygnańczej prowadzi do przypadków homofonii. Słowo **harwē** ”skarbiec” z ***χarwē** (rdzeń **ʒAR**, LR:360) miałyoby zwykłe **h** już w fazie **Q**. valinorejskiej, ale **harwē** “rana” nie było pierwotnie homofonem bo pochodziło od *ᵛskarwē*, które (po zmianie w **k^harwē**) przeszło w staro-quenejskie ***χarwē**. Tylko dzięki zmianie $\chi > h$ słowa pokryły się.*

Nazwa Tengwy **wilya** była wymawiana **vilya** w Q. wygnańczej. Wygląda na to, że w w pozycji początkowej przeszło w **v** (mieszając się z **v** powstałym z wcześniejszego **b**-). Wcześniej omawialiśmy jak **w**>**v** w środku wyrazu i ktoś może zapytać dlaczego nie uznajemy tej zmiany w pozycji początkowej i po samogłosce w tym samym momencie. Są podstawy aby sądzić, że zmiana post-samogłoskowego **w** > **v** nastąpiła znacznie wcześniej niż w pozycji początkowej. Rozważmy fakty: Zanik **ʒ** musi być umieszczony bardzo *wcześnie* w okresie historycznym ponieważ tylko dzięki „tradycji wśród mistrzów wiedzy” ktokolwiek wiedział, że ten dźwięk był reprezentowany przez początkową literę rumiliańskiego alfabetu **ʒ**alda (VT39:7). Zmiana **w** > **v** w pozycji środkowej *poprzedza* utratę **ʒ**. W przypadku (*ʒ*jagwē >) ***yaʒwē** > **yávē** „wąwóz” **ʒ** które później zanikło zapobiegło wykształceniu **v** z post-vokalicznego **w**. Późniejsza zmiana **w** > **v** po utracie **ʒ** zmieniłaby ***yaʒwē** > **yávē** w **yávē** (tworząc homofon ze słowem „owoc” z ***jābē**).

Tak więc dowód wydaje się sprzeczny. Jednak ten tok rozważań prowadzi do konkluzji, że zmiana **w** > **v** nie może być późniejsza niż najwcześniejsze części zapisanej historii, podczas gdy Tolkien gdzie indziej zdaje się wskazywać na to, że **w** i **v** pozostało całkiem odrębne w czasie, kiedy Feanor wynalazł Tengwar. Dźwięki zmieniły się tylko w Q. wygnańczej. Jedyne sposoby pogodzenia wszystkich dowodów to rozróżnić zmianę post-vokalicznego **w** > **v** która miała miejsce bardzo wcześnie przed zanikiem **ʒ** (i której ***yaʒwē** > **yávē** uniknęło) i zmianę początkowego **w** > **v** która miała miejsce po wynalezieniu Tengwaru i jest odzwierciedlona zmianą **wilya** > **vilya**. Ponieważ Earendil nazwał swój statek **Wingelótë** lub **Wingalótë** (PM:370, 371) z początkowym **w** nietkniętym ta zmiana mogła wystąpić po zakończeniu Pierwszej Ery, a więc w Drugiej lub później:

- wéra** > **véra** „prywatny, własny” (PM:340, gdzie wyjaśniono, że ta zmiana wystąpiła po okresie nazywanym przez Tolkiena „staroquenejskim”)
- waia** > **vaia** „pokrywa, otoczka”
- wán** > **ván** „gęś”
- waiwa** > **vaiwa** „wiatr”
- wendë** > **vendë** „panna”

---

* Jest tu jeden problem. W *Etym.* Tolkien derywował **harma** z rdzenia **ʒAR** i powinno mieć zwykłe **h** już w okresie valinorejskim. Potem Tolkien oznaczył ten wyraz jako nazwę Tengwy oznaczającej **χ** co wskazywałoby, że był wcześniej wymawiany ***χarma**. Możemy założyć, że wcześniejsze **h** zmieszało się z **χ** w Q. valinorejskiej, później wracając do **h** w Q. wygnańczej (kiedy pierwotne **χ** też przeszło w **h**). Jednak w WP:1097 przypis wskazuje, że nawet pierwotny system Tengwar miał różne symbole dla **h** (pierwotnie reprezentowane przez symbol **halla**, kreska bez łuku) i spirantu **χ** (reprezentowanego przez **harma**). To sugerowałoby, że **h** i **χ** współistniały w Q. valinorejskiej. Może Tolkien po prostu zmienił zdanie na temat wywodzenia **harma**, derywując ten wyraz z ***K^HAR**, a nie **ʒAR** więc pierwotnie miałby początkowe **χ**. Jeśli słowo **halla** „wysoki” zawierał **h** już w Q. valinorejskiej Tolkien mógł odrzucić także tę derywację. Nie jest to wyliczone w *Etym.* ale byłby pewnie odnoszony do rdzenia **KHAL²** jako odpowiednik „nold.”/sind. **hall** „wysoki” (podana starsza forma **k^halla**). Jednak **halla** z pierwotnym **h** potrzebowałoby rdzenia ***ʒAL** lub ***HAL**. Niewykluczone, że **halla** poprostu opisuje Tengwę, a nie tłumaczy dźwięku przez nią oznaczonego. Jeśli rdzeniem jest **K^HAL**, ten wyraz musiał być wymawiany ***χalla** w Q. valinorejskiej.

Tam gdzie Tolkien cytuje formy Q. na **w-**, jak czasem robił, musimy założyć, że są one „staro-quenejskie”, tzn. z Pierwszej Ery. *Etym.* są w tym względzie niespójne. Słowa Q. derywowane od baz zaczynających się od **w-** są czasem cytowane z początkowym **w-**, czasem z początkowym **v-** albo występują obie formy. Wszystkie sprzeczności są rozwiązane kiedy będziemy odróżniać formy na **w-** jako „staro-quenejskie” podczas gdy formy na **v-** jako późniejsze. (W jednym przypadku **vilin** „leceń” derywowanym z rdzenia WIL, Christopher Tolkien interpretuje notatki ojca tak, że miał zmienić to słowo na **wilin**: LR:899. Jednak nie ma wątpliwości, że **vilin** zostało *odrzucone* na rzecz **wilin**. Z jakiegoś powodu Tolkien zdecydował się oznaczyć ten czasownik jako forma „staro-quenejska” zamiast nowoczesnej formy Q.) Nie jest jasne czy rozróżnienie między **w** i **v** było utrzymane w Tengwarze (czy litera **vilya** była nadal stosowana dla początkowego **v** gdy przeszło w **w**) czy wszystkie początkowe **v** były zapisywane literą **vala** bez znaczenia pochodzenia. (**Vala** pierwotnie reprezentowała **v** które występowały już w Q. valinorejskiej, kiedy były na początku pochodziły od **b-**) W RGEO tengwarowa transkrypcja *Namárië* ma literę **vala** jako **v** w wyrazie **vanwa** „utracony, zagubiony”, choć uważa się, że reprezentuje to wcześniejszą formę **wanwā** co musiało mieć formę ***wanwa** w staro-quenejskim. Potem Tolkien zastosował **silme** do zapisu **s** w **hisië** „mgła”, choć to **s** pochodziło od **p** i powinno być zapisane literą **sülë**, zgodnie z wcześniej ustaloną regułą.

Inna zmiana sugerowana przez nazwy Tengwar to **ñ** > **n** (z włączeniem labializowanego **ñ^w** > **n^w**). W Dodatku E do WP Tolkien zanotował jak Tengwa „ngoldo” (alternatywa dla **ñoldo**) została przemianowana na **noldo** i „ngwalme” (**ñwalmë**) zostało tak samo zmienione na **nwalmë**. W tym samym dodatku Tolkien zanotował, że dźwięk **ñ** (lub **ñg**) też występował na początku wyrazów, ale był transkrybowany jako **n** (jak w *Noldo*) zgodnie z wymową z Trzeciej Ery”. *Etym.* wskazują taką samą zmianę. W przypadku **ñarmo** „wilk” z rdzenia ÑGAR(A)M późniejsza forma **narmo** jest też zapisana na liście. W innych przypadkach Tolkien jest niekonsekwentny i nie wiadomo czy notuje „starszą” formę na **ñ-** czy „późniejszą” na **n-**. Czasem jest niespójny w obrębie jednego hasła *Etym.* Tak jest np. kiedy rdzeń ÑGAW tworzy **ñauro** „wilkołak”, obok **ñaule** „wilcze wycie”. Kiedy **naulë** osiągnęło swą formę ze starszego ***ñaulë**, **ñauro** przeszło w ***nauro!** W przypadku kilku słów, które są w oczywisty sposób związane z **ñwalmë** > **nwalmë** „męczarnie, tortury” w Dodatku E do WP wymienione z nazwy **nwalya** „boleć” i **nwalca** „okrutny” z rdzenia ÑGWAL tylko te „późniejsze” formy są notowane w *Etym.* Ponieważ podane są nazwy rdzeni słowa musiały wcześniej występować jako ***ñwalya** i ***ñwalca**.

W liście do Plotza Tolkien wspomniał pewne zmiany które wystąpiły zanim Q. przestała być rodzinnym językiem Noldorów, a więc wcześniej w okresie Wygnania. Do pewnego stopnia Q. była używana w Śródziemiu, co odzwierciedlały poniższe zmiany. Na końcu słów wielosylabicznych długie samogłoski zostają skrócone. To dotknęło długie końcowe samogłoski które Q. odzyskała *po* prehistorycznym skróceniu długich końcowych samogłosek praelfickiego. Zawierał on **-ī**, końcówkę lm. słów zakończonych na **-ë** (to długie **ī** zostało zredukowane wewcześniejszym etapie z **-ei**) tak samo jak **-ō** w formach dopełniacza rzeczowników na **-a** (zredukowane z wcześniejszego **-ao**). W ten sposób formy „quenyi literackiej” jak **lassī** „liście” lub **ciryō** „statku” teraz stają się **lassi** i **ciryo**. To skrócenie dawało utratę różnych form biernika, które w „Quenyi literackiej” były tworzone przez wydłużenie końcówki, krótkiej samogłoski (np. **ciryā** – forma biernika od **ciryā** „statek” teraz została zredukowana do **ciryā** i mieszała się z mianownikiem).

Inna zmiana wspomniana przez Tolkiena w liście do Plotza dotyczy końcowego **-ai** w słowach wielosylabowych. Ten dyftong najpierw przeszedł w długie **-æ** (jak samogłoska w angielskim *cat*, ale trochę dłuższa). Potem jak inne długie samogłoski na końcu słów wielosylabicznych był skrócony i przyszedł w regularne **-ë**. W ten sposób przymiotniki na **-a** miały formy mnogie na **-ë**, jak **lintë** jest formą mnogą od ***linta** „prędko” i reprezentuje starsze ***lintai**. Przymiotniki na **-ëa**, które miały pierwotnie formy mnogie na **-ëai** zaczęły mieć tę końcówkę w postaci **-ië** (disasymilacja z **-ëe**).

W liście do Plitza Tolkien wspomniał też inną późną zmianę. W słowach wielosylabicznych długie samogłoski występujące przed końcową spółgłoską mogą też być skrócone. Niektóre z tych długich samogłosek występowały w ostatniej sylabie od czasów bardzo dawnych, inne skończyły w ostatniej sylabie przez utratę ostatniej samogłoski. Skrócone formy nazw jak **Valinor** (z ***Valinór** < **Valinórë**) też należą do tej listy:

☞ **Anār** > **Anar** “słońce” (SD:306)

☞ **terën** > **teren** “wysmukły”

(☞ *gajār* > **Ķayār* > **Ķayār* >) **ëär** > **ëar** “morze”

(☞ *Mbelekōro* > **Mbelekōr* >) ***Melkór** > **Melkor**

(**Eruk^hīnā* > **Eruk^hīna* > **Eruk^hin* > **Eruχīn* >) ***Eruhín** > **Eruhin** “Dzieci Eru” (ale nadal **Eruhín**- przed końcówkami)

*Valatár “Vala-king” > **Valatar** (ale ciągle **Valatár**- przed końcówkami)

*Valinór (*skrócona forma Valinórë*) > **Valinor**

Quenejskie słowo „Śródziemie” jest zwykle cytowane jako **Endor**, skrócona forma **Endórë** (obie formy są wspomniane w MR:126). **Endór**, możliwa forma pośrednia między **Endor**, a **Endórë** występuje we frazie **Aran Endór** „Król Śródziemia” (MR:121).

Tam gdzie słowo występuje z końcówkami lub w złożeniu, pierwotnie długa samogłoska może pozostać długa bo zgodnie z regułami akcentowania zdaje się, że na nią właśnie pada akcent. Forma mnoga **Eruhíni** w ten sposób pozostaje z nietkniętą samogłoską. Jednak lm. od **ëar** to raczej **ëari** niż ***ëári**. Jak zanotowaliśmy wcześniej słowa trzy sylabowe przenoszą akcent na pierwszą sylabę i skracają samogłoskę w sylabie drugiej od końca.

Quenya mówiona w Valinorze posiadała bezdźwięczne **l** i **r**, wymawiane **hl** i **hr**. W Dodatku E do WP⁷ wskazano, że w Trzeciej Erze, **hl** było „zwykle wymawiane jako [normalne, dźwięczne] l”. Można przypuszczać, że **hr** było tak samo wymawiane jako dźwięczne **r**, choć nie mamy stwierdzenia, które by to potwierdzało. Wydaje się, że digrafy **hl**- i **hr**- utrzymały się w pisowni. Między **i** i inną samogłoską, mogła powstać spółgłoska **y** usuwając hiatus. Przytaczając słowo **sarnië** dla „kamień” zanotował też **sarniyë** jako alternatywę (VT42:11). Ta spółgłoska może się też wykształcić między *dyftongiem* kończącym się na **-i** i następną samogłoską tak jak w wypadku starszego **waia**, **vaia** „okrycie, otulina” mogły pojawić się jako **waiya**, **vaiya** (*Etym.* hasło WAY). Te przykłady sugerują, że jest trudno wskazać *kiedy y* powstało. Czy było to przed czy po zmianie początkowego **w-** na **v-**. Przypuszczano, że ta zmiana wystąpiła w Drugiej Erze. Jak sugerował przykład **sarni(y)ë** występowanie takich przejściowych spółgłosek wydajesię być opcjonalną cechą Q. wygnańczej. Ich reprezentacja w piśmie jest najwidoczniej nieregularna. Nie ma śladu takich spółgłosek w *Namárië* w WP. Mamy formę **laurië** i **namárië**, a nie ***lauriyë** ***namariyë**. Z drugiej strony Frodo w Cirith Ungol wypowiada słowo **aiya** dla „wykrzyknika oznaczającego pozdrowienie” forma ta reprezentuje starsze **aia** (tak jak w Q. tłumaczeniu modlitwy *Zdrowaś Mario* – patrz VT43:28).

Jako ostatnie zachodzą pewne asymilacje w złożeniach. Trudno powiedzieć kiedy nastąpiły. Może już w Q. valinorejskiej, ale te same reguły obowiązywały dla młodszych zrostów i złożeń.

Zbitki **nl, nm, rr, ss** zmieniają się w podwójne **ll, mm, rr, ss**:

Númen “zachód” + **lótë** “kwiat” = **Nú mellótë** “Kwiat Zachodu”

elen “gwiazda” + **macil** “miecz” = **Elemmacil** *”Miecz Gwiazd”

elen “gwiazda” + **rína** “ukoronowana” = **Elerrína** “Ukoronowana Gwiazdami”

elen “gwiazda” + **sar** “kamień” = **Elessar** “Star-stone” (or “Kamień Elfów”)

Zbitka **ll** może też powstać z **rl**, np. **Casalli** jako zbiorowa liczba mnoga od **Casar** „krasnodud” (**Casar** + **li**). Zauważ też, że **nm** przechodzi w **mm** zamiast **nw** jak to miało miejsce w okresie przedhistorycznym.

NOTY OD WYDAWCY

1 Patrz WP:1096-97.

2 WP, str.1096.

3 Tolkien zmienił koncepcję dotyczącą *samna* “dyftong” zgodnie z VT44:13, Tolkien odrzucił rdzeń SAM z *Etym.* i zmienił na KAM, stąd **okamna** zamiast **osamna**. W czasie kiedy Tolkien pisał esej *Quendi i Eldar* Q. słowa dla “dyftong” zmieniły się na **ohlon** i **ostime**. Ciągłe mamy rdzeń SAM znaczący “myśleć, być świadomym” (VT41:5), ale jak napisał Helge “nie są one bardzo trudne do rozróżnienia z kontekstu!” Por. str. 22 przypis 1.

4 Patrz WP:1088, por. 1096

5 WP str. 1096-97.

6 WP str. 1096. Patrz też str. 10, przypis 2 powyżej.

7 WP str. 1088 [por. 1097, przypis]

DODATEK: PEWNE UWAGI SPECJALNE

Krótko omówię tutaj słowa i cechy fonologiczne które nie dokońca zgadzają się z nakreślonym powyżej systemem.

W *Etym.* Tolkien derywował imię **Melko** z Mailikō , infiksowanego wariantu rozszerzonej bazy MIL-IK z końcówką męską $-\bar{o}$. Imię to najwidoczniej znaczyło *‘‘Chciwy’’. Wygląda to na sporządzoną naprędce etymologię. Ciężko jest osiągnąć **Melko** z Mailikō . Skrócenie końcowego $-\bar{o}$ do $-o$ jest oczywiście regularne, ale Tolkien ma tutaj drugie **i** ulegające synkopie w słowie, które nie ma dwóch identycznych samogłosek następujących po sobie – a jest to okoliczność która powoduje synkopę. Chyba, że założymy, że dyftong **ai** jest pierwszym z pary identycznych samogłosek. Przypuszcza się, że pośrednia forma ***Mailko** przechodzi w **Melko**. Dyftong **ai** > **e**. Taki rozwój został najwidoczniej spowodowany przez następną zbitkę spółgłoskową. To nie zgadzałoby się z innym materiałem z *Etym.* por. słowo **aista-** (hasło GYAS), które nie przeszło w ***esta-**. Tak czy inaczej Tolkien porzucił tą etymologię. W źródle z czasów po WP ta alternatywna forma znaczyć miała ‘‘potężny’’, derywowane od bazy **melk** lub **melek-** które były związane z mocą, siłą (MR:350,360). To **mel(e)k-** może być formą klasycznej queni od pierwotnego **mbelek-** widocznego w starej formie **Mbelekōro** (WJ:402). Zgodnie z późniejszymi koncepcjami Tolkiena krótsze imię **Melko** miało pochodzić z ***Mbelekō** i poprzedni rozwój Mailiko > **Melko** nie musi być postrzegany jako część klasycznego scenariusza lingwistycznego.¹

To samo dzieje się w przypadku **malarauco** quenejskim odpowiednikiem ‘‘balrog’’. W *Etym.* zanotowano hasło RUK, które odnosi się do pierwotnego $\text{ng}^w\text{alaraukō}$. Koncepcja początkowego ng^w > **m-** jest rażąco przeciwstawione hasłu GWAL (choć i tu mamy odniesienie do hasła RUK). Z GWAL Tolkien derywował słowa **nwalya** ‘‘boleć’’ i ***nwalca** ‘‘okrutny’’, a nie ***malya** i ***malca**, choć pierwotne formy musiały mieć postać * $\text{ng}^w\text{aljā}$, * $\text{ng}^w\text{alkā}$. Możemy być pewni, że słowa **nwalya** i **nwalca** są ostateczną decyzją Tolkiena w sprawie początkowego ng^w -. Jest tak dlatego, że to co jest oczywiście innym derywatem tego rdzenia występuje jako nazwa jednej z Tengw w Dodatku E do WP – **nwalmē** ‘‘męczarnie, tortury’’ (wcześniejsze ‘‘ngwalmē’’ = **nwalmē**). D Dłaczego więc $\text{ng}^w\text{alaraukō}$ tworzy **malarauco** zamiast ***nwalarauco** w *Etym.*? Porównanie z wcześniejszym materiałem pokazuje, że na **malarauco** wpłynęły wcześnie formy quenejskie jak **Malarauke** (LT1:250). Jednak formy na **m** mogą być zigorowane bo Tolkien potem zdecydował, że w queni Balrog jest nazywany **Valarauco** (WJ:415, VT39:10). Oznacza to pochodzenie od ***balaraukō** i rozwój całkiem regularny.

Słowo **palantír** stanowi prawdziwą łamigłówkę. W liście do Plotza Tolkien napisał, że długie samogłoski w ostatniej sylabie słowa wielosylabowego zostaje skrócone. Jednak długie **í** w **Palantír** przetrwało do Trzeciej Ery. Z drugiej strony **palantir** z krótkim **i** jest wspomniany w w imieniu Numenorejskiego króla w Dodatkach do WP. W Listach:427 Tolkien łączy **palantír** z pierwotnymi formami palantīrā or palantīra . Oznaczył ostatnie – **a** diakrytykiem wskazując, że może być krótkie lub długie. Ta pierwotna forma musi być postrzegana jako hipotetyczna, bo palantíri zrobiono i nazwano po zakończeniu okresu ‘‘prehistorycznego’’).

Zgodnie z regułami palantīrā powinno utworzyć Q. ***palantíra**, podczas gdy palantīra mogło utworzyć imię Tar-Palantir. (Palantīrā mogło też utworzyć **palantir** jeśli forma pierwotna była rozpoznawana jako złożenie, więc długa końcowa samogłoska była skrócona we wczesnym stadium.) Co więc z formą **palantíra** w WP? Może powinniśmy założyć, że ta forma valinorejska przetrwała ponieważ kryształowe widzenia były tak bardzo związane z ‘‘dawną wiedzą’’ i nazwa ta była żadko używana. Dzięki temu mogła uniknąć

normalnych zmian fonologicznych. Oczywiście długa samogłoska mogła być ponownie wprowadzona do formy pojedynczej przez analogię z formą mnogą **palantíri**.

Inny przykład słowa z długą samogłoską w którym przetrwała w ostatniej sylabie to **Erusén**, przetłumaczone na „dzieci Eru” w RCEO:74. Ta forma jest podwójnie kłopotliwa, bo oceniając tłumaczenie powinna tu być forma mnoga, choć nie ma końcówki *lm*. Może to rzeczownik zbiorowy?³

Rzeczownik „głowa” jest podana w *Etym.* jako **cár** z tematem **cas-**. Rdzeniem jest KAS. Jest to mało sensowne w ramach późniejszej koncepcji. Wygląda na formę pochodzącą z najstarszej qenyi (QL:45: zauważ, że tematy na K znajdują się wśród najstarszych fragmentów *Etymologii*, najwidoczniej nigdy nie przereklamowanych). W *Etym.* Tolkien pozwala końcowemu posamogłoskowemu **-s** przejść w **-r**, jak wtedy gdy rdzeń TELES tworzy Q. Teler „elf zeszczepu Telerich”. Rdzeń KAS lub pierwotna forma ***kasa** > WE ***kās**, ***kas-** mogła dzięki temu zmienić się w **cár** przez ***cáz**. Jednak nie miałoby to tematu? **cas-**, np. forma mnoga ****casi** „głowy” tak samo nieprawidłową formą byłaby *lm*. ****Telesi** od **Teler** w scenariuszu z *Etym.* (*lm*. **Teleri** występuje pod hasłem TELES). Zgodnie z systemem, który Tolkien zamieścił w *Etymologiach* słowo „głowa” powinno mieć postać **cár** z tematem **car-**. Potem Tolkien najwidoczniej zdecydował, że końcowe **-s** pozostaje niezmienione, choć rozwój **s > z > r** występuje między samogłoskami dzięki temu mamy **olos** „sen” *lm*. **olori** z **olozi** w VT39:6. Jeśli rzeczownik **olor** z *Etym.* (hasło ÓLOS) było potem poprawione do **olos** to rzeczownik **cár** „głowa” (KAS) musiał też przejść w **cás**, choć forma tematu pozostała (**caz-** > **car-**. Możliwym potwierdzeniem formy **cas** jest złożenie **cas-*raya*** „siatka do włosów” (dosł. ***głowa-sieć**, późniejsze **carrëa** (VT42:12). Co ciekawe forma **cas-*raya*** nie jest oznaczona gwiazdką i jest wymawiana raczej z **c** niż **k** także w pierwotnym źródle. Sugeruje to formę „historyczną” lub „potwierdzoną”. Może wtedy **cas-*raya*** miała reprezentować postać słowa w czasie wczesnohistorycznym. Forma **carrëa** powstała w okresie historycznym (asymilacja środkowego **sr** do **rr** prawdopodobnie zaczęła się już w okresie prehistorycznym, ale może występowała też później i była zastosowana do wcześniejszych złożzeń)

Zgodnie z *Etym.* rdzeń tworzył Q. **holmë** „zapach”. Musi być to drywowane od pierwotnego ***ñolmë**. Czy zatem początkowe ***ñ-** tworzy Q. **h-**? Jeśli tak to ta zmiana musiała wystąpić zanim pradawna zbitka **ñg-** była uproszczona do **ñ-**. Ponieważ to ostatnie przetrwało okres valinorejski (stając się zwykłym **n** w Trzeciej Erze). Jednak w znacznie późniejszym źródle Tolkien pozwala pierwotnemu **ñ-** pozostać niezmienionym w Q. Słowo **ñalta** „refleks światła, poświata” odnosił do pierwotnego ***ñalatā**. Więc czemu ***ñolmë** tworzy Q. **holmë** zamiast ***ñolmë**? Niektórzy uważają to za błąd w odczytaniu rękopisu Tolkiena. ***nolmë** może być późniejszą wymową ***ñolmë**.⁴

W artykule powyżej podano, że skrócenie długich końcowych samogłosek praelfickiego miało miejsce w stosunkowo wczesnym stadium (po Wspólnoeldarińskim) podczas gdy pierwotnie krótkie końcowe **-a**, **-e**, i **-o** zanikły już w stadium wspólnoeldarińskiego. Przykłady to potwierdzające przytoczono wcześniej, jednak pewne kontrprzykłady można również znaleźć. W pewnych źródłach Tolkien cytuje WE słowa z krótkimi samogłoskami, które przetrwały bez zmian w Q. Jak kiedy słowa **ǫsloga** i **ǫneterē** są podane jako poprzedniczki Q. **hlöa**, **nertë** (VT42:9,26). Zgodnie z zrekonstruowanym tu systemem te słowa utworzyłyby raczej ****hló**, ****neter**. Aby osiągnąć „porządane” formy musielibyśmy założyć, że te słowa we WE miały postać ***slogā**, ***neterē** z długimi samogłoskami. Możemy założyć, że po tym jak **-a**, **-e**, **-o** zanikły, ale ciągle na etapie WE pierwotne długie końcowe samogłoski były skracane. Tak więc ***slogā**, ***neterē** > **ǫsloga**, **ǫneterē**. Kilka przykładów z *Etym.* mogą popierać tę koncepcję jak np. **ǫdaio** wspomniane przez Tolkiena jako pierwotna forma **lëo** „cień” (LR:354 hasło DAY). Końcowe **-o** musiało być długim **-ō** we wcześniejszym stadium, ale tutaj mogło być skrócone całkiem wcześniej, zanim początkowe **d-** przeszło w **l-**. Ta późniejsza zmiana musiała z kolei wystąpić zanim początkowe i posamogłoskowe **b**, **d**, **g** > **v** i **ǫ** (> **z** > **r**), **ǫ**. Inaczej początkowe **d-** przeszłoby w **r** zamiast **l-**. Jednak tej koncepcji zaprzecza potwierdzony przykład **Valinōrē**, wczesna forma Valinor, z końcową długą samogłoską nietkniętą do momentu kiedy początkowe **b-** > **v-** (WJ:413). Ciężko opracować z tego jakiś jeden spójny system. Musimy założyć, że Tolkien w pewnych przypadkach nie oznaczył końcowych długich samogłosek. Oczywiście mógł też zmienić koncepcję (jak robił wielokrotnie) na temat dokładnej kolejności zmian fonologicznych.

W pewnych przypadkach Tolkien zabawiał się koncepcją w której podwójne spółgłoski są uproszczone przed długą akcentowaną samogłoską stąd **Elerrína*** „gwiazdami ukoronowana” (asymilowane z ***Elenrína**) pojawia się jako **Elerína** w LR:355. Tak samo nazwa statku Tuora **Eärámë** (WJ:352) powinna być rozumiana jako **Eär** + **rámë**, ******„skrzydło morza”, a nie **Eä** + **rámë** „skrzydło wszechświata”. Tolkien mógł jednak porzucić tą koncepcję. **Elerrína** jest zapisana w *Silmarillionie* i myślę, że ta forma jest ostatecznie preferowana.

I ostatnia kwestia. Tolkien napisał: „Praelfickie **h** przetrwało w dialektach Amanu [zob. telerin, noldorińsko/vanyarska quenya]” (WJ:365), jednak są przesłanki, że nie zawsze przestrzegano tej reguły. Rozważmy słowo **endë** i związane z nim derywaty z bazy ÉNED, pochodzącej z *Etym.* Wydawało się, że Tolkien zmienił zdanie co do rdzenia z którego pochodziły. W VT41:16 przypis 5 zaproponował bazę HEN lub rozszerzoną HENET. Dlatego mamy **endë** lub **entë** (rzeczowniki) i **endëa** lub **entya** (przymiotniki), ale porównaj Q **Endor** i T. **Hendor**! W rękopiśmiennej wersji „*Uwagi na temat Óre*” mamy rdzeń HOR „ponaglać, skłaniać, ruszać”, z którego derywowane jest słowo **órë** „serce, wewnętrzny umysł”, ale porównaj bezosobowy czasownik **orë** „ponaglać, skłaniać, ruszać” z T. **hore**.

Istnieje również baza HAN „dodawać, zwiększać, honorować (szczególnie darem)” (VT43:14) z której mamy derywaty **han** „poza, dalej” i **†hantalë** „dziękczynienie”. Może zachodzić relacja między HAN i ANA¹ z *Etym.* „do, w kierunku” z którego mamy derywaty **anna** „dar” i **anta** „dawać”. Dlatego nie byłbym zdziwiony gdyby **aran** i derywaty rdzenia ARA „szlachetny” były powiązane z bazą ***HAR** (por. **ǫAR** in *Etym.*).⁵

NOTY OD WYDAWCY

1. Możliwe, że tak ale możemy też postrzegać domniemaną formę **Mailiko* jako wariant *Melko*, grę słów, którą Eldarowie często wykorzystywali. Mamy też przypadek imienia Sauron, które może być interpretowane jako “odrażający” (< **t^haurond-* < rdzeń THAW) lub “ohydny” (< **t^hauzond-* < THU, ze śródrostkiem –a-) oraz imię Valiery Nessä (patrz str. 40 przypis 4). W sindarinie mamy *Belegûr* jako odpowiednik Q. Melkor, ale istnieje też wariant *Belegurth* „wielka śmierć”. Chociaż Tolkien napisał, że słowo *Melko* jest derywowane z bazy **mel(e)k**, rozsądnie jest założyć, że istnieje wariant **MBELEK* podkreślający sindarińskie derywaty *beleg*, *Belegûr*). Jest jeszcze jedna sprawa, która powinna być rozpatrzona. W VT41:14 i 19 przypis 9 napotykamy imię **Ekyanâro** „gwałtowny płomień” (zsindarinizowane *Eignor*) jako wariant **Aikanâr(o)** (zsindarinizowane *Aegnor*). Sugeruje się, że pierwszy element **Ekyanâro** powinien być derywowany od EKE „dźgać, przekłuwać czymś ostrym”, podczas gdy pierwszy element drugiej wersji imienia od GAYA „lęk, respekt”. Zagadkowe jest dlaczego Tolkien zaprezentował te formy tak późno w swojej twórczości – biorąc pod uwagę, że forma *Aikanâro* jest potwierdzona we współczesnym źródle (PM:347) – chyba, że przyjmujemy, że miał to być element kalamburu. Jednak lepszym wytłumaczeniem jest to, że wyjaśnia również występowanie w sindarinie elementu **aeg** (np. w potwierdzonych formach *Aeglos*, *Hithaeglir*) jako przeróbki *eig* z **ekjā*, kiedy napisano, że późniejsze formy pierwotnego przymiotnikowego wyrazu **gajakā* nie były zachowane w telerinie i sindarinie (PM:363, przypis 45). Jeśli mam rację to oryginalnymi formami sindarińskimi były by **eiglos*, **Hithaeglir*.
2. To jest WP:1096
3. Ale w MR:423 przypis 1 napotykamy formę **Erusēni**. por. **Eruhîni** i **Eruhîn** w VT39:34 przypis 5.
4. Zgadzam się z Helge. Mam tak samo osobiste wątpliwości czy to poprawna forma rdzenia z *Etym*. Co jeśli poprawnym rdzeniem jest **HOL*? To miałyby większy sens, bo nie tylko dawałoby w Q. słowo **holmë*, ale ponieważ pierwotne **h** zanikło całkowicie w Sindarinie, ten rdzeń dałby formę **ûl** i tak jest w rzeczywistości.
5. Patrz strona 53, przypis.

Dodatek A: Przewodnik po rekonstrukcji słów sindarińskich

Autor: Thorsten Renk

Stosowane skróty:

PE: praelficki
WE: wspólnoeldariński
SS: staro-sindariński
S: sindarin
N: noldorin
Q: quenya

Dlaczego nazwałem ten esej „poradnikiem łotrzyka” (w oryginale – przyp. tłum)? Dlatego, że sądzę, że rekonstrukcja słów nie jest nigdy dobrym pomysłem. Dlaczego? Ponieważ rekonstruując wyrazy schodzimy z raczej jasnej drogi tego co jest potwierdzone i wkraczamy w spekulacje gdzie linia między tym co wydaje się słuszne, a tym co się tak nie wydaje staje się rozmyta. Zwróćmy uwagę na prosty przykład, czasownik „być” w sindarinie. W LR:374 znajdujemy hasło:

NA- por. **ANA-** być. Rdzeń słowa „być” w Q.

Tolkien mógł łatwo napisać rdzeń czasownika „być”, ale tego nie zrobił. Jest więc możliwość, że chciał wskazać na to, że ten rdzeń obowiązuje dla quenya, ale nie dla sindarinu. W LR:348 hasło **AM-** znajdujemy jako przykład rdzenia, który nie ma odpowiednika w Sindarinie. Stąd wniosek, że jeśli rozpoczynamy od słowa quenejskiego i tworzymy sindariński odpowiednik to nie wiemy czy robimy coś co zrobiłby sam Tolkien.

Szczerze mówiąc, rekonstrukcja słów i stosowanie takowych w istocie oznacza pozostawienie sindarinu i pisanie w neo-sindarinie. Trwają dyskusje nad tym czy Tolkien utworzyłby słowo tak samo gdyby go potrzebował, ale prawdą pozostaje to, że rekonstrukcja słów nie jest unikalnym procesem i po prostu nie wiemy czy zaakceptowałby rezultat. Powstaje jeszcze kwestia praktyczności. Tekst musi być zrozumiały dla czytelnika. Jeśli nie jest on w stanie sam zrozumieć co dane wyrazy znaczą, na podstawie swojej wiedzy o elfickim, ale potrzebuje długich wyjaśnień jak powstała dana rekonstrukcja to oznacza, że tekst zawiera ich zbyt wiele.

Dlaczego więc napisałem ten artykuł? Ponieważ nawet jeśli rekonstrukcja słów jest nie dobrą metodą to są sytuacje gdzie alternatywa jest jeszcze gorsza. Jeśli ktoś jest w takiej sytuacji powinien wiedzieć jak tworzyć rekonstrukcje poprawnie. Generalnie próbuję przeredagować zdanie tak by nie były potrzebne żadne rekonstruowane słowa, ale czasem 100 wersowy wiersz wymaga jednego słówka nie potwierdzonego w źródłach i każda parafraza byłaby bardzo niezręczna – w tej sytuacji prawidłowa rekonstrukcja jest naprawdę godna uznania.

1. Informacje ogólne

W artykule na temat rekonstrukcji nie odnosimy się do oczywistej możliwości tworzenia słów sindarińskich przez przedrostki i złożenia. Na przykład, aby powiedzieć „zobaczyć powtórnie” możemy zastosować przedrostek **ad-** (znowu) z czasownikiem **cen-** „wiedzieć” aby utworzyć ***achen** „wiedzieć znowu” i nie ma potrzeby odnosić się do WE rdzeni obu tych wyrazów.

Co jest omówione poniżej to możliwość dodania nowych wyrazów do słownictwa i w ten sposób wzbogacenia go o całkiem nowe, niezależne słowa, nie złożenia. Jako przykład mamy Q. słowo „leżeć” **Q: caita-**, sindarin nie ma potwierdzonego odpowiednika, jednak stosując odpowiednie reguły zmian dźwięków (co jest głównym celem artykułu) możemy skonstruować **S: caeda-** co nie jest złożeniem.

Aby przeprowadzić taką rekonstrukcję niezbędne jest zrozumienie rozwoju języków elfickich przeciągu dziejów, a nie tylko ich końcowej formy. W skrócie rekonstruowanie słów dla sindarinu to trójfazowy proces.

a) Rozpoczynając od PE rdzenia, elementy derywacyjne są dodawane do niego, aby utworzyć rzeczowniki, czasowniki i pozostałe cz. mowy

b) W efekcie powstaje słowo wspólnoldarińskie które ulega różnym zmianom prowadząc do starosindarińskiego. W tej fazie samogłoski i spółgłoski ulegają różnym zmianom.

c) Ostatecznie przechodząc od starosindarińskiego do sindarinu występują kolejne zmiany. Końcowe samogłoski zanikają i pojawiają się mutacje oraz przegłos i.

Omówimy te fazy dokładniej jednak nie w pełnej szczegółowości i podamy przykłady dla słów potwierdzonych i rekonstrukcji.

W szczególności przeprowadzimy rekonstrukcję dla następujących przykładów:

Przykład 1 Szukamy czasownika odpowiadającego **Q: caita-** w sindarinie

Przykład 2 Szukamy czasownika „uczyć się” w sindarinie

Przykład 3 Chcielibyśmy skonstruować słowo „przywilej”.

Przykład 4 Szukamy słowa dla „kusić”.

Przykład 5 Chcielibyśmy utworzyć słowo „siodło”.

Część I: Etap wspólnoldarińskiego

W tej części artykułu prześledzimy jak tworzone są słowa z rdzeni i jakie modyfikacje mogą zaistnieć w czasie tego procesu. Studium poniższe jest dalekie od pełnej listy wszystkich możliwości i ma za zadanie pokazać jedynie najważniejsze z tych zmian.

1. Rdzenie i ich modyfikacje

Rdzenie są podstawowymi elementami ulegającymi derywacji. Jako takie nie są wyrazami w żadnym z języków elfickich, ale każde z słów pochodzi od (zmodyfikowanego) rdzenia z opcjonalnym dodatkiem przyrostka derywującego. Tolkien określił swoją teorię modyfikacji rdzeni mianem **sundokarme**. Zaczniemy od scharakteryzowania różnych typów rdzeni:

Każdy z rdzeni składa się z bazy spółgłoskowej (**sundo**) i samogłoski (**sundóma**). Zależnie od ilości spółgłosek możemy wyróżnić trzy typy rdzeni (zaznaczmy, że słowa podane po każdym rdzeniu nie są jego tłumaczeniem, ale raczej wyjaśnieniem jego znaczenia, ponieważ sam rdzeń nie jest słowem):

- a) 1-spółgłoskowy, np. ES- (określenie, imię)
- b) 2-spółgłoskowy, np. NAK (gryźć)
- c) 3-spółgłoskowy, np. GARAT (fort, twierdza)

Pamiętajmy, że dwie samogłoski w trzyspółgłoskowym rdzeniu są zwykle takie same. Co więcej rdzenie jak – KWAT (pełny) traktujemy jako dwuspółgłoskowe, ponieważ KW reprezentuje jeden dźwięk. Wybór rdzenia determinuje „temat” wszystkich derywatów jednak może on być modyfikowany by pokazać wariacje różne znaczenia. Mamy kilka możliwości aby tego dokonać:

- a) Zastosowanie samogłoski rdzenia jako przedrostek wzmacniający znaczenie:

Powtórzenie i dodanie przedrostka, tej samej samogłoski co występuje w rdzeniu, prowadzi do wzmocnionej wersji pierwotnego znaczenia rdzenia, stąd: LAK (prędko) > ALAK (pędzący); NAR (ogień) > ANAR (słońce); THIL (srebrnie świecić) > ITHIL (księżyc); LED (iść, podróżować) > ELED (opuścić, odejść). Czasem jeśli samogłoska rdzenia jest dodawana jako przedrostek może zaniknąć w pozycji środkowej pr. RUK (bać się) > URUKU > URKU

- b) dodanie śródrostka – A – jako modyfikacja wzmacniająca znaczenie:

Alternatywnie, dodanie w środku rdzenia A może również pełnić funkcję wzmacniającą rdzeń. Jest to prawdopodobnie możliwe tylko jeśli samogłoską rdzenia jest I lub U. Przykłady to: RUK (strach) > RAUK (straszna bestia); TUR (moc) > TAUR (wielkiej mocy)

- c) fortyfikacja prowadząca do głosek nosowych

Rdzenie rozpoczynające się na B, D, G lub M, N, Ñ mogą być „fortyfikowane” zmieniając początek wyrazu na MB, ND lub ÑG. Ten proces wydaje się korespondować z rozwinięciem tematu rdzenia w bardziej abstrakcyjnym poziomie, czasem ze wskazaniem rezultatu np. NAK (gryźć) > NDAK (ściąć), BAD (sędzia) > MBAD (więzienie), DUL (ukryć) > NDUL (ciemny, niejasny)

- d) fortyfikacja przez powtórzenie samogłoski

Czasem spółgłoska w rdzeniu jest powtarzana dla wzmocnienia znaczenia. Ta spółgłoska może być dołączona do rdzenia razem z powtórzeniem samogłoski rdzenia np. BAT (stąpać) > BATA (deptać)

- e) przedłużenie rdzenia

W końcu jest też możliwość powtórzenia samogłoski rdzenia (jest to nazywane **ómataina** i wtedy rdzeń kończy się dodatkową spółgłoską N, T, K lub S). To rozszerzenie oznacza rezultat w stosunku do pierwotnego rdzenia lub znaczenie bardziej abstrakcyjne np. OR (wstawać) > OROT (góra, wysokość), KIR (ciąć) > KIRIK (sierp)

2. Końcówki derywacyjne

Kiedy sprecyzowaliśmy temat słowa, które chcemy zrekonstruować i zdecydowaliśmy o wersji tego rdzenia możemy zdecydować o typie słowa. Możemy to zrobić (i w ten sposób oddać dalsze niuanse znaczenia) przez wybranie odpowiednich końcówek derywacyjnych. W PE dodajemy te sufiksy do rdzenia, nie ważne jakie niewygodne dźwięki się przez to tworzą. W następnej części omówimy zmiany kiedy dojdziemy do słów wspólnie-eldarińskich.

1) derywacja czasowników

Czasowniki występują albo jako rdzenie bez sufiksów lub jako derywowane czasowniki, ta druga grupa jest liczniejsza i bardziej obiecująca jeśli chodzi o tworzenie nowych czasowników. Jako sufiksy czasownikowe mamy:

a) –tâ

Ta końcówka ma tendencję do oznaczania czasowników przyczynowych i przechodnich (czas. opisujących akcję wykonaną przez coś). Mamy np. **tultâ** (spowodować przyjście, przywołać) z TUL (przyjść), **maktâ** (walczyć, dzierżyć broń) z MAK (miecz), **k'riktâ** (rozrywać) z KIRIK (sierp) itp.

b) –yâ

Czasowniki z tą końcówką są często nieprzechodnie tj. opisujące czynności nie wymierzone w jakiś obiekt np. **ulyâ** “pada” < UL(U) (płynąć, lać się) lub **beryâ** “śmieć, ośmielić < BER (dzielny)

c) –â

Jest to rzadki element derywacyjny. Mają go czasowniki koniugacji mieszanej w sindarinie. Żadna modyfikacja znaczenia chyba nie zachodzi.

2) derywacja przymiotników

a) –i Ta końcówka występuje w większości nazw kolorów np. **karani** (czerwony) < KARÁN

b) –kâ(-ka) Niesprecyzowana końcówka przymiotnikowa np. **lauka** (ciepły) <LAW (ciepło)

c) –nâ Jest często stosowana przy przymiotnikach które mogą tworzyć np. **skwarnâ** (zraniony) < SKAR (ranić , rozdzierać)

3) derywacja rzeczowników

Jest tu dużo sufiksów derywacyjnych, opiszemy tylko część z nich:

a) –ê

Ta końcówka służy do oznaczania niematerialnych , abstrakcyjnych rzeczy np. **ñgôlê** (nauka, filozofia) < ÑGOL (wiedza). Często samogłoska rdzenia jest wydłużana jeśli dodamy ten sufiks. Innym zastosowaniem tej końcówki jest nazwa substancji np. **kyelepê** (srebro) < KYELEP (srebro)

b) –dô, -ô –rô (r. męski) i –dê, -ê, -rê (r. żeński)

Służy do oznaczania wykonawców czynności np. **lindô** (śpiewak) < LIN (śpiew)

c) **-la**

Końcówka ta oznacza rzecz lub osobę np. makla (miecz) < MAK (miecz)

d) **-mâ**

Oznacza narzędzia np. takmâ (narzędzie do mocowania?) < TAK (umocować), sukmâ (naczynie do picia) < SUK (pić). Czasem opisuje ogólnie przedmiot związany z rdzeniem np. parmâ (książka) < PAR (komponować, zbierać razem)

e) **-mê**

Oznacza głównie rzeczowniki odczasownikowe, odpowiada angielskiemu “-ing” np. yulmê (picie) < YUL (pić) ale często w bardziej abstrakcyjnym znaczeniu np. tekmê (list) < TEK (pisać znak, znaczyć)

f) **-sê**

Ta końcówka opisuje rezultat czynności podanej przez rdzeń np. khotsê (zebranie) < KHOTH (zbierać)

Jest więcej sufiksów derywacyjnych w PE niż tylko te (prawdopodobnie najczęstsze) tu podane. Dokładna rozprawa na ten temat znajduje się w eseju Helge Kare Fauskangera “Praelficki”.

3. Zmiany dźwiękowe

Kiedy już wybraliśmy wersję rdzenia i wyrazu wystąpią następujące zmiany:

Spółgłoskowe:

a) **y** zmienia się w **i** przed spółgłoskami np. **kaitâ** < KAY + **tâ**, **w** przechodzi w **u**

b) zbitka **bm** jest odwrócona np. **PE: labmê** > **WE: lambê**

c) Praelfickie **sd** zmienia się na wspólnodarińskie **zd** i **PE: ds** > **ts**

d) Środkowe **-h-** zanika np. końcówka **-hô** > **WE: -ô**

Zmiany samogłoskowe:

a) krótkie, końcowe **-a**, **-e**, **-o** zanikają

b) krótkie, końcowe **-i** przechodzi w **-e**

4. Przykłady

1) Nietrudno rozbić **Q: caita-** na rdzeń **KAY** i końcówkę **-tâ**. We **WE** będzie miała dokładnie postać **WE: kaitâ** (leżeć)

2) Odpowiednim punktem wyjścia dla czasownika “uczyć się” będzie rdzeń **GOL** (wiedza) ponieważ “uczyć się” nie jest raczej formą wzmocnioną: “wyjątkowo mądry” ani rezultatem czynności, nie chodzi nam też o abstrakcyjność, zastosujemy rdzeń bez modyfikacji. Nie

mamy do czynienia z formą przyczynową czy przechodnią (w przeciwieństwie do “nauczać” czyli powodować mądrość), więc zostawmy końcówkę –**tâ** i użyjmy nieprzechodniej –**yâ**, co da nam WE: ***ñgolyâ**

3) Najbliżej znaczeniowo rdzeniem do “przywilej” jest rdzeń DAB (robić przejście, pozwalać, upoważniać) jednak nie jest to dokładnie to o co nam chodzi. Zastosujmy więc fortyfikację, osiągając ”rezultat pozwalania” *NDAB. Dodamy końcówkę rzeczownika –**ê** by oznaczyć rzecz abstrakcyjną i mamy WE: ***ndabê** (przywilej)

4) “uwieść” ma z pewnością związek z “powodować miłość” wybierzmy więc rdzeń MEL i końcówkę czasownikową –**tâ**. Powstaje nam WE: ***melthâ**.

5) “rzecz mająca związek z koniem” może nie być najtrafniejszym opisem siodła ale wybierzmy to tłumaczenie (doprowadzi nas do ciekawych zmian później) i dodajmy sufiks –**la** co da nam PE: *rokla.

Część II: Etap staro-sindarińskiego

W rozwoju WE do SS zarówno samogłoski jak i grupy spółgłosek ulegną zmianom fonetycznym. Tutaj wskażemy tylko najczęstsze z nich.

1. Zmiany samogłosek

Krótkie końcowe samogłoski –**a**, –**e** i –**o** zanikły w etapie wspólnieeldarińskiego i te które pozostały zanikną kiedy będziemy omawiać przejście do sindarinu więc dla potrzeb rekonstrukcji słów nie jest to bardzo ważne śledzenie ich dalej. Jednak PE końcowe, krótkie –**u** przechodzi w –**o**.

Kiedy samogłoski krótkie nie są końcowe pozostają niezmiennie.

Długie końcowe samogłoski są skrócone w staro-sindarińskim np. WE: **bélekâ** > SS: **beleka** (mocny)

W przypadku długich, nie końcowych samogłosek wystąpią duże zmiany.

â -> ó

ê -> í

ô -> ú

i bez zmian

î -> í

û -> ú

Jako przykłady patrz WE: **ndâkô** -> SS: **ndóko** (wojownik, żołnierz) lub
WE: ***rômâ** -> SS: **rúma**

Jednak w późniejszej koncepcji Tolkiena raczej zmiana :

â -> ǎ

wyduje się być odpowiednia. Ten dźwięk potem wyewoluował w **au** lub **o** w sindarinie por.
WE: nâbâ -> **SS: nâv** -> **nauv** > **S: naw** (dziura).

Potwierdzone są też pewne zmiany w dyftongach:

ai -> ai
ay -> ae
ew -> eu -> iu
euy -> iui -> ui

Jako przykład **WE: beuyâ** -> **OS: buia**

2. Zmiany spółgłoskowe

Ważną i wczesną zmianą jest w SS **kw>p** (w quenyi w **q**) patrz **WE: *kwantâ** -> **OS: panta** (pełny). Wspominam o tym na początku, ponieważ wiele z późniejszych zmian głosek będzie dotyczyć **p**, **t**, lub **k** i zmiana **kw** > **p** musi być najpierw wyjaśniona.

Duża grupa zmian dotyka spółgłoski. Tu istotną zmianą jest mutacja nosowa.

kk -> kkh
pp -> pph
tt -> tth

(te zbitki przejdą później w **ch**, **ph** i **th** w Sindarinie) i tak samo zmiany mutacji płynnej:

lk -> lkh
lp -> lph
lt -> lth

rk -> rkh
rp -> rph
rt -> rth

W dodatku widzimy zmiany mutacji nosowej:

nt -> nth

W pozycji początkowej -s działa tak samo (ale nie w pozycji środkowej):

st -> sth (poz. początkowa)
sp -> sph (poz. początkowa)
sk -> skh (poz. początkowa)

(te zbitki później również przejdą w **ch**, **th** i **ph** w S.)

Na przykład **WE: alkwâ** -> **alpa** -> **SS: alpha** (łabędź)

Powyższe zmiany występują kiedy **k, p, t** są przed innymi spółgłoskami. Jednak do zmian dochodzi też kiedy **k, t, p** występują przed dźwiękami nosowymi. W tym wypadku dźwięki są zmiękczone:

km -> gm

kn -> gn

pm -> bm

pn -> bn

tm -> dm

tn -> dn

Patrz **WE: yatmâ -> SS: yadme** (most)

Raczej często występujące w Q. grupy spółgłosek **ky, ty, ry, ny** i **sy** najwidoczniej zgubiły **y** na tym etapie. Przypuszczalnie początkowe **sy > h-** (tak dzieje się na pewno w późniejszym sindarinie, dla nas rozróżnienie to ma charakter czysto naukowy)

ty -> t

ky -> k

ry -> r

ny -> n

sy -> s

Patrz **WE: kyelepê -> SS: kelepe**

Jeśli **y** nie jest częścią takiej zbitki, wtedy zmienia się w pełną samogłoskę **i** por. **WE: *skalyâ -> SS: skhalia** (ukrywać, taić) Jest to najważniejsze dla czasownikowej końcówki – **yâ**

Ostatecznie mogą wystąpić też asymilacje:

bn -> mn

sm -> mm (tylko w poz. środkowej)

nm -> mm

dn -> nn

sr -> rrh

ln -> ll

ht -> tt

hs -> ss

3. Przykłady

- 1) **CE: kaitâ -> OS: *kaita**, jedyną zmianą jest skrócenie ostatniej samogłoski.
- 2) **CE: *ñgolyâ -> OS: *ngolia** końcówka zostaje skrócona i półsamogłoska **y > i**.
- 3) **CE: *ndabê -> OS: *ndabe** tutaj tylko ostatnia samogłoska zostaje skrócona
- 4) **CE: *meltâ -> OS: *meltha** mutacja płynna i skrócenie samogłoski
- 5) **CE: *rokla -> OS: *rokla** pozostaje właściwie niezmienione

Część III: W stronę sindarinu

W rozwoju w kierunku języka sindarin napotykamy ten sam fenomen, który czyni S. trudnym do nauki dla początkującego sindarinisty. Przegłos-i oraz lenicja. W dodatku pewne grupy spółgłosek pokazują zmiany nie spotykane normalnie w tabelkach mutacji.

1. Rozwój samogłosek

W procesie prowadzącym do sindarinu zachodzi dużo zmian w strukturze samogłosek. Dyskusyjnie najważniejszym jest przegłos i. W przejściu ze staro-sindarińskiego do sindarinu obecność samogłoski –i w wyrazie ma wpływ na każdą inną samogłoskę w lm. ,ale nie o tym jest nasz artykuł. Rzeczywiście sindarińska liczba mnoga jest tak tworzona z powodu SS –i dodawanego do wyrazów co powodowało przegłos. Jednak dla naszych celów ważne jest jeszcze, że końcówka czasownikowa SS: **-ia** (pochodząca od –yâ) prowadzi do przegłosu bez liczby mnogiej. Właściwie każda końcówka z –i by go powodowała. Z końcówkami czasowników występuje kilka „subtelnych” zagadnień.

W zwykłym zastosowaniu czasownik SS nie występuje jako cały rdzeń, ale w formie odmienionej (np. przez osoby) mamy więc dodatkową końcówkę np. **SS: *baria-so** (broni (on)). Jeślibyśmy zastosowali przegłos i na cały rdzeń to otrzymalibyśmy ****beiria**, ale **a** nie jest naprawdę ostatnią samogłoską, kiedy końcówki odmieniające są obecne i stąd przegłos i utworzy **beria-so** (które ulegnie dalszym zmianom).

Z drugiej strony możemy zobaczyć różnicę w przykładzie **SS: arani** (królowie). Tu **i** jest ostatnie, przegłos zmienia **a** w **e** i mamy **ereini** (zmiana **ei>ai** jest późniejsza)

Po przegłosie **i** każda końcowa samogłoska (kombinacja) zanika w sindarinie, jedynym wyjątkiem są samogłoski w słowach jednosylabowych (nawet S. nie ma słów bez samogłosek). Stąd **SN: ho** nie będzie **h** w noldorinie (poprzednik nindarinu) lecz pozostanie **N: ho** (co może przejść w **so** w S.)

W ten sposób przybliżymy się do wzoru S. liczby mnogiej. **Ereini** z powyższego przykładu zmieniają się w **erein**.

Zapamiętać trzeba znów, że rdzeń czasownikowy **beria-** (po przegłosie i) nie będzie w tej formie występował w języku. Dlatego końcówka **-ia** nie zanika, ale jest zachowana (patrz niżej)

Ostatnim krokiem jest zmiana **ei>ai** kiedy występuje w ostatniej sylabie stąd **S: erain** (królowie). Zauważmy wykształcenie nieregularnych form mnogich. Dla **SS: makla** znajdujemy pośrednią **meiklai**. Po utracie końcowych samogłosek **meikl**. Źle się to wymawia, dlatego dodawano **o**. Końcowa forma mnoga to **S: meigol**. Jest to najbardziej stosowna dla końcówek WE rzeczowników zaczynających się od –l lub –r jak **WE: -la**

Dyftong **ai** jest zmieniany na **ae**.

2. Rozwój spółgłosek

Niektóre zmiany spółgłosek to jedynie zmiany w pisowni. W S. c występuje zamiast **k**. Końcowe **-v** jest zapisywane jako **-f**, końcowe **-w** (jeśli poprzedzone spółgłoską) jest zapisywane jako **-u**. Zmiany zachodzą w kombinacjach:

kkh -> ch
pph -> ph (f)
tth -> th
kh -> h

W pozycji początkowej **s** zanika:

sth -> th (poz. początkowa)
sph -> ph (poz. początkowa)
skh -> ch (poz. początkowa)

Nasalizowane **nd**, **mb** i **ñg** zmieniają się w dźwięki nosowe jednak pojawiają się znowu, jeśli słowo jest mutowane (takie słowa tworzą odrębną klasę mutacji):

nd -> d
mb -> b
ñg -> g

np. **SS: ndair** (pan młody) > **S: daer**.

Najważniejszą zmianą w spółgłoskach dotyczy pojedynczych spółgłosek i pewnych grup występujących po samogłoskach. W przypadku pojedynczych spółgłosek widzimy lenicję.

SS: beleka (mocny, wielki) > **S: beleg** (utrata końcowej samogłoski i lenicja **k** -> **g**),

SS: *atan (człowiek) > **S: adan**,

SS: ndakro (bitwa) -> **S: dagor**

Niektóre z dłuższych grup spółgłosek się nie zmieniają, nawet jeśli są poprzedzane samogłoskami:

mm -> mm
ss -> ss
nt -> nt
nd -> nd (czasem nn)
ll -> ll
st -> st
nc -> nc
ng -> ng
ngw -> ngw

por. **SS: brasse** -> **S: brass** (gorące do białości)

Inne ulegają lenicji jeśli są poprzedzone samogłoską:

kl -> gl
kr -> gr
tl -> dl

Przykład **SS: etled-** -> **S: edledhia-** (iść na wygnanie),
SS: ndakro -> **S: dagor** (bitwa)

Widzimy też efekty mutacji płynnej:

lm -> lv
rm -> rv
rg -> r
lg -> l
rn -> rn

Przykład **SS: parma** -> **S: parf** (księga),
SS: dalma -> **S: dalf** (palm)

Inne są asymilowane:

ld -> ll
mb -> mm
ks -> s (?)
dm -> nt

Przykład **SS: belda** -> **S: bell** (silny)
SS: lambe -> **lamme** -> **lamm** -> **S: lam**

Trzeba pamiętać, że końcowe **-ss**, **-mm**, jest często zapisywane jako **-s**, **-m** por. **SS: lambe** -> **lamm** -> **S: lam** (język). Końcowe **-h** zanika bez śladu. Co więcej kiedy poniższe zbitki nie są w pozycji na końcu wyrazu dochodzi często do asymilacji:

nt -> nn
nd -> nn
nc -> ng

Przykład **SS: *lambe** -> ***lamme** -> ***lamm** -> **S: lam** (język),
SS: *anta -> **S: anna** (dawać).

Poboczna uwaga: Przedstawiony rozwój rzuca trochę światła na formę **S: lammen** (mój język), która ma odpowiednik quenejski **lambenya**. Zakładając jakąś WE końcówkę **-nya**, **-na** odpowiednią dla quenyi i sindarinu (dokładna forma nie ma znaczenia) moglibyśmy wytłumaczyć to jako **SS: *lambe-na** -> ***lamben** -> **S: lammen**, **-e-** pojawia się raczej jako zachowana końcówka **WE: lambê**, a nie część hipotetycznej końcówki **-en**

3. Końcowe samogłoski w Sindarinie

Są w zasadzie trzy możliwości w których końcowe samogłoski mogą być zachowane w sindarinie:

- a) w słowie jednosylabowym por. **SS: *na -> S: na** (do, w kierunku)
- b) kiedy końcowe **-w** przechodzi w samogłoskę por. **SS: *tinwe -> tinw -> S: tinu** (iskra)
- c) gdy występuje dodatkowa końcówka **-sV** (gdzie **V** to dowolna samogłoska)

Ta ostatnia możliwość odpowiada sytuacji czasowników, gdzie dodaje się końcówki osobowe (3 os.) **-so, -se, -sa**.

Dzięki temu **SS: linda-so -> linna-ho -> linna-h -> S: linna** zachowuje samogłoskę. Jest to powód dla którego końcowe **-a** w czasownikach typu A *nie* zanika razem z innymi końcowymi samogłoskami.

4. Przykłady

Przykład 1 : Zaczynając od **SS: *kaita** zmieniamy konwencje pisowni z **k > c, ai** przechodzi w **ae** i lenicja zmienia **t** do **d**. Ponieważ mamy do czynienia z czasownikiem, zachowujemy końcówkę i otrzymujemy **S: *caeda-**.

Przykład 2 : Zmiany, **ng > g** oraz przegłos i da nam **SS: *ngolia- -> S: gelia-** (uczyć się). Znow nie usuwamy końcówki. Ten czasownik będzie ulegał specjalnej mutacji, dlatego będziemy mogli znaleźć formę i ngelia (który uczy (się)).

Przykład 3 : Wychodząc od ***ndabe** uproszczenie **nd > d** da nam specjalny rodzaj mutacji w użyciu w zdaniach. Usuwamy końcową samogłoskę, mutacja **b > v**, to **-v** będziemy zapisywać jako **-f**. Otrzymujemy dzięki temu **S: *daf** (przywilej).

Przykład 4 : **SS *meltha -> S: *meltha-** (uwodzić) pozostaje właściwie nie zmienione.

Przykład 5 : **SS *rokla** da po utracie samogłoski i lenicji **rogl**. Jak w przypadku **SS: makla** dodane będzie **o** w środek wyrazu i otrzymamy **S: *rogol** (siodło). W liczbie mnogiej będzie miało postać nie ****regyl** ale ***rygol**.

Podziękowania:

Jestem wdzięczny Helge Kare Fauskangerowi za jego eseje na temat języków praelfickiego i staro-sindarińskiego. W przygotowaniu tego artykułu zrobiłem duży użytek z usystematyzowanych informacji zawartych w tych pracach, które pomogły mi w użyciu materiałów zawartych w Etymologiach J.R.R. Tolkiena.

Thorsten Renk

thorsten@sindarin.de